

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

J. PEEGEL

Eesti regivärsilise
rahvalaulu keelest

TARTU 1961

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOI
EESTI KEELE KATEEDER

J. PEEGEL

Eesti regivärsilise
rahvalaulu keelest

TARTU 1961

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Ю. Пеегель

О ЯЗЫКЕ ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН
На эстонском языке

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

52961

Vastutav toimetaja A. Kask
Korrektor E. Oja

TRÜ rotaprint 1961. Trükipoognaid 6,7.
Tiraaž 220 eks. MB 07396. Tell.nr.582.

Hind 13 kop.

SISUKORD

	lk.
Bessõna	4
Regivärsside keele varasemast käsitle- misest	5
Arhaism ja dialektism	30
Erijooned foneetikas	33
I. Sisekao puudumine	33
II. Lõpukao puudumine	33
III. Kontraktsiooni puudumine	37
IV. Muud arhailisi jooni	42
Morfoloogiast ja derivatsioonist	45
I. Nomen	45
II. Verb	50
Üksikmärkmeid süntaksist	63
Sõnavarast	69
Kokkuvõtvat ja üldistavat	81
Kaardid	91
Kirjandus	106

EESSÕNA .

Käesolev ülevaade võiks olla põhimaterjaliks eesti keele eriharu üliõpilastele vastava erikursuse omandamisel, kusjuures kuuluks läbitöötamisele veel raamatu lõpus toodud kirjandus.

Samuti on sellest ülevaatest ehk mõnevõrra abi ka eesti keele ajaloolise grammatika õppimisel, sest siin esitatud näited kinnistavad ning süvendavad vastavas kursuses õpitud seaduspärasusi.

Kuigi ülevaade on koostatud peamiselt lingvistilisest aspektist lähtudes, võiks see huvitada ka rahvalaulu õppijaid, sest regivärsside sisulised rikkused on lahutatud selle keelelisest vormist, mis on niisama üllatavalt rikas.

Üksikute keeleliste nähtuste regionaalsest levikust annavad ülevaate lisatud kaardid.

Esitav materjal ei ole kaugeltki detailideni täielik. Esile on püütud tuua eeskätt kõige tüüpilisemat. Seejuures on üksikud valdkonnad (liited, süntaks, sõnavara) jäänud paratamatult lünklikumaks, sest ettevalmistav uurimistöök on siin olnud veel puudulik ning nõuab tulevikus küllaltki palju täiendamist. Tahaks loota, et käesolev raamatuke innustab üliõpilasi-lingviste uurima rahvalaulude keelt ning täitma neid lünki oma teadusliku tööga.

REGIVÄRSSIDE KEELE VARASEMAST
KÄSITLEMISEST.

Paljud rahvalauludes esinevad keelelised vormid erinevad üsna oluliselt vastavatest murdelistest vormidest ja ka meie varasema kirjakeele traditsioonidest. See vahe ei ole tekkinud mitte ainult viimase sajandi jooksul, vaid rahvalaulude keele üksikud foneetilised ja morfoloogilised erisused (näit. lõpu- ja sisekao puudumine) on väga vanad. Seega oleksid pidanud rahvalaulude keele erijooned silma torkama ka kõige esimestele eesti keele uurijatele. Ometi peame aga konstateerima, et eesti rahvalaulude keelele hakatakse tähelepanu pöörama alles XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul.

Selle nähtuse põhjus on kõigiti mõistetav, kui meenutame, et esimesed eesti keele uurijad olid muulased, kes puudulikult valdasid eesti keelt üldse, rääkimata siis veel rahvalaulude keele tundmisest. Varasemais eesti keele grammatikais võib seepärast vastaval alal leida vaid üksikuid üsnagi juhuslikke märkmeid. Näit. toob J. Gutsclaff¹ oma grammatikas interjektsioone käsitledes rahvalaulude refrääni Ka \int iköö kauniköö¹. Tõsisem huvi eesti rahvaluule vastu ärkas alles XIX saj. algul ja seoses sellega ei pääseta enam mööda ka rahvalaulude keele erijoonte käsitlemisest.

Esimeseks keelemeheks, kes juhtis tähelepanu reale erijoonte rahvalaulude keeles, võime pidada A. W. Hupelit

¹ Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam, 1648, lk. E 6.

(1737-1819), kes oma grammatikas pühendab sellele teemale eri peatüki².

Rahvalaulude keelt iseloomustades märgib Hupel, et seal esinevad keelendid on tihtipeale vastukäivad üldistele keelereeglitele: rikutakse sõnajärge, ei jälgita silbi mõtu. Mõningaid sõnu lühendatavat, teisi pikendatavat kas sel teel, et tehakse ühest silbist kaks või liidetakse mingi lisand. Seesuguse lisandina olevat eriti armastatud vokaal a, näit. esineb rahvalauludes suu asemel suuta. Edasi olevat rahvalauludes tehtud "ebatavalisi lõppsilpe", näit. kõndimäie ja kullatoie pro kõndima ja kullatud. Kõiki niisuguseid iseärasusi seletab autor poeetilise vabadusena, mis olevat harjumata kõrvale sagedasti arusaamatu.

Seega on Hupel märganud ja fikseerinud mõningaid rahvalaulude keele erijooni, kuid nende olemust ei ole ta suutnud mõista.

J. H. Rosenplänteri (1782-1846) ajakirjas "Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache" (I-XX, 1813-1832) on avaldatud hulk rahvalaule ja muud folkloristlikku materjali. Vaatlusaluses küsimuses pakub aga ajakiri võrdlemisi vähe. Mida võiks esile tõsta, need on A. F. J. Knüpfferi (1777-1843) keelelised kommentaarid rahvalauludele. Need sisaldavad peamiselt sõnade tähendusi, vähemal määral selgitusi morfoloogiliste vormide kohta.

Nii sisaldab ajakirja IX vihik (lk. 22-29) Knüpfferi kirjutuse III ja IV vihikus ilmunud rahvalaulude keele, peamiselt sõnavara kohta. Kirjutusest ilmneb autori suhteliselt hea eesti keele (õigemini kohaliku murde) sõnavara tundmine. Lõpukaota sõnakujude seletamisel ei jõua temagi kaugemale - ta peab niisuguste vormide aluseks samuti poeetilist vabadust. "Beiträge'de" XVIII vihikus on avaldatud rida rahvalaule koos keeleliste kommentaaridega (lk. 92-113).

² A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre, 1780 (II trükk 1818), lk. 145 jj.

Lühidalt vääriks vahest veel esiletoomist Rosenplänteri märkus je-illatiivi kohta. Kommenteerides "Salme laulu" avaldamise puhul vorme, nagu kojuje, tubaje (koiuje, tubbaje), märgib autor, et "lõppsilp -je on lõuna-eesti (Dorpat-ehstnische) -he³".

F. R. Faehlmann (1798-1850) hindas kõrgelt rahvalauludes peituvaid keelelisi väärtusi. Kreutzwald oma artiklis "Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben" tsiteerib selle kohta Faehlmanni kirja temale 1833.a.: "Mul on kahju, et Sa (s. o. Kreutzwald - J. P.) lased oma toreda lauludekogu viljatult seista. Rääkimata poetilisest seisukohast pakuvad laulud meile tähtsa keeleaarde..."⁴

Samas tsiteerib Kreutzwald Faehlmanni kirja mainitud aasta lõpust, millest selgub, et Faehlmann ongi alustanud tööd rahvalaulude keele uurimisel: "Kalevipojast ei ole ma veel midagi paberile saanud panna, küll olen aga alustanud väikest tööd luulekeele iseärasustest eesti lauludes..."⁵ Kahjuks pole aga vastavat tööd meie päevini säilinud. Õpetatud Eesti Seltsis on ta 2. XII 1842 kandnud ette eesti rahvalaulu ja andnud ka vastavaid keelelisi selletusi (vrd. Eesti Keel 1937, lk. 209).

Andes oma töös "Ueber die Deklination der estnischen Nomina" hinnangu eesti keelele (ja keelele üldse) lähtub Faehlmann sellest, et kui luuleteosed laulude ja muistendite näol on sajandeid rahvasuus püsinud, siis peab just keeles nägema peamist mälestusmärki rahva minevikust⁶. See on selge vihje rahvalaulude keele tähtsusele eesti ajaloo uurimisel.

Faehlmanni kui silmapaistvat eesti keele tundjat hinnates pöördus Kreutzwald korduvalt tema poole mitmesuguste

³ Beitr. XI, lk. 140.

⁴ Vh GEG II 4, lk. 33.

⁵ Sealsamas.

⁶ Vh GEG I 3, lk. 22.

küsimustega rahvalaulude keele alalt. Faehlmanni vastustes (kahjuks on neid vastavate küsimuste alal vähe säilinud) avaldub tema terav filoloogitaip mõningate üksikküsimuste lahendamisel ja huvi rahvalaulude keele vastu.

Eeltoodu on olulistest joontes ka kõik, mida saame ütelda Faehlmanni töö kohta käesoleva probleemi alal.

Ka F. R. Kreutzwaldi (1803-1882) pärand rahvalaulude keele uurimise alal pole ulatuslik. Üksikuid märkmeid vastavate probleemide kohta leiame tema ulatuslikus kirjvähenduses ja mõnedes artiklites. Tema arusaamasid rahvalaulude keelelistest traditsioonidest - eriti morfoloogia alal - peegeldab "Kalevipoeg".

Palju keelelisi üksikküsimusi sisaldavad Kreutzwaldi kirjad Neusile, kes oma rahvalauludekogu koostamise eel pöördus korduvalt keeleliste selgituste saamiseks Kreutzwaldi poole. Kreutzwaldi vastuseid analüüsid võime märkida, et üksikute sõnade tähendused on antud valdavas osas õigesti, kuigi ei puudu ka naiivsed seletused ja etümoloogiad. Märki on ta tabanud ka paljude morfoloogiliste vormide seletamisel. Näit. seletab ta õigesti mitmuse partitiivi (teid, radduja), vanemat keelekuju nominatiivis, impersonaali minevikku (kudutie) jne. Selle kõrval aga seletab ta mõningaid vorme täiesti vääralt.

Kreutzwaldist kõneldes peame märkima, et ta konstateeris mõningaid ühisjooni, mis ühendavad setu laule kirde-eesti omadega. Kreutzwaldil oli vastavate üldistuste tegemiseks kasutada väga napp materjal, kuid ta tuleb ootamatult julgele järeldusele (mida ta olevat kuulnud ka rahvasuust); eesti rahvalaulu algkodu tulevat otsida ranna-Eestist. Selle arvamuse aluseks on kahtlemata ka Kreutzwaldi varasem veene (millest ta hiljem loobus), et Lõuna-Eestis (eriti Tartumaal) on vähe algupäraseid rahvalaule. Muide ka Neus peab Ida-Eestit alaks, kus on varjul enamik poeetilisi ja müütilisi varandusi. Hiljem astub Kreutzwald veelgi sammu edasi, tulles välja seisukohaga, et "Kalevala"

runode algkoduks võiks olla ka Eesti⁷. Nagu juba öeldud, pundus Kreutzwaldil seesuguste julgete järelduste põhjendamiseks veenev keeleline materjal ja seepärast jäävad need teooriad õhku rippuma. Nagu hiljem näeme, esineb Kreutzwaldi teooria jätkajana V. Grünthal-Bidala, püüdes oma väiteid rajada juba ulatuslikumale keelelisele materjalile.

Rahvalaulude keeles esinevate vormide algupärale ei suuda Kreutzwald anda rahuldavat seletust. Rahvalaulule omaste vormide üheks aluseks peab ta poeetilist vabadust, nagu selgub tema kirjadest⁸, Kreutzwald tunnetab ise oma puudulikke lingvistilisi teadmisi, kinnitades korduvalt, et ta on keelekõsimustes täielik võhik, et tal puuduvad vastavad eelteadmised sugulaskeeltest ning palub seepärast oma märkustesse ka vastavalt suhtuda.

Mis puutub aga kõige üldisemat laadi nähtustesse rahvalaulude keeles, siis on Kreutzwald neid õigesti iseloomustanud. Näit. märgib ta, et vokaalharmonia on silmator-kav nähtus mõnedes vanemates rahvalauludes, paremini olevat see säilinud setu murdes. Samuti on ta märganud verbaaltuletise -ele üldist esinemist rahvalauludes ja värsimõõdu mõju kaasrõhulistes silpides esinevatele vormidele.

Kuigi Kreutzwald ei suuda rahvalaulude keele uurimisel tungida kõikide nähtuste olemusse, on ta siiski kindel, et rahvalaulude keel oma erijoontega pälvib uurijate tõsist tähelepanu. "Kes tahab kirjutada eesti keele grammatikat, see ei tohi laulude (s. o. rahvalaulude - J. P.) keelt tähele panemata jätta," kirjutab ta. Samas kahetseb ta, et Faehlmann ei saanud lõpetada oma tööd rahvalaulude alal, mis oleks sellesse küsimusse selgust toonud, ning kritiseerib teravasti Ahrensit, kes rahvalaulude keelele grammatilisest seisukohast lähtudes ei omista mingit tähtsust⁹.

7 Kiri J. Krohnile 18/30.IV 1874.

8 Kiri Reinthalile 17.II 1857, Hurdale 17.I 1865.

9 Kiri Sachsendahlile 23.VII 1853.

Ahrensi seisukohtade vastu astub ta välja korduvalt, kaitstes rahvalaulude keele teaduslikku, ajaloolist ja kunstilist väärtust.

A. H. Neus (1795-1876), tuntud rahvalauludekogu "Ehstnische Volkslieder" (I-III, 1850-1852) koostaja, on rea aastate vältel tegelaud ka mitmesuguste üksiküksimustega rahvalaulude keele alal. Seda tingis juba tema poolt trükkitoimetatav materjal. Eriti intensiivne ongi Neusi huvi rahvalaulude keeles esinevate üksikute, talle raskesti mõistetavate vormide ja sõnade vastu just mainitud antoloogia toimetamise ajal. Tema keeleliseks konsultandiks on Fr. R. Krentzwald, kellele saadetud kirjad eriti ajavahemikus 1847-1852 sisaldavad suure hulga vastavaid küsimusi. Nende põhjal saame teha mõningaid järeldusi Neusi võimetest rahvalaulude keele tundmise alal.

Eriti varasematest kirjadest nähtub Neusi abituse mitmete morfoloogiliste vormide ees, samuti näivad tal olevat üsnagi puudulikud eelteadmised üksikutest murdelisustest. Hilisematest kirjadest võib välja lugeda Neusi arenevat keeletundmist, sest küsimused tungivad paiguti juba rohkem detailidesse.

Eesti keele ja eriti eesti rahvalaulude keele tundmaõppimisel toetub Neus ka soome keelele. Ta kirjutab täiesti õigesti: "... minu arvamuse järgi on soome keel igatahes rohkem kui ühes suhtes eesti keele seisukohalt väga õpetlik. Aga ilma väga ulatusliku eesti keelevara tundmiseta pean ma kahtlaseks mulle tundmatut eestikeelset sõna ilma pikemata soome keele abil seletada."¹⁰ Seepärast siis küsibki ta selgitust eeskätt parimatelt eesti keele tundjalt.

Tihe kontakt Krentzwaldiga, kes vaatamata küll oma lünklikele teadmistele rahvalaulu keele alal tundis elavat rahvakeelt, teiselt poolt mõningane (ehkki väga pealis-

10 Kiri Krentzwaldile 13.VIII 1847.

kaudne) soome keele tundmine, peamiselt küll asjaolu, et Neusi kätte koondus oma aja suurim ja parim rahvalaulude kogu, mis võimaldas esmakordselt laiemat ülevaadet rahvalaulude keelelistest iseärasustest - kõik see oli põhjuseks, et Neusiat saab uue seisukoha eelkäija rahvalaulude keeletraditsiooni seletamisel.

Kokkuvõtteks, kus avalduvad ka Neusi teoreetilised seisukohad rahvalaulude keele kohta, on sissejuhatus tema rahvalaulude antoloogiale.

Sissejuhatusel algul märgib autor, et rahvalauludes kasutatakse erilisi vorme, haruldasi ja vananenud sõnu. On tähelepannev, kirjutab ta, et vanimad ja parimad rahvalaulud sisaldavad nii suure tulva erilisi, harilikust keelest kõrvalekalduvaid vorme, et võib küselda erilisest luulegrammatikast, millel on oma tähendus ka keeleuurimise seisukohast.

Järgneb rahvalaulude keele omapärasuste võrdlemisi üksikasjaline analüüs. Selle aluseks on puhtväliste häälikuliste erinevuste registreerimine, ilma et autor püüaks eristada üksikuid morfoloogilisi vorme või nende funktsioone.

Edasi märgib ta värsimõõdu mõju, arvates aga sellest tingitud nähtuste hulka ekslikult ka mõningaid puhtmorfoloogilisi erisusi ja vanast kirjaviisist tulenevaid lahkuminekuid kirjapildis.

Neusil puudub täiesti vormide sisuline analüüs. See pärast ei suuda ta ka selles osas öieti midagi rohkemat pakkuda kui eelkäijad. Kuid ometigi ei takista asjaolu, et vormide sisuline külg ja nende esinemise põhjused ning side kaasaja keelega jäävad endiselt uduseks, autorit jõudmast tulemustele, mis on hoopis kaugemaleulatuvad kui näit. Hupelil. Nende tulemuste aluseks on võrdlus soome keelega, millest kasvabki välja veene, et siiani kehtinud "poetilise vabaduse" teooriat rahvalaulude keele omapärasuste tõlgitsemisel ei saa õigeks pidada.

Neus kirjutab: "Üldine ettekujutus aga, nagu oleksid

kõik need vormid, nii soodsalt kui nad ka laulikule vastu ei tuleks, ainuüksi nende heaksarvamisest ja mugavusest tekkinud, ei oma mingit alust, tuleb täielikult ja otsustavalt tagasi lükata. Toodagu nimelt soome keel Soomes võrdluseks esile, siis ilmneb enamikul juhtumel, et just sellele vastab too eesti luulekeel. Et aga soome keel on teatavasti arhailisemana püsinud kui eesti keel, siis hoiab järelikult eesti rahvalaulude keel meile mitte tähtsusetus osas alal varasemate sajandite vana-eesti (minu sõnendus - J. P.) keelt (das Althstnische).¹¹ Oma väite tõestuseks viitab ta järgnevalt Läti Henriku kroonikas ja Liber Censur Danicae's leiduvatele vanadele keelevormidele.

Niisiis võime Neusi pidada teerajajaks unele teooriale - n. ö. vana-eesti keele teooriale, s. o. rahvalaulude keeles, peamiselt morfoloogia alal, hakati nägema varasemat eesti keelekuju esindavaid arhaisme. See oli suur samm edasi.

Kahtlemata peame selle teooria väljakujunemisel arvestama ka Kreutzwaldi osa, nagu varem juba tähendatud. Neus ei suutnud oma väidet põhjalikumalt tõestada, sest selleks puudus tal veel ulatuslikum keeleline materjal, vajalikud eelteadmised sugulaskeelte alal ja meetod eesti rahvalaulude keele võrdlemiseks soome keelega. Mida aga on vaja esile tõsta, on see, et Neus (osalt ka küll juba Faehlmann) püüdis teaduslikult läheneda rahvalaulude keele käsitlemisele, tõstes esile just uurimisobjekti keeleajaloolise tähtsuse.

1853. aastal ilmus E. Ahrensi (1803-1863) grammatika teine trükk, mille üks peatükk on pühendatud ka rahvalaulude keelele¹².

Peatükki sissejuhatava paragrahvi algul märgib autor,

11 H. Neus, Ehstnische Volkslieder, Reval 1850, lk. IX.

12 Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853, lk. 143-147.

et grammatika suhtes on rahvalaulud tühise väärtusega, sest "... nende keel sisaldab ehtsate vana-aegsete (s. o. soome) vormide kõrval hulga meeleväldiselt tehtud lõppliiteid ja vahelekiilundeid, mille olemasolu on kergesti seletatav."

Ahrens seletab rahvaluule keeles olevaid erijooni järgmiselt: algselt oli eesti rahvaluule ühine soome omaga. Vokaallõpulised käänded ja sagedane possessiivsufiksitate (Pronominal-Suffixe) kasutamine vastasid täielikult trohheilisele värsimõõdule. Kui aga tütarkeel (s. o. eesti keel) eraldus, kadusid proosakeeles vastavad lõpud, rahvalauludes aga püsisid edasi ja ka uusi laule loodi vanade keeleliste traditsioonide alusel. Kuid surnud keeleaines, millel pundus tugi elava rahvakeele näol, ei suutnud hävingule vastu seista ja nii astusid vanade ehtsate vormide asemele ikka sagedamini uued ja meeleväldsed. Keele niisuguse rikutuse tõttu kannatavat isegi sisu - tõsised laulud saavat koomilise ilme ja vastupidi. "Eestlased on küll vist ainuke rahvas maa peal, kelle rahvalaulikud (Naturdichter) on oma loominguks kasutanud poolsurnud keelt. Et selle viletsuse ulatust täielikuks teha, on kiriklikes raamatuis leiutatud veel teine poolsurnud keel, nii et vaene talupoeg peab kolmekordselt eesti keelt õppima: proosa-, luule- ja kirikukeelt."¹³

Niisugused on Ahrensi teoreetilised seisukohad rahvalaulude keele iseloomustamisel. Õige on kahtlemata see, et värsimõõt oli üks peamisi tegureid arhailiste vormide säilitamiseks rahvalauludes. Õige on ka väide, et unemad keelendid püüavad vana keelelist elementi rahvalauludest välja tõrjuda ja vanade keeleliste traditsioonide eeskujul loodud vormid hilisema algupäraga lauludes võivad olla vigased, sest ei tajutud enam elavast rahvakeelest juba ammu kadunud vormide sisu ja funktsiooni. Kuid põhitees, et eesti keel on soome keele tütar, ja võrdleva-ajaloolise

13 Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853, lk. 143.

meetodi pundumine eesti ja soome keele kõrvutamisel ei lase Ahrensit tulla õigetele järeldustele. Ta kõrvutab mehhaaniliselt rahvalauludest võetud näiteid soome keelega ja peab vastavaid eestikeelseid vorme vaid siis ehtsaks, kui nad enam-vähem täpselt kattuvad vastavate vormidega soome keeles.

Meelevaldseiks peab ta näit. partitiive hävida (sm. häpyä), luudada (sm. luntaa), vihmada (sm. vihmaa), sest need ei vasta täpselt soome keelele. Muidugi pole niisugusel viitel alust ja seesugune mehhaaniline kõrvutamine ei saa anda teadusliku väärtusega tulemusi.

Kogu näidestiku esitab ta tõestusmaterjalina väitele, et eesti rahvalauludes eksisteerivad kõrvu vanad ehtsad "soome" vormid ja meelevaldsed või rahvakeelsed moodustised. See käsitus rahvalaulude keele komponentidest on üldjoontes muidugi tõele vastav, seejuures loomulikult mitte arvestades Ahrensi arusaama vormide ehtsusest. Mida tuleb näidismaterjali puhul aga eriti esile tõsta, on see, et Ahrens rühmitab nähtused juba üksikute vormide kaupa, s. o. sisust lähtudes. See on samm edasi eelkäijatega (Hupel, Neus) võrreldes, kes jälgisid vaid puhtvälist, häälikulist külge.

Hagu näeme, ei cita Ahrens arhaismide olemasolu rahvalaulude keeles ja seletab osa neist soome keele najal õigesti. Aga kui Paeblmann, Kreutzwald ja Neus nägid rahvalaulude keeles suurt ajaloolist väärtust, siis Ahrens, nagu juba öeldud, käsitas arhaisme rahvalauludes poolsurnud keeleainesena, millel pole eesti keele uurimise seisukohalt üldse olulist tähendust.

F. J. Wiedemanni (1805-1890) käsitusest rahvalaulude keele kohta saame lühikese ülevaate tema eesti keele grammatikast¹⁴. Ta iseloomustab rahvalaulude keelt üldjoontes järgmiselt: rahvalaulude keel ei ole eri dialekt, aga ka mitte ühtlane keel. Võis juhtuda "... et pika aja jooksul

14. Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875, lk. 65-75.

võraks muutunud vana keel, mis ettekandjale endale kõigis üksikasjus enam arusaadav ei olnud, kõikjal lokaalse värvingu omandas, mida võib selgesti näha ühe ja sama laulu erinevatest kohtadest pärinevatest variantidest," kirjutab Wiedemann.

Seega vihjab Wiedemanngi vanale keelekujule rahvalauludes. Sellest lähtudes ei loe ta ka päris õigeks poetilise vabaduse teooriat ning kritiseerib Ahrensit, kelle suhtumine rahvalaulude keelesse olevat "liiga karm ja liiga vähe õigustatud". Enamikku rahvalaulude keeles esinevatest vormidest peab Wiedemann siiski seletatavaks, ilma et oleks vaja poetilise vabaduse mõiste piiri liiga avaraks venitada. Rahvalaulikud kasutavad vana poetilist keelt, mis teatud kahjustustega on sajandite vältel suust suhu edasi pärandatud.

Järgnevalt käsitleb Wiedemann lõpu- ja sisekaota verme, mille säilimise põhjusena ta näeb õigesti värsimõõdu mõju. Et pikemad sõnakujud rahvalauludes ei ole meelevaldsed, vaid arhailise joone säilimine, selle tõestuseks viitab ka Wiedemann soome keelele. Järgneb kokkusurutud näidismaterjal morfoloogia ja derivatsiooni alalt, kus on fikseeritud kõige silmapaistvamad nähtused, muuhulgas ka mõnigi harukordne ja huvitav vorm. Käsitlust segab aga tunduvalt asjaolu, et autor läheneb küsimusele puhtdeskriptiivselt, tungimata üksikute vormide tähendusesse, mistõttu ta tihtigi käsitleb mõnda sufiksit või lõppu pikendusvahendina (Dehnungsmittel), millist arvamust toetab muidugi "Kalevipoja" keel, kust Wiedemann on toonud päris arvukalt näiteid.

Rahvaluulest pärinevat sõnavara on Wiedemann mahitanud oma tuntud eesti-saksa sõnaraamatusse ("Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch", St. Pétersbourg 1869). Seoses eeltöödega sõnastiku alal on tal üles kerkinud mõnedki küsimused rahvalaulude keele sõnavara kohta. Pöördudes Kreutzwaldi poole, avaldab ta näit. tähelepaneku, et põhja-eesti rahvalauludes esinevat sõnu, mida rahvakeeles olevat kuul-

da vaid lõuna-eesti murdeis, nii et oletust nende lõuna-eestilisest algupärast võivat asendada kuuluvusega ühisesse sõnavarasse, ja teeb sellest lähtudes oletuse endistest hõimudevahelistest suhetest¹⁵. Üldiselt jääb aga Wiedemanni edasiviiv mõju rahvaluule keele käsitusse võrdlemisi tagasihoidlikuks. Põhimõtteilt asub ta vana-eesti keele teooria seisukohal, suutmata siiski seda mõtet oluliselt edasi arendada või põhjendada oma praktilises uurimistöös, mis oma deskriptiivse põhilaadiga ja pealiskaudse suhtumisega vormide tähenduslikku külge jätab üsna tihti vabad käed ka poeetilise vabaduse teooria esiplaanile kerkimiseks.

Mõõdamines mainitagu veel soome tuntud folkloristi J. Krohni (1835-1888) märkmeid eesti rahvalaulude keele kohta, mis leiduvad tema eesti keele õpikus¹⁶. Ta märgib, et rahvalaulude keele peamiseks erijooneks on see, et ta "... on täielikum, soomepärasem". Krohn esitab näiteid (pärit Neusi antoloogias ja Neus-Kreutzwaldi teosest "Mythische und magische Lieder der Ehsten") sise- ja lõpu-kaudumise, partitiivist, je-illatiivist, essiivist, välis- ja sisekohakäändest, lõputa ains. 3. pöördest (lõngutele, paugutele), imperfektist, imperatiivist ja infinitiivivormidest ning mõningsist sufikseist. Lõpuks esitab ta ka rea analoogia põhjal tekkinud vääri vorme, mille poolest kirjutuse aluseks olev materjal on teatavasti üsna rikas. Osalt esitatud materjali iseloomust tingituna, osalt muudelt põhjustel sisaldab Krohni töö rea vigu. Üldiselt aga jõuab ta soome keelele toetudes õigetele seletustele. Eesti keeleteadusele see raamat mingit mõju - vähemalt käsiteldava probleemi alal - ei avaldanud.

Kõige viljakamaks eesti rahvalaulude keele uurijaks kujuneb Mihkel Veske (1843-1890), kes oli meil võrdlev-ajaloolise keeleteaduse rajajaid, andekas folklorist ja kirjanik. Juba oma doktoritöös "Untersuchungen zur vergleichen-

15. Kiri Kreutzwaldile 5.V 1861.

16. Wiron Kielioppi Suomalasille. Helsinki 1872, lk. 215-225.

den Grammatik des finnischen Sprachstammes" (Leipzig 1872), milles on põhjalikumalt käsitletud n-käändeid soome-ugri keeltes, esitab ta eesti keele osas näiteid ka rahvalauludest (H. Neusi kogust). Tema intensiivne tegelemine rahvalaulude keelega toimub Veske Tartus-oleku aastatel, mil tal oli võimalik sooritada rida matku folkloori ja keelelise materjali kogumise eesmärgil mitmetele eesti murdealadele. Olles esimeseks eesti keeleteadlaseks, kes oma töös rakendas võrdlev-ajaloolist meetodit, suutis Veske jõuda teaduslikult põhjendatud järeldusteni, mis oma olulises osas on kehtivad tänapäevani. Kõnesolevat teemat on ta käsitletud reas ettekannetes ja kirjutustes, milledest tähtsamaid alljärgnevas lühidalt vaatleme.

Üks Veske esimesi ettekandeid eesti rahvalaulude kohta toimus 3.VII 1874.a. Õpetatud Eesti Seltsis. Iseloomustanud lühidalt kogumistöö tingimusi ja olukorda rahvalaulude säilitamise alal, annab ta ettekandes lühikese iseloomustuse ka rahvalaulude keelest ning toob esitatud laulnäidete sõna-sõnalise tõlke saksa keelde. Veske märgib: "Need vokaalid, mis rahvalauludes sõnade lõpus seisavad, samal ajal kui nad igapäevases keeles puuduvad, on vanad, täielikud lõpud ja mitte vahest hiljem ilukõla pärast juurde pandud, nagu seda paljud on arvanud. Soome keeles, mis seisab teatavasti vanemal, puhtamal astmel kui eesti keel, on seesugused vokaalid veel säilinud."¹⁷

Teises samal aastal (4.XI) peetud ettekandes mitmuse moodustamise kohta eesti keeles märgib ta, et rahvalaulude keelt võib mitmeski suhtes nimetada vana-eesti keeleks (Alttestnisch)¹⁸. Sama seisukohta kordab Veske ka 18.I 1875. a. Õpetatud Eesti Seltsis peetud ettekandes, kus ta muuhulgas ütleb: "Nende (s. o. esitatud rahvalaulude - J. P.) keel on säilitanud muistsed vormid, nagu see on üldiselt eesti rahvalauludele omane, ja neis esinevad sõnad, millega

17 Sb GEG 1874, lk. 78.

18 Sealsamas, lk. 181.

võiks rikastada Wiedemanni sõnaraamatut. Ma ei pääse mööda soodsast võimalusest märkida, et eesti rahvalaulude keel sisaldab palju vanemaid sõnakujusid kui kõige vanemad eesti trükised, mis ulatuvad vaevalt 16. sajandisse tagasi. Ei tohiks olla üle pakutud, kui ma arvan, et eesti rahvalauludel on vanemate täielikumate sõnakujude säilitamise suhtes paljudelgi kaalutlustel niisamasugune väärtus, millele võiksid pretendeerida eestikeelsed kirjutused sakslaste sisserändamise ajast Läänemere-provintssidesse, s. o. 12. sajandist." ¹⁹

Mõningaid märkusi rahvalaulude keele alalt sisaldab Veske 1875.a. sooritatud uurimismatka aruanne, eriti ran-
namurdest päritolevate laulude kohta (possessiivsufiksid, essiiiv, potentsiaal jm.).

Niisiis rõhutab Veske oma esimestes ettekannetes rahvalaulude keele suurt keeleajaloolist väärtust, mispärast ta peab ka väga tähtsaks rahvalaulude keeleliselt täpset üleskirjutamist. Veske vana-eesti keele teooria arhaismi-
de seletamisel tugineb eeskätt võrdlusele soome keelega ja on 70-ndail aastail veel üldsõnaline ning vähe põhjen-
datud (näit. rahvalaulude keele tagasiviimine 12. sajan-
dise), sest kogutud materjal niihästi rahvalaulude kui ka murrete alal oli Veskel tol ajal siiski võrdlemisi väike. See asjaolu muidugi ei lubanud tal teha põhjalikumaid uuri-
misi ega tulla ulatuslikuma faktilise materjaliga põhjen-
datud järeldusteni.

1879. aastal ilmus Veske rahvalauludekogu esimene vi-
hik. Kogumiku eessõnas, kus autor kõneleb õigesti rahva-
laulude suurest kunstilisest, ajaloolisest ja ideelisest
väärtusest, on ta lühidalt puudutanud ka rahvalaulude
keelt. Muuhulgas märgib ta õigesti, et rahvalaulude liiku-
misel kihelkonnast kihelkonda muutub nende keel, samuti
muutub keel ka ajas: "Igal uuel kohal sai naabri kihelkon-
nast ehk maakonnast võetud laul koha keele murdesse muude-

19 Sb GEG 1875, lk. 20-21.

tud, aastasadade sammudel keele ja sisu poolest jauti uuen-
dud ja täiendatud, jauti unustatud."²⁰ Samas märgib ta vär-
simõõdu konservatiivset mõju arhailiste vormide säilimisele
ning puudutab lühidalt mõningaid (eriti kirdemurdeile) oma-
seid jooni rahvalauludes (partit. lõpp -da, possessiivsufik-
sid, ie-lõpuline oleviku impersonaal ja je-lõpp mitmuse ge-
nitiivis).

Veske viljakaim tegevus rahvalaulude keele alal toimus
aastail 1881-1885. Esimesena mainitud aastast on pärit Veske
kolm kandvamat tööd sel alal: 1. Eesti rahvalaulud nurganai-
sest seletavate tähendustega (EKMSAR 1881, lk. 23-48);
2. Passivi potentsiaali kõneviis eesti rahva lauludes (EKMSAR
1881, lk. 74-81); 3. Zur Erklärung einiger Verbalformen in
den estnischen Volksliedern (Sb GEG 1881, lk. 212-215; 1882,
lk. 32-50). Vaatleme neid lähemalt.

Laulud nurganaisest on pärit Haljala ja Lüganuse kihel-
konnast, seega rannikumurdest, mis alati on uurijate tähele-
panu paelunud oma arhailiste või soomepärase vormidega.
Veske valib vaatlusobjektiks täiesti reaalse sisu ja funktsio-
niga vormid.

Elkõige fikseerib ta je-illatiivi esinemuse ja osutab
selle algupärale (< -he < -sen ja lähtevormina viimasele tol
ajal kehtinud vaate järgi < *ane). Veske väidab, et je-illa-
tiiv on "... kõigis Tallinna ja osalt ka Tartu murretes enne
olnud, mida rahvalaulud tunnistavad, kuhu ta alale jäänud."
Järgnevalt vaatleb ta kse-olevikku ja viib selle õigesti
ühendusse ains. 3. pöörde s-iga lõuna-eesti murdeis ning
omistab sellele morfeemile reflektiivse tähenduse, lähtudes
eeskätt "Kalevala" keelest. Samas kirjutuses analüüsib ta
ka potentsiaali vorme, possessiivsufikseid ja üksikuid in-
finitiivivorme. Artikli lõpupoole lähtub Veske rahvalaulude
ea määramisel ühe kriteeriumina ka nende keelest.

Põhjalik uurimus on Veske küllaltki pikk ettekanne
"Zur Erklärung einiger Verbalformen in den estnischen Volks-

20. Eesti rahvalaulud. Esimene anne, Tartu 1879,
lk. VIII.

liedärn", mille ta pidas õpetatud Eesti Seltsis. Veske vaatleb siin detailselt kee-olevikku, passiivi potentsiaali (nekse-, nele- vormid) ja nud-partitsiibi translatiivi rannikumurdes, toetudes võrdlusele vadja ja soome keelega. Ta tuleb järeldusele, et rahvalauludes sageli esinev ne-sufiks on kas aktiivi või passiivi potentsiaali tunnus või lähtunud nud-partitsiibist (surneesta, surnele). Samas kritiseerib ta käsitletava küsimusega seoses Wiedemanni seisukohti ja Kreutzwaldi "Kalevipoja" keelt. Veske mainitud uurimust tuleb pidada üldse esimeseks põhjalikuks teaduslikuks käsitlemaks rahvalaulude keelest, mille väärtus ei ole praegugi veel aegunud. Samu küsimusi käsitleb ka Veske eestikeelne lühem artikkel "Passiivi potentsiaali kõneviis Eesti rahvalauludes".

1883. aastal kirjutab Veske artikli "Eesti keele nimisõna muudete lõppudest"²¹, mille eesmärgiks oli kummutada K. A. Hermann'i väärkäsitus kohakäänete algupära seletamisel. Kirjutuses on toodud hulk näidismaterjali kohakäänete esinemusest rahvalauludes paralleelselt näidetega lähematest ja kaugematest sugulaskeeltest. Partitiivi ja mõningaid fonetilisi küsimusi rannikumurde rahvalauludes käsitleb Veske 7.XI 1884.a. õpetatud Eesti Seltsis oma ettekandes "Der Strandwärländische Dialekt im Kirchspiel Lugenhusen"²². Veske kritiseerib siin muuhulgas täiesti õigustatult Ahrensit, kes pidas partitiivi da- lõppu rahvalauludes real juhtudel vääraks ja meelevaldseks. Vokaalharmonia küsimust mulgi murdes käsitleb Veske lühike märkus mõningate Paistu kihelkonnast pärinevate rahvalaulude avaldamise puhul²³. Edasi on ta esinenud lühema uurimusega rahvalauludes esinevate sõnade Ugandi, ugalane kohta²⁴.

Veske tegevust tuleb kõrgelt hinnata, temaga algab käsitletava küsimuse ajaloos kvalitatiivselt uus etapp, sest

21 EKMSAR 1883, lk. 82-90.

22 Sb GEG 1884, lk. 268-282.

23 Oma Maa, 1884 nr.1, lk. 21.

24 Sb GEG 1884, lk. 239.

alles Veskest alates saame rääkida rahvalaulude keele põhjalikumast käsitlesest tõeliselt teadusliku meetodi alusel. Valdav enamik Veske töötulemustest sel alal on kasutatav tänapäevalgi.

Tuntud folklorist ja keeleteadlane Jakob Hurt (1839-1907) on möödunud sajandi kolmandal veerandil ja käesoleva algul Veske kõrval teiseks silmapaistvamaks rahvalaulude keele uurijaks. Juba 1870. aastal esitab ta Õpetatud Eesti Seltsis mõned võru rahvalaulud, mis kuulajatele pakuvad kahekordset huvi: esiteks sellepärast, et need tõendavad algupäraste rahvalaulude olemasolu mainitud murdealal (vastupidist arvamust toetas teatavasti ka Kreutzwald) ja teiseks, et neis esinevad referendi arvates väga haruldased keeledid. Hurt esitab omapärase inessiivi mõisuvan 'mõisas' desvorme (minnehna, tullehna) ja nud- partitsiibi translatiive (saanuvas, antuvas). Ta rõhutas õigesti, et kuigi rahvalaulud mõnikord ei peaks omama mingit poetilist väärtust, pälvivad nad alati tähelepanu keeleteaduslikust seisukohast, sest "... need on vanimate eesti keelevormide ainukesed dokumendid"²⁵.

Järgmisel aastal (1. IX 1871) peab Hurt samas seltsis ettekande sõnast maleva, millele vastab võrumaalt pärinevas "Suure tamme" laulu variandis leiduv malvi. Hurt ühendab selle õigesti Läti Henriku kroonikas esineva kujuga malvia²⁶.

Üksikute rahvalauludes esinevate vormide või sõnade kohta annab ta seletusi ka hiljem.

Rahvalaulude keelest pärinev materjal on Hurdale peamiseks lähteks lõuna-eesti inessiivi lõpu algupära küsimuse lahendamisel. Tema töö "Ueber die Inessiv-Endung im Süd-Estnischen"²⁷ sisaldab hulgaliselt vastavaid näiteid rahvalauludest. Ta teeb väga õige tähelepaneku inessiivi esine-

25 Sb GEG 1870, lk. 32.

26 Sb GEG 1871, lk. 65.

27 Sb GEG 1875, lk. 123-127.

muse kohta võru-setu rahvalauludes: kuigi murdes on lõpuks h, ei esine lauludes lõpukaota inessiiv mitte kunagi -ha või -hha kujul, vaid on alati -hna, -na või -nna. Ka oma järgmises pikemas töös "Ueber die estnischen Partikeln ehk und või"²⁸ toetub ta muuhulgas ka rahvalauludest võetud tõestusmaterjalile. Rohkesti sisaldab rahvalauludest võetud näiteid ka Hurda doktoritöö "Die estnischen Nomina auf -ne purum" (Helsingi, 1886).

1902. aastal kirjutatud artiklis "Eesti sõnadest -line lõpuga. Kirjameestele ja kooliõpilastele"²⁹ on terve teine peatükk üles ehitatud rahvalauludest võetud materjalile. Hurt hindab väga kõrgelt rahvalaulude keelelist väärtust, kirjutades: "Meie vanad laulud on Eesti rahva oma liha ja veri, nende laulude keel selge eesti keel, nende sõnad õiged Eesti vaimu lapsed. Kes rahvalaulude koostumõistmise järje ees oma keele-eksami laitmata ära on teinud, see on keelemeister."

Nagu näeme, on Hurt kaalukamates keeleteaduslikes töedes alati kasutanud olulise tõestusmaterjalina rahvalaulude keelt. Iseseisvaid eriuurimusi rahvalaulude keele kohta aga kirjutanud ei ole. Sõjaline käsikirjalistest märkmetest aga nähtub, et niisugune töö on tal teoksil olnud. Wiljelt leiab Hurda materjalide hulgas ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis lõpetamata käsikiri "Ueber den Dialekt in Klein-St. Johannis". Kogu materjal kavatsatud uurimuse jaoks on Hurdal võetud Kolga-Jaani kihelkonna rahvalaulude kogust "Vana Kannel" II. Kõigi eelduste kohaselt oleks kavatsatud tööst kujunenud pikem monograafiline uurimus ühe kihelkonna rahvalaulude keele kohta.

Möödanud sajandi lõpu folkloristlikest tööddest, kus mõeldamine tunakse mõningaid andmeid ka rahvalaulude keele kohta, võiks märkida O.F. Mustoneni rahvalaulude kogumikku.³⁰

28 Vh 686 I 3, lk. 37-104.

29 Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Seitmes leht, Jurjev Tarta 1902, lk. 87-133.

30 Virolaisia kansanrunoja. Vihukene eesti rahva laulusid, Helsinki 1893.

Selles eessõnas iseloomustatakse mõne lausega eriti muhu rahvalaulude keelt. Koos lauludega on toodud rida sõnasetusi, milledes leidub küll ka mõningaid eksimusi ning ebatäpsusi. Ka O. Kalda kirjutus lutsi maarahva kohta sisaldab mõningat materjali selle keelesaare rahvalaulude keelest vastava lühikese sõnastiku näol³¹.

Edasi tuleks meil peatuda Helsingi ülikooli kauaaegse eesti keele lektori V. Grünthal-Ridala (1885-1943) töödel. Tema 1911. aastal ilmunud kirjutis "Eesti kirjakeele arenemine" sisaldab mõningaid üldisi märkmeid rahvalaulude ees, arenemise ja keelegi kohta. 1919. aastal ilmunud rahvalaulude-antoloogia eessõnas annab ta ka lühikese ülevaate rahvalaulude keele kõige tähelepanavamatest nähtustest koos murdeerisustega. Teose lõpul leidub vastav sõnastik.

Viis aastat hiljem ilmub Ridalalt lühem eriuurimus Kuusalu rahvalauludes esineva tud-partitsiibi konstruktiooni (tud-part. + possessiivufiks) kohta, mida ta peab ürgseks soome-ugri pärandiks. Eesti rahvalauludes seletab ta seda vana laenuna soome keelest (näit. vormid tehtudasa, mindudasa)³².

Oma teoreetilised üldistused rahvalaulude kohta avaldab Ridala esmakordselt 1926.aastal ilmunud artiklis "Eesti keel" (koguteoses Eesti maa, rahvas ja kultuur. Tartu 1926), kus ta muuhulgas kirjutab järgmist: "Eesti ühiskeelel on nimekas, ehk küll mitte hiilgav ajalugu selja taga. Kaua enne seda, kui eesti keelt hakati kirjutama, on Eestis teatavas mõttes oma ühiskeel olemas olnud. See on rahvaluule keel, mis kõigist murdelistest lahkuminekutest hoolimata rea ühiseid vorme sisaldab, nende seas näit. partitiivi da (ta): isada 'isa', vanada 'vana', illatiivi je, resp. ie: tubaje 'tuppa', kamberie 'kambrisse' jne., tule- tuse ja sõnavara ühtlusest kõnelemata. See ühtlus viitab

31 Lutsi maarahvas. Suomi III:12, Helsinki 1895.

32 V. Grünthal. Temporaalirakenne virossa. Virittäjä 1924, lk. 74-76.

Viru ranna poole. Selle idapoolse vanapärase murde mõju on nii läbilõhv olnud, et sellest jälgi isegi Lõuna-Eesti ja setukeste rahvaluules esineb. Päris ühtlast keelt kirjakeele mõttes ei ole siiski sündinud. Kuid see luulekeel on ikkagi olnud esimene ühiskeele algus, mille juured keskaega ehk kaugemalegi tagasi kühivad."

Seega esineb Ridala siin vana-eesti keele teooria uue variandiga, nähes rahvalaulude keeles ühtlase rahvuskeele esimesi algeid. Aluseks sellele väitele on rida morfoloogilisi, leksikaalseid ja derivatsioonilisi nähtusi, mis on ühised kõigi murdealade rahvalauludele.

1931. aastal ilmub Ridala sulest kirjutis "Eesti rahvaluule keelest" (Eesti Kirjandus, lk. 266-286). Selles kahekümne-leheküljelises artiklis annab autor ülevaate rahvalaulude keeles esinevatest silmapaistvamatest foneetilisest, morfoloogilistest, stiililistest ja leksikaalsetest erijoontest. Kuigi materjal ei ole ulatuslik, on autor hea valiku teel suutnud esile tuua terve rea huvitavaid nähtusi, piiritledes neid üldiselt ka murdealuti. Ridala peatählepanu on suunatud vanimatele, kõige arhailisematele joontele, kusjuures neid (eriti foneetilisi nähtusi) on kõrvutatud ka meie 16. sajandi lõpu kirjakeelega.

Rahvalaulude keele foneetika alal on Ridala analüüsinud ç-spirandi vastete esinemust, kontraheerumata vokaale, sõnaalgulist h-d jm. nähtusi. Huvitavad on autori oletused murretevahelistest laenudest, mis on tehtud esitatud materjalide alusel. Morfoloogia alal vaatleb Ridala partitiivi, illatiivi, komitatiivi, instruktiivi ja mõningaid verbivorme (ains. 3. p. olevikus ja minevikus, infinitiivi ja partitiivivorme).

Sellele lisandub lühike ülevaade rahvalaulude keele arhailisemat laadi sõnavarast ühes eri keeltest saadud laenude eristamisega.

Kogu käsitelu põhjal tuleb Ridala järeldusele, mis sunnib teda kummutama oma 1926.a. avaldatud teoreetilisi vaateid? Juba käsiteldava kirjutuse algul märgib ta: "Olen

ühes kirjutises (mõeldud on artiklit "Eesti keel" 1926.a. - J. P.) selle oletuse lausunud, et Eestis on juba õige varasel ajal teatav kindlakujuline ühiskeelee vorm olemas olnud, nimelt rahvaluule oma, mis veel selgesti meieni küündinud rahvalaulude murdelisest keelekujust läbi paistab. Sellega on mõeldud kogu ühiseid häälikuõpetuslikke, morfoloogilisi, stiililisi ja sõnastikulisigi iseärasusi, mis kõigile eesti rahvaluule toodetele, iseäranis aga väga lahkuminevast murdelisest keelest hoolimata, enam-vähem omased ja iseloomulised. Seesuguse ühise luulekeelee olemasolu ter- ves eesti rahvalaulude määratus kogus, mis seesugusena ise- enesest õige pikka luuleviljelust eeldab, on varakult tähe- lepanekut äratanud ja otsuse tegemisel meelitanud. Selles rahvaluule keele samasugususes ja ühtluses on õigusega - nii juba Hurt - püütud nüüdse eesti keele vanemat, isegi igivana olukorda näha, mis ennast igal pool oleks alal hoid- nud, kus aga eesti rahvalaul iganes on kõlanud. Üksikute rahvalaulude murdeline keelekuju oleks seda oletust mööda ainult hiline pealiskiit, mis ei ole suutnud vanu olukordi kinni katta, kuigi see nivelleeriv tegevus igal pool tõesti otseteed valdav on olnud. Olen sellesse alg-eesti teoorias- se varemalt juba püüdnud muutusi tuua, eeldades, et suur osa ühiseid rahvaluule iseärasusi ei tarvitse kaugeltki alg- eesti keele olukorda tagasi ulatada, vaid et nad peaaegjal- selt ühe laulurikkama maakonna, Virumaa, vanamoelise murde ja nimelt selle vanema kaju siirdumisi muude murrete alale esitavad, siis murdelaenusid, olgagi võrreldes vanu ja ea poolest suväärilisi." (lk. 268).

Seega on Ridala nüüd jõudnud hoopiski uue teooriani, mida ta püüab tõestada artiklis esitatud materjali rajal. Lõppkokkuvõtet tehes kordab ta uuesti: "Eespool on sagedas- ti võidud eriliselt vanu vormisid analüüeerides nende läh- tekohaks Viru kirdeosa eeldada, kord suuremä, kord vähema tõenäosusega. Teiselt poolt on vana kirjakeelegi kaasabi- ga võidud kinnitada, et suur osa vormisid seesugustena juba vähemalt 1600. ja kesteab 1500. paigu on pidanud olemas

olema. Enamatel juhtudel peab siiski võrreldes tugevat mõjustust, et mitte ütelda otsekohest ammast laenu Virumaa murde poolt oletama. Kõike vanapärast rahvaluules ühiseestiliseks osutada ei ole kuidagi võimalik, kui ka vormid mitmeti tähelepandavalt suurt vanust näivad kinnitavat. Kahtlemata on nad vanad, isegi põlised, kuid ikkagi virupoelse laulu mõju all säilinud." (lk. 284). Selle teooria üksikuid elemente võib Ridala vaadetes konstateerida juba varemgi, näit. tema "Eesti Kirjanduse ajaloo" (Tartu 1924) I jaos (vrd. lk. 22 jj.).

Tähelepanu väärrib ka Ridala 1933.a. kirjutatud artikkel "Virolaisen kansanrunouden kuvaannollisista kertosa-noista", milles autor annab ülevaate poetilistest sünonüümidest umbes paarikümne mõiste (neiu, naine, ema, mees, laps jne.) kohta³³.

Analüüsitud materjali alusel tuleb Ridala järeldusele, et märgatav omapära poetilises mõttes selles sõnavaras ise loomustab just võru-setu lauluala. Omapärase ala moodustab ka Virumaa, millel on aga lähedasi suhteid muu põhja-Eesti- ning isuri laulumaadega. Järgnevalt esitab autor eesti, isuri ning vadja rahvalauludele ühiseid poetilisi sünonüüme, milledest osa on tuttav ka karjala lauludeski. Samuti oletab ta, et teatav osa poetilisest sõnavarast võiks kajastada koguni sugulasrahvaste rahvalaulude stiili algset ühtsust.

Märgime ka seda, et kodanliku Eesti ülikooli esimene eesti keele professor Jaan Jõgever on pidanud loenguid ka rahvalaulude keele alalt.

Soome folklorist Väinö Salminen, kirjutades isuri rahvalauludest³⁴ märgib, et lääne- ja kesk-isuri lauludes leidub ligikaudu üle paarisaja eestipoolse laensõna. Artikkel on märkimisväärne aga eeskätt selle poolest, et seal on esi-

33 Suomi V:16, lk. 102-119, Helsinki 1933.

34 Inkerin runojen ruotsalaisista lainasanoista, Suomi V:10, lk. 305-314, Helsinki 1930.

tatud hulga laenu list sõnavara, mis on ühine eesti ja isuri rahvalauludele.

Kodanliku perioodi tööst rahvalaulude keele alal märgime ka sõnastikke "Vana Kandle" III-le (1938) ja IV-le (1941) osale. Tehti ka mõningat eeltööd rahvalaulude keele sõnastiku koostamiseks. Ülevaateid rahvalaulude keelest sisaldavad ka väljaantud rahvalaulude antoloogiad (J. Aavik, A. Saareste).

Hõukogude korra ajal ilmunud rahvalaulude keele käsitlustest on tähtsamatele viidatud käesoleva raamatukese lõpus toodud kirjanduse loetelus. Esile tõsta tuleks siin eeskätt E. Laugaste ja R. Viidalepa ülevaateid. Lisaks sellele leidub käsikirjalisi uurimusi Ülikooli raamatukogus ja eesti keele kateedris.

x

x

x

Teeme eeltoodust lühikese kokkuvõtte.

Rahvalaulude keele eripärasuste ja traditsioonide seletamisel on rakendatud põhiliselt kolme seisukohta:

- 1) neid on seletatud poeetilisest vabadusest tingitud nähtustena;
- 2) neis on nähtud iidset eesti keelekuju - nn. vana-eesti keelt ja
- 3) murdelaene muistselt Viru alalt.

Kuidas suhtuda nendesse seisukohtadesse tänapäeval?

Esimene teooria oli käibel rahvalaulude keele varasemate käsitlejate hulgas alates Hupelist. Juba Faehlmann ja Kreutzwald lõövad esimesi mõrasid sellesse vaatesse, kuigi viimane oma arusaamades on veel siiski tugevasti mõjustatud käibelolevatest vanadest vaadetest. Avalikult astub selle teooria vastu välja alles H. Neus 1850. aastal. Lõplikult purustatakse see vaade mõõdunud sajandi kolmandal veerandil, toetudes võrdlusele sugulaskeeltega.

On selge, et mainitud vaatest, mis kasvas välja konk-

reetsest ajaloolisest olukorrast (rahvaluulekojude piirat-
tus, eesti keele vähene tundmine, võrdleva-ajaloolise mee-
todi puudumine), võime kõnelda kui esimesest katsest rahva-
laulude keele seletamisel, millel tegelikult puudub teadus-
lik väärtus. Nagu rahvalaulude üleskirjutused näitavad,
võime poeetilisest vabadusest kõnelda vaid väga piiratud,
väga ebaolulises ulatuses. Keelelises mõttes vääri vorme
esineb rahvalauludes üsnagi vähe, nad on kergesti eraldata-
vad ning nende osatähtsus rahvalaulude keele teiste koos-
tisosadega võrreldes on täiesti tühine. Ainuke, mida me
võime öelda positiivset selle vaate pooldajate kohta, on
see, et nad fikseerisid mõningaid nähtusi rahvalaulude kee-
les, konstateerisid lahkuminekuid rahvalaulude keele ja ko-
haliku murde või kirjakeele vahel.

Alates Neusist hakkab arenema teine vaade - nn. vana-
-eesti keelekuju nägemine rahvalauludes. Selle vaate tekki-
mist põhjustab tutvus sugulaskeeltega, eeskätt soome keele-
ga. Selgema piiritluse leiab see vaade Veske ja Hurda uuri-
mustes ning 1926. aastal täpsustab seda omakorda veel Rida-
la. Muidugi tuleb seda teooriat mõista nii, et see kehtib
ainult rahvalaulude keele osa - arhaisemide - kohta, nagu
selle vaate arendajad ise on korduvalt väljendanud. Kui va-
rem seletati rahvalaulude keele omapärasusi sellega, et vär-
simõõt loob vormi, siis nähakse nüüd värsimõõdu osa vanade
vormide säilitamises.

Rahvalaulude keel annab kahtlemata materjali teatud
vana-eestilise keelekuju nägemiseks. On rida vorme ja näh-
tusi (partitiiv, je-illatiiv, sise- ja lõpukao puudumine,
teatud ühine sõnavara jne.), mis on võinud olla eelkäijaiks
niihästi tänapäeva kirjakeeles kui ka murretes esinevatele
vormidele. Kuid neid vorme ei ole palju, nende geograafi-
line levik on ebaühtlane, mis sunnib selle teooria rakenda-
mist tunduvalt piirama. Ja et paljudel nendel vormidel on
kindel murdeline taust vaid kirde-eesti murrete näol, siis
võiski tekkida uus oletus, mis peab vastavaid vorme vana-
deks murdelaenudeks mainitud alalt (Ridala).

Kahe viimase vaate, s. o. vana-eesti keele ja murdelae-
nude teooria ümberhindamisel tuleb meil silmas pidada siis-
ki seda, et peale muistse Virumaa on teisi alasid, kus on
küllaltki omapärane laulukultuur ja koos sellega ka keele-
lised traditsioonid (vt. Eesti rahva etnilisest ajaloost,
lk. 255 jj.).

Teiseks on iseloomulik, et paljud vormid (instruktiiv,
komitatiiv "kaasa"-sõna abil, n-line komitatiiv jt.) on le-
vinud mitte niivõrd murdealuti kui just laulutüübiti, s. o.
laulu levik on kaasa toonud ka vastava vormi. Seega peame
ühe või teise vormi algupära otsides silmas pidama ka lau-
lutüüpi. Eriti kehtiv on see stereotüüpiliste värsiridade
kohta.

Kahtlemata tuleb Kirde-Eestit pidada üheks vanemaks
rahvalaulukeskuseks, nagu ta on arheoloogiagi andmeil olnud
meie vanim kultuurikeskus. Niisugusena on tal olnud väielda-
matu mõju ka naaberaladele. Kuid muistse Virumaa mõju ei
ole ainuline, selle üle prevaleerib kohalik omapära, mis on
sageli ka kihelkonniti eristatav.

ARHAISM JA DIALEKTISM.

Regivärsside keel on oma põhijoontes murdekeel. See on kõigiti mäistetav, kui silmas peame laulude teket ja suulist levikut. Ühest murrakust või murdest teise levides mugandati laul üldreeglina kohaliku keelepruugiga, kuid osalt võis värsimõõdu sunnil või muil tingimusil säilida ka lähteala keelelisi sugemeid, eriti sõnavaralisi laene, mis võivad uurijale pakkuda mõningat pidet üksikute laulude siirde jälgimisel.

Murdelisuse kõrval on vanade rahvalaulude keele kõige silmapaistvamaks erijooneks üsna ulatuslik arhaismide esinemine niihästi foneetikas, morfoloogias, süntaksis kui ka sõnavaras. Seetõttu on mõned uurijad (M. Veske) rahvalaulude keelt nimetanud "vana-eesti keeleks". Muistsed keeledid esinevad regivärssides ebaühtlaselt. Erinevusi on laulutüübi, murdealuti ja ka üksikute laulikute (kes võivad pärineda ühelt ja samalt murdealalt ning esitada üht ja sama laulu) vahel. See kõik kõneleb sellest, et vanade vormide sisuline funktsioon oli laulude üleskirjutamise ajal juba tuhmunud, et neid kandis enamail puhkudel vaid väljakujunenud traditsioon. Vormitaju tuhmumist tõendab ka asjaolu, et laulikud on eksinud arhailiste vormide moodustamisel, mistõttu rahvalauludes esineb hulganisti värdyorme ja kontaminatsioonid.

Lidseid traditsioone jälgides on arhaisme kasutatud ka üsna hilistes improvisatsioonides.

Arhaismide vahest otse imestustäratavalt visa säilimine on põhjendatav vana rahvalaulu värsimõõdu ja viisi rütmiga, samuti ka traditsionaalse poetilise kujundi loomise

ning kompositsioonivõtete süsteemiga, mis kord väljakujunenuna tegi vajalikuks ka vastava keelelise vormi säilimise või taaskasutamise vanade väljakujunenud eeskujude järgi.

Peab veel märkima, et dialektismi ja arhaismi vahepiir ei ole rahvalauludes suugugi absoluutne. Mis kirjakeele või enamiku murrete seisukohalt võib olla arhaism, võib ühe konkreetse murde seisukohalt olla dialektism. Nii ei ole rohkem vanemaid jooni säilitanud Kirde-Eesti rannikuala rahvalauludes vormid tulemaie, orava (ains. nimetav), isada, tubaje arhaismid, vaid dialektismid, sest neil on veel praegugi teatud murdeline taust olemas, rääkimata varasematest üleskirjutustest. Läänepoolsete alade rahvalauludes on aga ülalteodud vormid juba kindlasti arhaismideks, sest elavast keelest on need ammu kadunud.

Üksikute arhailiste joonte geograafiline levik on erinev. On üsna üldisi jooni, mis (vastuoksena isegi kohalikele murdelistele eeldustele) on levinud üle kogu eesti keeleala. Niisugusele nähtusele toetudes on rahvalaulude keeles nähtud (V. Ridala) ühtse kirjakeele eelkäijat.

Teisalt aga esineb üsnagi lokaalseid arhailisi erijooni, mis peegeldavad vanu murdepiire või teatud omapäraga laulukultuuri-alasid.

Erinev on ka üksikute arhailiste keeleliste joonte vanaus. Näiteks teame kirjakeele mälestistest, et vokaali kadu sõna lõpult oli toimumas juba XIII sajandil; rahvalaulude keeles on aga lõpukaota sõnakujud tavalised (eriti Põhja-Eesti lauludes), tänu just värsimõõdu konservatiivsele mõjule. Mõnede foneetilistele ja sõnavaralistele nähtustele leiame paralleele XVI-XVII sajandi eesti kirjakeelest. Väga paljude nähtuste ürgvanale kännule osutavad ühised elemendid näit. rahvalaulude spetsiifilises sõnavaras (kaasa arvatud ka poeetiline sõnavara) eesti, vadja, isuri ja karjala lauludes. Selle kõrval aga leiame hilisemates lauludes (näit. nekruiti- ja soldatilaalud) vastavalt käsiteldavale ainevallale ka hilisemat sõnavara (rootsi

resp. vene laenud), mis kaasaja keele seisukohalt tundub samuti arhailisena.

Alljärgnevalt on esitatud ülevaade eesti rahvalaulude keeles esinevatest kõige iseloomulikumatest joontest, eeskätt arhaismidest.

ERIJOONED FONEETIKAS.

I. Sisekao puudumine.

Üheks rahvalaulude keelt iseloomustavaks arhailiseks foneetiliseks nähtuseks on sisekao puudumine, s. o. teise, lahtise silbi vokaal on säilinud ka siis, kui esimene silp on pikk.

Näiteks:

oda vottimed vorusta (Kuusalu), kandlella (Lüganuse), sõitama (Muhu), vastane 'vastne' (Räpina), andamennä (Karksi), laulamesta (Halliste), akenesta (Palamuse), istu nüid neise istemise (Muhu), sambelisse (Jüri), niitejasse (Lihula), pettijaks (Tori).

See nähtus tundub olevat valdavam rohkem põhja-eesti lauludes.

Varasema a asemel esineb teises silbis tihti e:

kui mina hakkas laulemaie, laulemaie, laskemaie (Kose); hakkas loogu võttemaie (Muhu); tütterelle (Viru-Jaagupi).

Neljasilbilisel sisekaota sõnakujusid kasutatakse peaaegu alati värsirea lõpus.

II. Lõpukao puudumine.

Kõige üldisemaks foneetiliseks nähtuseks regivärssides on lõpukao puudumine ehk teiste sõnadega lõppvokaali säilimine. Kuigi nähtus on üle-eestiline, esineb see lõuna-eesti (eriti võru-setu) lauludes tunduvalt harvemini. See asjaolu näib tõendavat, et lõpukadu toimus lõuna-eesti murdes varem kui meie keeleala põhjaosas.

Lõppvokaal võib olla säilinud:

a) ains. nimetavas:

mittu kord on mieli kurba (Kuusalu); Odra leigata
õela, Kaera leigata kavala, Rukis leigata rumala (Koe-
ru); Oh mo noori tüterikko (Karksi); ka liitsõnades:
käskujalga, kääna saani (Muhu);

b) osastavas:

seitse suoda (Vaivara); munda maada (Rannu); Otsis
see pesa asenda (Kuusalu); Kata merda mioletunda (Kuu-
salu); söötijada, jootijada (Harju-Jaani); Ollus mul
hääda õppajata, käbeveta käskijata, nobeveta noomijata,
tarka tagasundijata (Karksi); metta (Suure-Jaani);
kullasta piluda (Halliste); kuldista jänesta, hõbedasta
nirgikesta (Saaremaa);

Tüvist tehä tünderidä, latvust lapse kätkivida (Kuu-
salu); maasikida, lillakida (Pärnu); asutsita tanomita
(Setu); kindaaida (Harju-Jaani); lätteesida (Otepää);

c) seesütlevas:

laiussa linussa (Jõhvi); pesi tema peada Peibesessa,
Viru voolassa veessa (Kose); Võnnu võttamed peosa, Riia
reesid kaenelusa (Põide).

Kodavere ja lõuna-eesi lauludes vastavalt:
Käib kerad käena, Kangas pletitud pihuna (Kodavere); sõa
piitsuke peona, sõa armid hammeena, sõa varjud vammus-
sena (Tartu-Maarja); pikina linuna (Karksi); Tooni poi-
ga pähitsennä, Tooni tütar jalotsinna (Põlva); Tõlv
tõisehna käehnä (Põlva); Uhmer täll tammine tarehna,
Pekli vasine vajahna (Setu);

d) seestütlevas:

murra nield mured minusta (Jõhvi); Kivi võtab killu
kiirdeesta, paas võtab paiga palgeesta (Muhu); Lasi
paja pandehista, usse uusist rõngõhista (Vastseliina).

Idamurdes, kus st > ss, on vastavalt: Ma tein heenussa
hobese (Kodavere, Torma);

e) alalütlevas:

Neid ma siidila sidusin, õbe lõngala õmblesin
(Harju-Jaani); Vaka tõstab varvulagi, külimitu küisi-
lagi, Sälitese säärilagi (Koeru);

Vii mind kotilla kojuje, Kanna mind matilla maha-
je (Jõelähtme); mina aga mängsin männikulla (Kursi);
Hamme' ella valge'ella, Puute'ella punatsella, Kõri-
kalla mustasella, Veeritsällä verevällä (Põlva);

f) alaltütlevas:

silmilda, jalulda, kulmilda, päelda (Kuusalu);
Mehed müüsid mõõgad vüõlta, Kauplesid kannuksed
jalalta (Muhu); Äi ai hani vesiltä (Setu);

g) saavas:

Lõppvokaal a, e, i:

Koodi kolmeksa pöratin (Haljala); Isa mind sõimas
hiljukeeksa (Keila); seegi sepaksa Virussa (Palamuse);
Sund see laeva valmi'ekse, Valmi'ekse, valgedekse
(Muhu); Hale on hüida isakse (Tõstamaa); Ole sa ieksi
iessa, Vahepuuksi vahele (Karuse); Küla hüüab küüme-
liksi, Küla naised naaberiksi, Poisid pooleksi õeksi
(Vändra).

Seejuures varieerub saava käände lõpp veel murde-
ti (ks > ss; st), näit.: Ei võtnud vanda õessa, Venna-
naine mind naessa, Venna tütreid tädissa (Viljandi);
Pleegi kiudu valgeessä (Rõngu);

Ää tie põlle põrmutsesse, Ää tie linti liivat-
sesse, Tanu tutti tahmatsesse (Karuse); Poisi vanasse
eläse, Abikaasasse kasvase (Sangaste); Pani kuu kors-
nasse, Ao ette akenas (Põlva);

Siis võib arvata omasi, Tõest teha tuttavasi
(Hanila); Mees mu mõtel mõrsijassi, Poiss jo pooli

noorikussi (Puhja); Üks läks heinasta jõgeje, Tõine
pardista pajuje, Kolmas sepasta Viruje (Lüganuse);
Ärge pahasta pange (Avinurme); Esi lätsi mehesta mere-
je (Võnnu); Kose ('kosis') kolmest pävästä (Setu);

h) olevas (tihti määrõnuti);

See on koeraksi kodunna (Haljala); Kui mina kodu-
na kasvasin (Harju-Jaani); Mis kõlin meie koduna, või
helin isamajana (Muhu); Esmasse ma elasin, Tuli teis-
sena 'teisipäeval' teule minna (Käina); Üks oli put-
kina pajussa, teine ruogona meressa, kolmas sepänä
Virussa (Vaivara); Et lähed mustanna küläje (Lüganu-
se);

Viie vottime tagana (Kausalu); Mul põle sugu siina
muala (Türi); toona (Suure-Jaani);

i) ekstsessiivis:

Kuuli reonda rogina, Ranna pajunda pagina (Helme);
Kübärända, kindõhinta, ilma vüündä, vüü ol' peon
(Setu);

Määrõnuti: Tua taganta (Haljala), kodunta (Põide).

j) Lõpukaota on tihti ka komparatiiv, kusjuures lõppvokaal-
like võib olla i või a (parembi ~ paremba ~ parõppa)
vastavalt murdele.

k) Lõpukadu puudub ka vastavates tegusõnavormides (ma-te-
gevuanimes sees- ja seestütlev: andamassa, tegemasta;
des-vorm: ollessa, lauladessa; v-kesksõna: kutsutava;
vat-vorm: raiuvada raiuvata, tehtavada). Harva võib
lõpukaota olla ka 3. pööre (peamiselt ühesilbilistest
pikavokaalsetest tüvedest): saabi, joobi.

III. Kontraktsiooni puudumine .

Väga rohkesti esineb rahvalauludes kontraheerumata sõnakujusid, s. o. niisuguseid vorme, kus teise ja kolmanda silbi vokaal on veel ühte sulamata ja sõna ise seega veel lühenemata. Seejuures võib eristada kahe- ja kolmesilbiseid vorme: ühtesid, kus konsonantained teise ja kolmanda silbi vahel on kadunud, kuid kõrvu sattunud teise ja kolmanda silbi vokaali eristab veel värsimõõdule vajalik silbi vahel. Tavaliselt on sel puhul ka kolmanda silbi vokaal assimileerunud teise silbi vokaaliga (vahel ka vastupidi). Teisel puhul on silbi piiril olnud konsonantained (klusiili kunagine nõrk vaste või h) säilinud või asendunud silpide ilmekamaks eristamiseks mingi siirdehäälikuga. Seega on kontraktsiooni puudumine seotud üsna keeruka foneetiliste nähtuste põimingu olemasoluga rahvalaulude keeles, mis nii või teisiti kajastab eesti keele muistsemat arenemisjärge. Alljärgnevalt on esitatud siia nähtuste kompleksi kuuluvaid iseloomulikumaid juoni.

a) Konsonantained on teise ja kolmanda silbi piirilt kadunud;

ande'ed (Kuusalu); ehte'eie (Jõelähtme); laupühke'eksi (Kuusalu); raud on kaste'e kuningas (Kose); õhta'ani (Harju-Jaani); Kis on rikas riide'ele (Muhu); mähks mu kolme mähkme'el (Karksi); oles mul ilo ehteih-na (Põlva); punteist (Põlva);

kätkü'üssa (Kuusalu); valge'eda (Lihula, Koeru, Kuusalu); kerge'emad (Lüganuse); sitke'eda (Järva-Jaani); pehme'essa (Pärnu); kas ma kastan kange'essa, sõtkun leeva sitke'essa (Kodavere); kupp tiip Kaie kerge'esta (Võnnu);

terve'eksa (Kuusalu); hoone'eie (Võnnu); amme'ida

(Karksi); palge'esta (Muhu);
valmi'ista (Vaivara); hülgi'esta (Haljala);
ikke'eksi (Kose); varba'ad (Järva-Jaani); peske neiu
puhta'asse (Vigala); põssa'aie (Maarja-Magdaleena);
arma'ad (Kolga-Jaani); taeva'asta (Kodavere); kikka'ani
(Sangaste);.

nutta'essa (Kuusalu); tõste'essa (Harju-Jaani);
künde'essa, häste'essa, niite'essa, võtte'essa (Koeru);
ikke'ehna (Põlva);

surne'esta 'surnuks' (Vaivara); olle'esta 'olnuks'
(Lüganuse); Joonu'essa 'jooenuks' (Pärnu);
tõmba'an (Haljala); ange neile pataa (Sangaste).

Väga levinud on eelmistest näidetest erinevad vormid,
mis esinevad peamiselt mitmuse partitiivis:

ande'eida (Jõhvi); riide'eida, katte'eida (Saare-
maa); palve'eida, mõtte'aida (Kose); lätte'eida (Ote-
pää); voode'eida (Harju-Jaani);

õige'eida (Virumaa); sirge'eida (Kose); uhke'eida
(Koeru); sirge'eida, kõrge'eida, uhke'eida (Karksi);
huone'eida (Vaivara); hoone'eida (Kose);

(h)amme'eida (Tartu);

põrsa'aida, lamba'aida (Jõe); kõlka'aida (Harju-
Jaani); talba'aida, roika'aida (Ambla); narma'eida,
kinda'eida (Vaivara); ige'eida (Kihnu); kanga'eida
(Järva-Jaani); valla'eida (Suure-Jaani); (h)ülge'eida
(Põide); rukki'eida (Äksi); kullarõnga'eida (Karksi).

Vokaalide sarnastumisel esineb mõnikord eriaren-
gaid: (h)alje'eksi (Muhu); puhte'eksi (Türi); pakelelle
puhte'elle (Karksi).

Varasemat arenemisjärge näivat kajastavat niisugused
sõnakujud, kus teise ja kolmanda silbi vokaalid ei ole veel
assimileerunud:

Näiteks: selge'aksi, halea (Kuusalu); lounaella (Vai-
vara); hobe'at (Otepää); tige'õst (Setu); andsid aiga kas-
vaessa, anna aiga ehtiessa (Kuusalu); laula'essa (Viljandi-

maa); kutsuenna (Saarde); valmiesta (Haljala); valmieksi (Muhu); puhtaessa (Lüganuse); kanga'ida (Koeru); põrssa'ida (Tori); põesaessa (Türi); rükkiessa (Torma); taivaenna (Karula); kauniella (Põlva); ja isegi sinieksi 'siniseks' (Muhu); juobnuesse (Vaivara); jootis meida joonueksi (Vändra); Sai ma sulle saanussa, Jäi ma sulle jäänussa (Sangaste); käinuisse (Helme);

Kontraktisiooni puudumine rahvalauludes on olnud niivõrd iseloomulik, et see on kaasa toonud üsna arvukaid analoogiavorme:

Näiteks: noore'esta (Vaivara); vaese'esse (Karksi); juusse'ele (Sangaste); minne'essa (Harju-Jaani); tulle'enna (Karksi).

b) Rahvalaulude keele üheks kõige silmapaistvamaks arhailiseks erisuseks aga on klusiilainese säilimine või selle edasiarengute (resp. hilisemate siirdehäälikute) esinemine teise ja kolmanda silbi piiril, s. o. pärast nõrgarõhulist silpi. Alljärgnevalt on seda nähtust jälgitud pisut laiemalt, piirdudes mitte ainult nn. kontraheerunud tüvedega.

1) velaar-palataalklusiili nõrka vastet võivad märkida j ja h:

mõttejed (Pärnu); mõttejad (Vändra); mõttehil (Setu); Kiti ummi kirivit, avusteli andehit (Setu);

2) dentaalainese esineb:

a) nn. eda-sõnades: tuodi sie sileda'sile' siiga, tuodi sie (h)aleda (h)augi (Jõhvi); Tihane, tigeda lindu, kajakas, kadeda lindu (Jüri); Öö o pitka ja pimeda, Taevas laia ja lageda (Vigala); Temal elu kibeda (Kihelkonna); rutjun ruugedad juuksed (Kuusalu); Vesi sirgeda siessa (Lüganuse); Lumivalgedad käiksed (Lüganuse); (h)aigedad südamed (Vaivara); valgedeksi (Muhu) ja vastu ootusi erandlikult Vast-seliinaski: uhkedat, valgedat;

b) osastava käände lõpus (eriti kahe silbilistes esmaval-
telistes sõnades) on meediaklusil üle-eestiline näh-
tus, esinedes vahest küll kõige tihedamini kirde-eesti
lauludes, kõige harvemini aga Lõuna-Eestis:

märada (Jõelähtme); jõgeda (Vaivara); õdeda, tu-
bada, linada (Harju-Jaani); rahada (Ambla); lihada,
munada (Pärnu); vägeda, nisuda, rahada (Muhu);
vihada, jaguda, nimedä (Karksi); vel'oda (Setu);
luudada (Vaivara); vaskeda, kuldada (Harju-
Jaani); leilida (Ambla); piimada (Äksi); kurjada
(Otepää); vaskeda (Setu);

sanuda (Haljala); sabuda (Jõhvi); kivida
'kive' (Harju-Jaani); käsida (Kose); muneda (Karu-
se); mehida (Kodavere); põlvida, jalamarjuda (Ha-
geri); villuda (Äksi);

c) ut-~üt- ja us-lõpuliste sõnade tüves:

õlude 'õlle' (Lüganuse); kätکیدessa 'kätkis'
(Vaivara); Katsu orjudesta 'orjusest' (Risti, Jär-
va-Madise); kullataimudeksi (Muhu); magaduspaika
(Virumaa); velvidani 'minu venda' (Setu);

d) da-infinitiivis:

niitadessa, võttadessa (Lüganuse); kündadessa
(Vaivara); hakkadenna, itkedenna (Kodavere);

e) nud-partitsiibis:

saanudeksi, jäänudeksi (Järva-Jaani); sain
ma sulle saanudeksi, sinu tuppa tulnudeksi (Pala-
muse).

3) Varasemat dentaalspiranti märgib v (d > v > v):

a) ut- ~ üt-lõpuliste sõnade tüves:

tuna kätküve unestid, (Kuusalu); oluve 'õlle'
(Kuusalu); Ma iks kalmust naisõ naida, liivast
näitsevi nimitse (Setu); Mähks mu kolme mähkme'el,

pakelle valge'elle, linatselle peenuv^uelle (Karksi); mõisuv^uan (Põlva); Ega Maarijat mainita es, Ega tildä es Essuvat (Setu); Kuule kuri ülgüväni, Kuule kalgi kaasuv^uani (Setu); velov^uanni 'minu venda' (Setu); vrd. ka suve suusta 'soe suust' (Kadrina);

- b) ug-lõpuliste abstraktsete noomenite ja neist tuletatud sõnade tüves:

minu kalliv^une, laiev^une, piguv^ued, 'pikkused', kor-guv^uesed, mieste miele haiguv^ueksi (Kuusalu); suuruv^uesta 'sunruseks' (Lüganuse); Osta minu orjuv^uestä (Helme); orjuv^uasta (Sangaste); Uni taht otsa tetä, Magav^us maale lüvvä (Setu); kohtuv^ualle 'kohtule' (Räpina);

- c) eda-sõnades ja vastavates adverbides (peamiselt mulgi, vähemas ulatuses ka setu ja viru lauludes):

Liisu jääs üllilibeve; kibeve^uta kiiniaega, Oh mu sirgeve^u sösare (Karksi);

- d) kohati des-vormides rannamurde lauludes:

Mina itkedes kodoje, Alev^uessa 'halades' alla õue (Lüganuse);

- e) harva ka osastavas käändes:

Kolm kõr'ki^uva sulasta (Setu); Sööde roti jahvatus-
ta, Hiire toduve^u iväda (Karksi);

- f) nud-partitsiibi käänetes (peamiselt saama-tüüpi verbi-
de nud-partitsiibi translatiivis):

saanuv^uessa, jäänuv^uessa (Sangaste);

- 4) varasemat dentaalspiranti märglb j:

- a) eda-sõnades (peamiselt Kuusalu lauludes):

hobeja 'hõbeda'; Üö tuleb, pimejä jõuab (Ridala);
korgeja 'kõrge'; ruugejed (Koeru); ruugejate (Ri-
dala);

- b) mitm. omastavas (harva mundes de-mitm. käänetes):

sigu^uje, kanu^uje (Kuusalu); kubiju^uie (Jõhvi);

taivije (Nõo); sukkijessa 'sukkades' (Kuusalu);

c) osastava käände lõpus (peamiselt rannamurdes ja mulgi lauludes):

kaluja (Kuusalu); sinisõbuje, leegit linuje (Muhu);
raduja (Põide); rügija (Sangaste);

d) harva ka dea-vormis:

nuttejaessa (Kuusalu); astuiessa (Muhu).

5) Varasemat dentaalspiranti märgib h võru-setu lauludes:

silehe 'sile' (Võnnu); mageha 'mageda' (Setu);
karehepa, libõhõpa 'karedamad, libedamad' (Hargla);
helehet 'heledat' (Vastseliina); kõrgehita, sirge-
hita 'kõrgeid, sirgeid' (Setu).

6) Kontraheerunud noomeneis on h (< *z) pärast nõrgarõhu-
list silpi mõnikord säilinud võru-setu lauludes:

kindõhit 'kindaid', kirvõhõllõ, armahani, rõngõ-
hista (Vastseliina); kaldõhede 'kaldasse', rõivõ-
hõid (Hargla).

Märgiksime ka h säilimist h-lõpuliste sõnade
käändeis: hamehe (omast. - Kodavere); perehede
'peresse' (Hargla).

Peamiselt rannamurde ja Saaremaa lauludes esi-
neb vastavas asendis h edasiarenguna j (vrd. je-
sisseütlev):

rukkijad (Jõhvi); kotkajajad (Jüri); põesajad
(Muhu); saapajajad, hernejeded (Põide); kaldajajad
'kaldad' (Muhu); vardajajana 'varda' (Otepää).

IV. Muid arhailisi jooni.

Muudest arhailistest foneetilisest erijoontest, mis ei
ole eelkäsitletutega võrreldes nii põhilised, märgitagu
riivamisi järgmisi:

- 1) t säilimine sõna lõpus on ootuspärane Saare- ja Lääne-
maa lauludes:

neitsit 'neitsi'; õlut, seemit 'sõsmuke' (Muhu);
neitsit (Kaarma).

- 2) Konsonantühend -ks nn. s-sõnade tüves, mis põhja-eesti
murrakuis (näit. Harjumaal) tänini tuttav on, esineb
põhja-eesti rahvalauludes tunduvalt sagedamini, näit.:

piinüksed, kännüksesta (Kunssalu); vammukseids
(Harju-Jaani); käiksed (Pärnu); orakse, noekseida
(Ambla); veikstel (Kodavere); kannuksed (Muhu);
linnaksid (Põide).

Mõnikord esineb ks isegi nimetavas:

juuks (Järva-Jaani); sõrmuks (Jaani).

- 3) Konsonantühend -ts- ne-sõnade tüves on rahvalauludes
üsnä laialt levinud nähtus, eriti Lõuna-Eestis:

(h)armatsed 'verised' (Viru-Nigula); karjatsed
(Põide); pööratselle (Kadrina); pulgelidse (San-
gaste).

Murdeliselt on sellel nähtusel tänapäeval tu-
gevam alus Lõuna-Eestis.

- 4) Peale sõnalõpulise h püsi võru-setu lauludes (perekh,
tarsh), märgitagu ka h säilimist pärast nasaali ja liik-
vidat:

vanhut 'vanust'; varha 'vara' (Hargla); Lõuna-
eesti lauludes võib kohata ka varasemat hv-ühendit;
tahvada, tahvatsemma 'tahuda, tahu(tse)ma' (Setu);
ihva kirves 'ihu k.' (Karksi).

Tavaline on h püsi h-lõpuliste sõnade osasta-
vas: hameht, puudeht, imeht.

- 5) Algupärasees na-ühendis on rannikumurde ja setu lauludes
kohati nasaal vokaliseerumata, kusjuures sellele järgneb

tihti sekundaarne t(d):

länstuuli, künsi (Kuusalu); Läntsmerda (Haljala);
Mandsi 'maasi(kas)'; lantsikost 'laasikust'.

nt-ühend sõna tuhat lõpus esineb tihti eriti mulgi ala rahvalauludes, kus sellel vormil ei puudu ka murdeline alus:

tuhand (Karula, Sangaste); tuhant (Karksi); ka
Saaremaal: tuhant (Põide).

- 6) Vokaalharmonia esineb rahvalauludeski põhiliselt seal, kus sel on olemas murdeline alus, näit. titär (Kolga-Jaani); tettü (Kanepi); nähüse (Põlva).

Mõnikord on aga järgsilpide ü vastu murdelisi eeldusi muutunud i-ks, näit. Setus:

sängikene, kätist, neitsikene,

mis võiks vahest pidet anda oletusele põhjapoolsetest laenudest.

- 7) Eriti rannikumurde ja võru-setu lauludes on algupärane i vokaali ees mõnes sõnas säilinud:

morsiamed (Kuusalu); mõrsijat (Räpina); vainiulta (Kadrina); vainiulla (Harju-Jaani); vainijule (Märjamaa); vainijale, vaanijale (Setu) - varasem sõnakuju *vainio;

mõisija (Lüganuse); mõisijasse (Paistu);

mõisia (Halliste) - varasem sõnakuju *moisio.

Selle kõrval aga esineb viimane sõna ka hoopis teise tuletuslõpuga:

mõisinu (Harju-Jaani); mõisinusse (Kose); mõisenusta (Muhu) - varasem sõnakuju *moisino.

Ka varasem j on eeskätt setu lauludes mõnikord säilinud: jüvä, vaijõhõlta, vaijeelle 'vahelt, vahele', väräjä.

MORFOLOOGIAST JA DERIVATSIOONIST.

I. Noomen.

1. Kaugelt sagedamini kui praegustes murretes või kirja-keeles kohtame rahvalauludes i-mitmust:

siussa 'sigades, s. o. seakarjas' (Kuusalu);
pikisse linusse (Liganuse); naelusta (Harju-Jaani);
külmista käsista (Jüri); Odril söönud, kaerul ka-
sunud (Peetri); niesisse 'nisadesse' (Põltsamaa);
õlist 'õlgedest' (Audru); vanemist (Karuse); lase-
tas põlle põlile (Muhu); Laiula sealihula, Laiul
kalul, latikula (Saaremaa); Ma lõhun teie lauuist
'laudadest' üksed (Kihelkonna);
sulasille (Tartu-Maarja); minijille (Sangas-
te); härile 'härgadele' (Karksi); pikile nõnule
'pikkadele ninadele' (Urvaste); poess 'poegadeks'
(Setu).

Vastavalt murdelistele eeldustele esineb ka diftongi-
list, a- ja e-mitmust:

kapetuila (Muhu); ergail silmil (Tõstamaa);
ruunaile (Karuse); sukeist (Karksi); sulasõile,
näitsikuile (Hargla); põllal (Põide); poisasta
'poistest' (Põlva); kirpaga (Räpina); lastast
'laastudest' (Setu);
sulgega (Suure-Jaani); pulmes (Häädemeeste);
omesse kälesse 'omadesse kälidesse' (Karksi);
õksest 'okstest' (Kodavere).

de-mitmus on tavaline põhja-eesi lauludes.

Tihti esineb ka kontamineerunud mitmusevorme, eriti

ranna-, lääne- ja saartemurdeis. Eriarenguid võime märkida ka lõunamurraüksis.

Mõningaid näiteid:

silmidele (Haljala); teibude 'teivaste' (Karuse); paeludesta (Hanila); sannudesta (Muhu); luide (Muhu); vendile 'vendadele', kingisila, lævesile (Muhu); õlgisista (Jaani); häälisiks (Põide); sõbusista (Kihelkonna); härgesille (Saarde); laulusille (Halliste); päivisist 'päikestest' (Põlva); parvisille (Setu).

- 2) tu-adjektiivide varasem tävi (-tuma) on rahvalaulude keeles üldiselt tuttav:

Tuassa taletumassg, Saunassa laetumassa (Lüganuse); meeletuma (Juuru); armatumad, päratimad (Muhu); põlatumma (Hargla).

Varasemate n-lõpuliste sõnade täves esineb reeglipäraselt -me:

longutimed 'lõgutid' (Kuusalu); alasinmed 'alasiid' (Kuusalu); ratsutimed (Karuse); kõlgutime (Muhu); istemed (Suure-Jaani); sultsemid, päitsemid (Muhu); ilu ehtme (Urvaste).

Asesõna see esineb ainsuse omastavas sageli vanapärasel see-kujul:

Ette see ihutud laua, Taha see tahatud seinä (Muhu); Rihe pessä, see unede (Karksi).

Peamiselt ida-eessti, vähemas ulatuses läänemurde lauludele on omane lõpu de liitumine i-mitumuse täveke mitumuse genitiivis:

veside (Jõhvi); isandide (Lüganuse); põlide 'põlvede' (Karuse); armetide (Äksi); puide (Karksi); kubijidõ (Urvaste); tüdrikuide (Hargla).

Murdelistele eeldustele vastav on lõputa genitiiv (peamiselt rannikumurde ja lõuna-eessti lauludes), samuti tugevaastmeline e-genitiiv (peamiselt läänepoolsetel aladel):

vaesi 'vaeste' (Valvara); armutumi (Iisaku); magu-semi (Muhu); tapo 'tabade', koiro 'koerte' (Setu); laude (Harju-Jaani); jälge (Viljandi); rinde (Pärnu); lehme (Ridala); halbe (Karuse); härge (Varbla); kõrve (Põlva); siide sisse (Setu).

3) Osastav kääne on rahvalauludes väga tihti vokaallõpuline (vt. näiteid lõpukao puudumisest), peamiselt just põhja-eesti lauludes.

Varasemate n-lõpuliste sõnade osastavas on rannikumurrakuis, saartel ja ka lõuna-eesti murrakuis reegli-päraselt -nd:

asenda 'aset' (Kuusalu); kastenda (Põide); helinda (Karksi); hapund taari (Setu); säitsend (Setu).

Rannikumurdes känduvad vastavalt ka tu-adjektiivid ja tud-partitsiip:

Kata merda mieletunda (Kuusalu); piiratunda, raisa-tunda (Lüganuse).

Samalt murdealalt on tuttav ka lõputa osastav teatud sõnatüüpides: orikka 'orikat' (Haljala).

us-lõpulistest abstraktsetes noomenites esineb vana algupära osastava lõpp peamiselt saarte ja setu lauludes:

terit 'tervist' (Muhu); õigut (Põide); koerut (Reigi); süvütä 'sügavust', tarkut, tehrüt 'tervist' (Setu).

Rohkem levinud mitmuse osastava kujude (valgemida, vasikida, punasida, vammuksida, põrsa'aida, kerve'eida, valge'eida, valgemaida, vasikaida, punaseida, vammukeida, latikulda, lambuida, heinasida, kaerasida, jalgasida, paelasida, heinusida, kaerusida, paelusida, heinuda, kaeruda, jalguda, paeluda, käsida, mehida) kõrval esineb eeskätt rannikumurde, mulgi ja kohati ka saarte rahvalauludes - ja (-je-) lõpp:

mihijä (Kuusalu); nugeje (Saarde); raduja (Põide); kaluje (Karksi).

hargija (Kuusalu); riidija (Lüganuse); asjuje

(Keila); liiguje linuje (Põide).

Loomulikult esineb rahvalauludes - vastavalt murdeli-
sele taustale - teisigi mitmuse osastava vorme (lõputa,
a-lõpuline, si-lõpuline, nn. mi-partitiiv Muhus jne.),
mida tuleb vaadelda kui kohalikke murdejooni.

- 4) Rahvalaulude keele tüheks kõige silmapaistvamaks eri-
jooneks on rohke je-lõpulise (kohati ka ja-) sisseütleva
esinemine. Algupäralt on see aga põhja (kirde)-eesti-
line vorm, mis on sisse tunginud ka Lõuna-Eesti laulv-
aladele (eriti ulatuslikult mulgi lauludesse, rudimen-
taarselt mujalegi). Silmatorkavalt sage on je-sisseüt-
lev kahesilbilistes esmavärtelistes sõnades (tubaje,
tuleje, sõdaje), mõnevõrra vähem esineb seda muudes sõna-
tüüpides (ehte'eie, kamberie) rudimentaarselt isegi sooje
'sohu' (Kadrina, Jõhvi). Mitmuses kasutatakse je-lõppu
peamiselt vaid rannikumurde lauludes (ihusseie 'juustes-
se', sõrmussije).

Võru-setu lauludes esineb sisseütlevas murdepärase lõpp-
-he (sunhõ, ilosahõ, rattih); tartu (osalt ka võru) mur-
deala lauludes de-lõpp (alevide, perehede, Pärnäde 'Pär-
nusse').

- 5) Põhja-eesti lauludes on kõigis sõnatüüpides tavaline
ssa-lõpuline seesütlev (Saaremaal ka -sa). Võru-setu lau-
ludes kohtame varasemat hna-lõppu (ihna 'ees', ilmahna,
kõivistuhna, huune'ehna 'hoones'). Kogu Lõuna-Eesti ala
rahvalauludes, samuti ka idamurde, Saarde ja Häädemeeste
lauludes esineb ka na- (na-) lõppu (peona, merena, räti-
kunna).

- 6) Alaleütleva lõpuks on -le (järjekindlalt Saaremaa lau-
ludes) või -lle - kõige sagedamini pärast kaasrõhulist
silpi (palge'elle, hoidejalle, vainijulle). Ligikaudu
analoogiline on ka alaleütleva lõpu esinemine rahvalaulu-
des. Pea- ja kõrvalrõhulise silbi järel on -lla valdav

eeskätt rannikumurde, harju, järva ja idamurde lauludes. Mujal Põhja-Eestis ja ka lõunamurdeis pole -lla rahvalauludes nii populaarne. Pärast kaasrõhulist kolmandat silpi on -lla, välja arvatud saarte murre, üleestiline.

Rahvalaulikud on tihti ära vahetanud sissettleva ja seesütleva, alaleütleva ja alalütleva lõppvekaali, mis osutab rahvalaulikute vormitaju tuhmumisele.

Alaltütlevas on kogu keelealal säilinud vokaal-lõpulis vorme (maalta, karjatselta, sõnulta).

- 7) Saav kääne esineb rahvalauludes samuti tihti vo-kaallõpulisena. Lõppudeks võivad murdealuti olla -ksi, -ksa, -kse, -ssa, -sta.

Rajava lõpuks on -ni (-ne) ja -nni (setu ja Hargla murrakus), kusjuures mitmuses liitub see käändelõpp väheste eranditega ainult i-mitmuse tüvele.

Olev kääne on rahvalauludes kõige levinenum adverbiaalselt (koduna, tagana, siina, edena, edena, muina 'muistse', toona).

Elava käändena esineb olev peamiselt rannikumurde ja osalt ka lõuna-eesti rahvalauludes.

Ilmaütleva esinemus rahvalauludes vastab üldjoontes murdelisele taustale.

- 8) Üksikuid rudimente leidub rahvalauludes ne-lõpulisest ja possessiivsuffixsiga kaasütlevast: poiginesa 'poegadega', mekanesa 'mõõgaga' (Kuusalu); päänist 'peaga' (Setu).

Mõnes üksikus laulutüübis on kaasütlev moodustatud kaasa-sõna abil, nagu XVI-XVII s. kirjakeeleski;

Ilu tõin enese kaasa, Walja noore neiu kaasa (Haljala); õhta tuleb õnne kaasa (Kose); laeva kaasa, parve kaasa, ilma kaasa (Põide).

- 9) Rahvalaulude keel kasutab viisilütlevat (instruktiiv) suhteliselt sagedamini kui tänapäeva kirjakeel või murded:

Kurva meeli, leina keeli (Haljala); Mees sõõneb tõrelde meeli (Järva-Jaani); ikusilmi (Mulgi); Tukuksin tulitse silmi, Magaksin mesitse meeli (Kose); tulitsi jalu, säitsi sääri (Muhu); Tere nee lavad liivi pestud, Tere nee pingid piimi pestud (Muhu); ihitse mõegu 'ihitud mõõgaga' (Kaaruse); hulge, summe, salgu, parge 'rühmiti' (Karksi); tihti esinevad vormid sali, rinnu, kaelu, põlvi, sarvi; pinna, pirra, pulge 'tükkiüks, tükkidena', ütsi pooli, ütsi tingi 'ühe rahaga, s.o. vähese kuluga' jne.

Mõnedes kagu-eesi lauludes võib leida ka n-i viisilütleva lõpus: Joosten juusk, jalun käve (Hargla).

Rudimentaarselt leidub lõuna-eesi lauludes ka ekstsessiivi: roonda 'roost' (Helme); sulanta, tallinta 'sulast, tallist' (Urvaste); kända, peonda (Setu).

- 10) Komparatiiv vastab rahvalauludes üldiselt murdelistele eeldustele, erinevuseks on sagedane lõpukao puudumine (eriti rannikumurde lauludes), kusjuures komparatiivi lõppvokaaliks võib olla i kõrval ka a (järjekindlamalt setu lauludes).

II. Verb.

- 1) Üldtuttavaks rahvalaulude keele erijooneks on -maie-tunnus ma-tegevusnimes. See põhja-eesilist algpära vorm on üle-eesiline. Rudimentaarselt leidub seda isegi setu lauludes. Ainuke ala, mille lauludes seda vormi ei tunta, on Mõniste murrak (Hargla khk).

-maie liitub valdavalt kahe silbilistele tävedele, väga harva ühe ja kolme silbilistele tävedele. Võru-setu lauludes esineb üsna sagedasti mahe-lõpuline tegevusnimi (ehtimähe, nõudemähe); peamiselt Hargla lauludes on made-lõpuline infinitiiv (murdõmadõ, jahvamadõ).

ma-tegevusnime seesütlev, seestütlev ja ilmaütlev on analoogilised (mas-, mast- ja mata-vorm) vastavate käänetega. Märkida võiks seda, et sugugi haruldane pole -massa asemel väärvorm -maies (näit.: istumassa asemel istumaiies). Lõuna-eesi lauludes leiame ka ma-tegevusnime alaleütlevat: Talli kuu kosjovalle, Ago viina andemalle (Põlva); puttumallõ (Räpina). Ranniku murde lauludes leidub üksikuid näiteid ka ma-tegevusnime saava käände kohta: istumakai (Kusalu); mänginaksi (Viru-Elgula).

- 2) des-vormi lõpp on üldiselt analoogiline seesütleva käände esinemusega. Hargla lauludes torkab silma kahekordne käändelõpp (ellenen, 'elades'; tullenanne, nõstenenne), millist nähtust esineb vähemas ulatuses mujalgi võru-setu lauludes: lauldõneh (Ürvaste); ikke-neh (Setu).

Rahvalauludes liitub des-vormile tihti possessiiv-sufiks (sagedamini kirde- ja kagu-eesi ning Muhu lauludes):

Ära sina tergu tullessassa, singu siie saajes-
sassa (Kusalu); Vii siis punda tullessani (Vaivara);
Klunuvad kiini pannessani, laulvad lahti võttesani (Muhu); nähjessani (Põide); kasvenani (Põlva); ellehnäni (Setu).

da-tegevusnime alaleütleva kohta võime rahvalauludes leida mõne üksiku näite:

Kõigu kupja käskiella (Ambla); õmmeldes udu hameta, pilotelel peio särki (Koeru); mina oihkil olilõ, pädä põtsh pähätshe (Setu).

Mõningaid jälgi on säilinud ka da-tegevusnime vii-
siütlevast: Juaksin juoste, käisin käiste (Kuusalu);
Sis sunnib sulaste kuulle 'kuuldes' (Lüganuse); See läks
taide taevudese, Piirde pilvede vahele (Muhu); jövvõ
'jõude' oihki 'ohkides' (Setu). Mõnevõtra røhkem levi-
nud on see vorm -ele sõnades: siis mina laulaks laksatelle,
siis mina karjaks kraksatelle (Kose); karatelle
(Harju-Jaani); oodatele, vaadatele (Pärnu).

Peamiselt rannikumurde lauludes võib esineda ka
nn. pikem da-tegevusnimi, kus da-tunnusele liitub veel
kse+ possessiivsufiks.

Vend ei võtnud tundakeseni, vennanaine nähjak-
seni (Kuusalu); Otsis maad munedaksena, piesast
pesa tehaksena (Haljala); kuulakseni (Jõhvi);
heedasseni (Kodavere).

- 3) nud-partitsiibist kasutatakse rahvalauludes ulatus-
likult saavat käänet:

Saan sulle saanudeksi, Jälle sulle jäänudeksi
(Järva-Jaani); Joome ennast joonuessa (Pärnu); Sai see
näio saanuvesse (Karksi); saanuvas, antuvas (Setu).

Erilist tähelepanu pälvib rahvalaulude keeles tud-
kesksõna osastav kääne, millele liitub possessiivsu-
fiks:

Mis saaneb isa minusta, Minu ära müüdudasi 'kui
mind on ära müüdnud' (Kuusalu); Ole terve tehtudasa,
Vaine vaiva nähtudasa (Lüganuse).

Nähtus on tuttav ainult rannikumurde lauludes.

- 4) Rahvalaulude keele arhailisematest joontest on või-
malikkuse kõneviisi e. potentsiaali (tunnus -ne-) säi-
limine iseloomulikumaid nähtusi. Isikulises tegumoes
esineb potentsiaal võrdlemisi vähestes sõnades (peami-
selt ühesilbilistest pikavokaalsetest tüvedest):

Küllap ma kübarad saanen (Viru-Jaagupi); Mis pianen mina tegema (Harju-Jaani); Kui sa lööned erja lasta (Kodavere); Kes teistä magada tahneb (Kuusalu); teaneb (Lüganuse).

Potentsiaal seoses kse-olevikuga on maie-tegevusnime kõrval üheks kõige rohkem levinud verbivormiks rahvalauludes, see vorm on kujunenud vana regivärsi keele ja stiili lahutamatuks esaks. Tuttav on see vorm eranditult kõigi murdealade lauludes.

Vaadeldavat vormi kasutatakse rahvalauludes põhiliselt kolmel puhul: a) otsestes ja kaudsetes küsimustes, kusjuures tihti ka vastuses korratakse küsimuses sisalduvat vormi, näit.:

Kes see juure jooksenes? Öde juure jooksenes (Suure-Jaani); Mis mul põlvi puutuneksa? Mõek mul põlvi puutuneksa (Laiuse); Miä meist saanenes, Kohe kulda läänenes? (Setu); b) umbisikulise tegumoe tähenduses (-nekse liitub tehtaviku tüvele) näit.:

Lambast kuube tehtänekse (Kuusalu); Siis sind hüvaks hüütanesse (Lihula); Koteh kosjo juvvanes, Kabel kaupa tetänes (Setu).

Rannikumurde lauludes kohtame veel nne-~neie-lõpulisi vorme:

Mis sest tammest tehtäneie? (Haljala); Sanad halvad annetanne (Kuusalu); c) jutustavates lausetes, millel sisuliselt on sageli väga vähe ühist potentsiaalsusega, näit.:

Käsi pähä puutuneksi, Peanahka paisteneksi (Harju-Jaani); Tamm aga vasta kostanesse (Häädemeeste); Näio aidast astunes, Kelderest keeränes (Setu).

Seejuures on päris tavaline, et nekse-vormi kasutatakse muutumatuna niihästi olevikus kui ka seal, kus sisuliselt peaks olema minevik. On iseloomulik, et -nekse liitub peamiselt kahe silbilistele pikaväلتeliste tüvedele, moodustades niiviisi neljasilbilisi sõ-

nakujusid, mis reeglina asetsevad värsirea lõpus.

Vermilised erinevused nekse-vermis seisnevad kse-lõpu murdelises vahelduses, kusjuures vekaallõpulised vormid (-nekse, -neksi, -nesse, -nessi, -nessa) on valdavad põhja-eessti ja mulgi lauludes, kensonantlõpulised - Kagu-Eesti. Lõuna-Eesti lauludes on -kse lõppvekaaliks peamiselt e (läänepeelseis murrakuis) või a (idapeelseis murrakuis).

- 5) Rudimentaarselt leidub rannikumurde lauludes vanu umbisikulise tegumee verme, mis on eelkõige praegu sellele murdealale omastele vormidele:

Kaerad ette kannetaie 'kantakse' (Haljala); SÄäl mind leede lükataie (Vaivara). Murdepäraselt vastavalt kanneta, lükata.

Kagu-eessti murrakutes kirja pandud lauludes keh-tame isikulist impersonaali (passiivi):

Sinna üks ma viik, virvekene (Setu); Sis sa hääss kutsutat, Ansassa arvatat (Põlva); SÄäl me tuvi tapetas, vaga hani hukatäs (Setu); Küll ti üks pääle pandade, küll ti sälgä ägetade (Setu); Küll te latse hoietase? (Põlva); (nad) Saadetiva? Saaremaale (Räpina).

Tavalise lõpu kõrval on umbisikulise tegumee minevikus regivärsseide keeles üle kõgu lauluala säilinud varasem lõpp -tie~ -die:

teodie, taliatie, kutsutie, rautie, matetie jne.

Kõige arhailisemat olukorda esindavad siin siiski setu laulud, kus on veel säilinud rudimentaarselt h: vähätihi, ihatihi.

ie-lõpulised vormid on - vähesed erandid välja arvatud - neljasilbilised, kusjuures i-(j-)le langeb kaasrõhk.

Ülalmainitud lõpp esineb rahvalauludes aga ka isikulise tegumee 3. pöördes, peamiselt refleksiivsetes ja intransitiivsetes verbides:

Üks minu helma helksatise, teine pelve puutunekse (Kuusalu); Lendelie linnukene, Lendelie, lingelie (Haljala); Saba vette sahvatie (Türi); Rõngu silda rõksatie, aluspalki paugatie (Saarde); Amma takka naaratie (Puhja); Sääl mu hebo hirahtie (Põlva).

Üksikutes enestekohastes verbides on setu lauludes h isegi säilinud: Regi kivvi kinzätthe.

- 6) Kaasaegses kirjakeeles kasutatakse kse-olevikku kindla kõneviisi isikulises tegumoes vaid mõnes üksikus sõnas (näikse, kuuluke, tunnukse); põhja-estis rahvalauludes (Lõuna-Eestis on ^(v) s < ks kindla kõneviisi 3. pöördes mureti tavaline) esineb see vorm aga tunduvalt sagedamini, eeskätt intransitiivsetest verbidest (ta elakse, ehikse, istakse, astakse, keekse, kuukakse, kiisikse, palukse, minekse, tulekse, olekse, põlekse, surrekse, upukse jne.).

Väga tihti esineb kse-olevik seoses -ela-taleti-soga; Orjapeissi hepeleksi (Keeru); Meidu vastu kostalekse (Karuse); (ta) Mõtelesse mõega päevi (Muhu).

Sageli on kse-olevikku kasutatud rahvalauludes ka teistes pööretes ja minevikus. kse-lõpp vaheldub vastavalt murrete häälikulisele omapärale (-ksi, -kse, -ksa; -ssi, -sse, -ssa, -s).

Paralleelselt kse-olevikuga kasutatakse eriti lääne- ja saare (eriti ida-saare) mureala lauludes lik-lõpulise omadussõnaga konstruktsiooni, mida sel kujul ilma pöörideid eristamata kasutatakse niihästi ainsuses kui mitmuses, olevikus kui ka minevikus:

Mina vastu kostelikku: "Ei põlnud sõas eite armas" (Märjamaa); Mina siis varjult vaatelikku, Mihuke minu omada (Põide); Viiberi korstenad komasid, Parga paaki paistelikku (Põide).

Arvatavasti on siin tegu väljajäetelise konstruktsiooniga (olen, olin, on, oli) jne. ütelikku, vaatelik-

ku).

- 7) Põhja-eesti regivärssides kasutatakse tele-liite-
listest tegusõnadest ka ilma p-tunnuseta kindla kõne-
viisi oleviku ains. 3. pööret:

Küsitele hella eite, Küsitele tarka taati (Halja-
la); Õde õues õpetelle: "Ää sõida sõja eessa" (Harju-
Jaani); Uba kauna kasvatelle (Peetri); Küi hobu kohku-
delle, Peiu pätsu põikadelle (Muhu).

Mõnikord kasutatakse seda vormi ka mitmuses ja
minevikus.

- 8) Üldiselt tuttav on i-mineviku sagedasem esinemine
rahvalauludes (kasvin, keedin, murrin, nutid, võtid,
imestin, võitelin, vaidelin, vastaelin).

Lõuna-eesti lauludes esineb murdepärane e-mine-
vik (varasem lõpp * i + hen):

jõie 'jõie' (Sangaste); raie 'raius' (Põlva); põie,
loie, kose, lotte, kihhe 'pügas, luges, kosis, lootis,
kihutas' (Setu); serre 'serisin', kerre 'kerisime'
(Setu).

- 9) Eitavas kõnes on ranniku- ja idamurde lauludes
säilinud eitusverbi pööramine (en, et, ei ep, emme,
ette, evat); mulgi lauludes torkab silma see asjaolu,
et siin on vastupidi murdelistele eeldustele säilinud
k-aines keeldkõnes (ära pessäk, ära naarag~naaragu).

- 10) Omandusliited e. possessiivsufiksid, mis rudimen-
tidena võivad esineda kaasaja kirja- ja murdekeeles
(üksnes, iganes), on rahvalauludes palju arvukamalt
esindatud. Rahvalauludeski aga on possessiivsufiksite
sisuline funktsioon juba tuhmunud (neid ei eristata
isikuti, kasutatakse tihti vaid pikendussilbina).

Nii esinevad rahvalauludes kõigis ainsuse pöördteis

sufiksid -ni, -ne, -na; 2. ja 3. pöördes lisaks veel ka -sa ja -si (viimane, algupäraselt 2. pöörde sufiks esineb üldse harva). Näib, et 1. isikut on siiski püütud eristada n-iliste sufiksitega, 3. isikut (peamiselt rannamurdeis) aga -(n)na ja -(s)sa abil. Mitmuse isikutes kasutab rahvalaulude keel poss. sufikseid (näit. 1. isiku -mme) väga juhuslikult ja harva.

Sagedamini leidub poss. sufikseid Virumaa, saarte (neil kahel alal esineb n-ilisi ja s-ilisi sufikseid) ja kagu-eesti lauludes. Kõige rohkem levinud sufiks on -ni (1. isiku sufiks), mida kasutatakse üle-eestiliselt kõigis isikutes.

Mõned näited:

"Kureta Mareta neidu, See olla minu emani (Haljala); Läksin oma valdajeni (Harju-Jaani); Tõuse üles vana isani, Tõuse üles vana isani (Muhu); Vaatan kodoni poole (Kodavere); Kurg mu kulla tütereni (Setu);

aga: Sinul viidi poigovani, 'sinu pojake' (Setu); Mardil pungad puusilani 'tema puusadel' (Kuusalu);

ilma sisulise tähenduseta: Tegi jalad lahtijani (Kose);

(sinu) uksilasi (Lüganuse); pea peasi püstimasta, kannu kaulasi kenasta (Jõhvi); (sinu) hoitavasi (Muhu); Kas õlid kullad miele'essa, Urumed südamelassa 'sinu südamel' (Lüganuse); (ta) Tegi pulmad põllulesa, õletused õtrulesa, Kahinikud kairulesa (Jõhvi);

sõudajamme, kandajamme (Lüganuse).

Possessiivsufiksid võivad liituda ka mõningatele verbivormidele (da-tegevusnimi, des-vorm, tud-kesksõna), nagu varem nägime.

Silmatorfav on ka asjaolu, et paljude alade (Setu, Muhu) lauludes kasutatakse poss. sufikseid (-ni) peamiselt kindlakskujunenud pöördumistes isa, ema, tütre, poja või abikaasa poole või stereotüüpilistes vahelausetes (näit. setu: jälle lausi meelestäni, lausi meele

poolestani) ning häästustes (Hiustani, hellätani, Vahalatva valge'et).

- 11) Rahvalaulude keeles on mõnes üksikus sõnas säilinud vähendusliide -ne: hanine 'haneke'; kanane 'kanake'; neidune. Lõuna-Eestis on vastavaid vorme rohkem ja nendest on võib-olla lähtunud ka murdeti levinud se-lõpuline mitmuse nimetav.

Leidub jälgi ka ut-~üt- tuletisega kasutatud sõnadest, milledele on vihjatud juba käesoleva ülevaate foneetikapeatükis.

Esitame mõned näited: taimudeksi (nim. taimut - Muhu); tugevetta turjutanni (Tarvastu); täkutvarasa (Torma); kaasuvani 'minu kaasakest' (Setu); kaasuvesse 'kaasakeseks' (Tarvastu).

Varasemad oi-~õi-sufiksiga deminutiivid on rahvalauludes kaotanud diftongi järelkomponendi:

Või see rebo (* repoi) rebase reisi (Anseküla); Ike'es susi ilosahe, Nuudsi-is rebo nobe'ehne (Setu); Tii seppu, trigsi seppu, Rao, seppu, ragsi, seppu (Otepää); peigo noori (Setu); kiko 'kukk' (Setu).

Rohkesti leidub näiteid ka u liitumisest kene-sufiksiga:

kelmukene (Jõhvi); kullukene (Muhu); tursukene, orjuksed (Karuse); kutsikuke (Halliste). Leidub ka järgmisi kontaminatsioonid: kumedikene, punasikene, ilusikene (Haljala); südamikene (Järva-Jaani).

- 12) Sagedamini kui tänapäeva keeles kasutatakse rahvalauludes kinnitavat liidet ep~p: säälap, siisap, jällep, veelap, nüüdap, minap jne.

Üts ep ma tüdär emäla, Üts ep ma tüdär isäla (Paistu); Saaremaa lauludes esineb sõna seba '(nimelt, just) see'.

- 13) Alljärgnevalt olgu esitatud veel näiteid noome-
neid tuletavate liidete ja liitsufiksrite kohta, mida
rahvalaulude keeles sagedamini kasutatakse. Näidestik
pole muidugi kaugelki ammendav, samuti ei piira sul-
gudes märgitud kihelkonnanimetus veel liite levikuala,
mis võib olla tunduvalt laiem.

Näited:

paljak 'paljas inimene, s.o. kehvik' (Harju-Jaani,
Tapa, Haljala jm.); ripak 'vaene' (Helme); tahmak 'tah-
manägu', vardak (Põide); tiirak (Tarvastu); vanak
(Maarja-Magdaleena); ämnak 'võõrasema' (Otepää);

kõrtsikaimar (Lüganuse); joomar, tuiskar 'tuisupea'
(V.-Maarja); sammar 'hulgas' (Lüganuse);

kõlgutimed, nabutimed, alased, salatimed, jalus-
timed, vikastimed, haisutimed (Rannemurre); kattimed
'vaibad' (Setu);

tõstemid 'tõstmisvahendid' (Kuusalu); Händ õue
äigamiksi, saba salve pühkemiksi (Muhu); Istus senna
istemile, Seadis senna seadimele (Muhu); ehtimeid (Harg-
la); kaseme, 'pühkmed' (Setu); toodemile 'toodule' (Ka-
rula);

kühmik 'kühirakas' (Otepää); kõõrik 'kõõrdivaataja'
(Halliste); pordik 'hoor' (Halliste); tadrik 'tatra-
maa' (Sangaste); saarik 'saaremets' (Karksi); vardik
'vardja' (Harju-Jaani); viivik 'viivitaja, laiskleja'
(Haljala); virvik 'vitsavõsastik' (Põide);

kael(a)kond 'kaelas kantavad ehted' (Kodavere);
kirkkond 'kihelkond' (Lääne-Saaremaa); pesakond, land-
kond, tubakond;

mantelikku 'mantel' (Kadrina); varbelikku 'varb-
lane' (Põide); vedelik 'laiskvorst' (Kodavere);
nõvvõlik (= nõulik) 'teenija, sulane' (Võru-Setu);

rahaline 'rikas' (Jõhvi, Koeru, Vigala jm.); kul-
laline, hõbeline, vaseline 'rikas' (Palamuse); varaline

'rikas' (Põide); õnneline 'õnnelik' (Jõhvi);
ubalmu ~ ualmu 'eapõld' (Kanepi); ladermu 'latter'
(Paistu); songermu (Paistu);

valandikud 'suur ehteraha' (Jõhvi); lõhvendik
'lõuend' (Palamuse);

hütieng, kutsung (Lüganuse, ka Lõuna-Eesti); tule-
vahing 't.kahju' (Kuusalu); helling 'hellik' (Helme);

kodanik kojanik, majanik 'linnamees, hantvärk'
(Tõstamaa); kahinikud 'joodud' (Jõhvi); kõrgastnik
'kõrkjastik' (Vändra); kõnnik 'purre' (Võru-Setu); kõõ-
bard (Haljala); lombard 'lombak' (Rõuge); sapard ~ so-
pard - sõimusõna - (Türi);

haorik 'haovõsastik' (V.-Maarja); kadarik 'kadaka-
põsastik (Läänemaa, Saaremaa); kamarik 'võsastik, noor
lehtmets (Saaremaa); lammerikku 'lambakarjus' (Vigala);
sigurik (Laiuse); tüterikku 'tütar, tütarlaps' (Karksi);
sõsarikud 'õed' (Lüganuse): sõrik ~ sõõrik 'jätk seeliku
all (Virumaa); ümb(e)rik(k)u 'vanemat tüüpi seelik
(Kuusalu);

kusur '(allakusija' (Põltsamaa); nälgur, vingur
(Haljala); Tule mulle muiskurille, sulaselle suiskurille
(Ambla);

kõivistik, naaristik 'naerismaa' (Sangaste);

pedastu, haavistu (Karula);

edus 'kiiresti edenev, jõudus' (M.-Magdaleena, Pi-
listvere); pilges 'pilkaja' (V.-Maarja); kiidus 'enese-
kiitja, kiidetav (Harju-Jaani); loodus 'viljakas' (Vi-
rumaa).

- 14) Rohkesti on regivärsside keeles kasutatud ka tegu-
sõnaliiteid. Väga sageli on nende kasutamise tinginud
värsimõõdu vajadus, seepärast säilib niisugustel puhku-
del verbi põhitähendus. Enamail puhkudel moodustavad
liitelised verbid neljasilbilise sõnakuju, mida kasuta-
takse tavaliselt värsirea lõpus.

Kõige sagedamini kasutatakse rahvalauludes korduvat tegevust tähistavat ele-sufiksit (üksikult ja liit-sufikseis):

(ta) hoopeleksa (Haljala); Kus ma kallis kasvelesin, mari aga moasta tõuselesin (Viru-Jaagupi); heitelesin (Järva-Madise); hüpelesin, kargelesin, roomelesin (Kolga-Jaani); haleleme 'halama' (Karula);

Kui sie uksi hõilasteli, Ja siis linki liigasteli (Lüganuse); (ta) naerastelle (Simuna); (ta) nõrgastelle 'nõrkub' (Rakvere); paugasteleb (Haljala);

Küsitelle eidekene, küsitelle taadikene (Harju-Jaani); Kui see kukki laulatelli, siis ta üles ärgatelli (Muhu); Meeli pätsu 'täkk' hirnatele (Põide);

Sagedased on ka niisugused frekventatiivvormid, nagu vasta'elen, karga'elen, rända'elen, sõima'elin või kurtajella, vastajella (Kuusalu) ning skele-liitsufiksiga (nopiskelen, võtaskelen, laulaskelen, istaskella, tõugaskelen jne.).

Tihti kasutatav on ka ne-liide:

keesinemaie (Simuna); kasvenesin (Viru-Nigula); ühte sünnivad südamed, ühte laulud langenevad (Haljala); viidanema 'viima' (Ridala).

Eriti võru-setu lauludes kohtame tihti ühekordset äkilist, momentaanset tegevust märkivat sufiksit -hta (rannikumurdes -sta, mujal põhja-eestis -ta): kinnähtüma 'järsku kinni jääma'; haugahtama, hirnahtama, kõigah-tama, millele tihti võib liituda frekventatiivsufiks (haugahteli, käänähtellä, vt. ka ele-liite puhul toodud kaht näiterühma Põhja-Eestist).

Lõuna-eesti laulud on rikkad ka teistest tegusõnatuletistest, näit.: avitsema 'avitama', ilatsema 'ilutsema', lõbutsema (Karksi); kitelskeda 'kiita' (Võnnu); eläskitsä 'elada' (Setu) jne.

Teisest küljest aga leidub regivärssides ka liht-tüvesid, mis sellistena kirjakeeles ja murdeiski tava-

liselt ei esine: lõdigu'lõdisegu' (Ridala); vanada
'vananeda' (Äksi); linik libisi, hame habisi 'libises,
habises' (Helme); ilame 'ilutsema' (Karksi).

Nagu eelnevas korduvalt märgitud, iseloomustab
regivärsside keelt asjaolu, et väga paljud häälikuli-
selt ja morfoloogiliselt arhailisemad vormid on just
neljasilbilised, moodustades kaks trohheilist värsijal-
ga kahe tõusu ja kahe langusega. Tavaliselt asuvad nii-
sugused vormid just värsirea lõpus.

ÜKSIKÄRKEID SÜNTAKSIST .

Lauseõpetuslike küsimuste valdkonnast väärivad märkimist eeskätt mõningad arhailised süntaktilised konstruksioonid, üksikute vormide erinev tähendusisus lauces, erinev reksioon jne.

Alljärgnevalt mõningaid näiteid niisuguste iseloomulike nähtuste kohta.

- 1) Värsitehnilistel põhjustel on lauludes normaalne sõnajärg tihti muudetud (inversioon), näit.: Käisin pulmassa mõnessa, käisin saajassa saajassa (Virumaa); Koer ei jäta kombe'ida, peni hall ei ametida (Viljandi); Mees hüva üle merede (Lüganuse).

Siia kuulub ka kaas- või asesõna muudetud asend:

Vannuksed ligi liheda (Kadrina); Muru oli kasvand peale mulla (Viljandi); Hani haljas alla hõlma (Lüganuse); Suur mul sööt on söögilauda (Tarvastu).

- 2) Nagu paljudes murretes, nii puudub ka regivärsides tihti täiendi ja põhisõna ühildumine (valge mehele, targa naiste, kolme poisile, vana naisest jne.). Teisest küljest aga esineb kongruents seal, kus see tavaliselt puudub, näit.:

Ilma noorita mehita, Klibarpäitã kõrgemaita, Tera-
vaita kerve'eita (Harju-Jaani); Kiirun 'karjun' kee-
vata veeta (Kihelkonna); Öndsani ödakuni (Kodavere);
kateni päävani (Setu).

Samuti võib mineviku kesksõnaline täiend käänduda: Kulunuida kopikuida (Harju-Jaani); Valituie vaaganuie (Vaivara).

- 3) Lõuna-eesti lauludes leidub vana osastavaline konstruktsioon end olema 'rase olema', mida tunneb ka varasem kirjakeel:

Kui see ema minda oli (Häädemeeste); Kui küll imä meite oll (Karula); Kui üks imme minno olli (Setu).

Üsna ulatusliku levikuga on osastava käände kasutamine rahvalauludes esinevais hüüatustes, kõnetlustes, poeetilistes pöördumistes. Selle, omamoodi vokatiivse partitiivi kohta võiks tuua üsna rohkesti näiteid:

Tere, mu mehe isada, Tere mu mehe emada! (Vaivara); Tere ämma, vana emada! (Muhu); "Neiu venda, neitsi venda, Takka lava, pealta pingi! (Muhu);

Oi tannu tigeõst, Pääpaika paganet! (Urvaste); Oh mu hiusta ilosada, Vahalatva valge'eta! (Põlva); Peeterita, Paavelita! Pange hiiro hirnusihe (Põlva); Leenakesta meie sõsarada! (Karula); Ime üks üteli: vellota! (Setu); Imändid üks esändid, Kattõ kallist vanõmbat! (Setu).

Arhailine on konstruktsioon ilma + osastav:

Ilma puida, tõrvassiida (Sangaste); Tahtsi ilma naista ellä (Urvaste).

Samuti on vanapärase komparatiiv koos osastavaga:

Inämb muida iloline; parep timmä; kehvemb muid, alamb muid (Setu).

- 4) Rajava käände tähenduses kasutatakse eriti läänepoolsete alade lauludes mõnikord tugevaastmelist lõputa illatiivi:

Vööni vetta, põlvi lunda (Põltsamaa); Seal oli põlve põhku maas, Kinga paela kirpu sies (Hanila).

- 5) Lõuna-eesti lauludes väljendatakse tööriista või vahendit ka seesütlevaga. Võimalik on siin ka segunemine viisiütlevaga (vt. instruktiivi käsitlust ees-

pool).

Ihen noolin nopitatesse, taga püssin püünetesse (Karksi); Ohjon minno hoietigi, Kõidsin kinni kõide-
ti (Põlva); Kala võrgun võtetes, Näiu ollen ostetes
(Urvaste);

Suust meid söödi suhkuren, pea päält meid pähke-
lele (Karksi); Peig om peet piima pudin, Kasvatõd
kana lihan, sõõrat sõira suurmin (Hargla); Tokun turgu
jo tuleve, Kepin laskve laadedelle (Helme); Sugo
saise saapin, Hõim hõpekübärin (Kanepi);

Parebbe tulen palade, Kire alla keerelde, Kui om
suun laulamaie, Linnukeelen liikumaie (Helme);

Panti mu pillihna magama, Kandelehna kamberehe
(Põlva); Pand mu pillihna magamahe, Kandõlõna üles
kuts (Vastseliina).

Üena tavaline on alalütleva kasutamine instruk-
tiivses tähenduses. Näiteks:

Sääl on kriidil kirjutetu, pandu valgel seina
pääle (Vaivara); suu sulges sula võilla, keele keeval-
la meella (Haljala); vii mind kotilla koduje, kanna
mind matilla majaje (Jõelähtme); vihele pehmela vihu-
la, pese sajala viela, kuiva pienila linala (Muhu);
Hobu võila ostetie, hobu võila, mees munala, naine
kiidus killingilla, poega soola poolikulla, tütar
türgi räimela (Harju-Jaani); siin o hobu odril sõõnud,
odril sõõnud, kaerul kasnud, jahumatil mängitatud
(Peetri); Me oleme supila sõõnud (Põide); Sõitke
ratsal kodu jälle (Häädemeeste); Läksin kodu kurval
meelal, ahju ette halval meelal (Suure-Jaani); siis
viin pillila magama, kannelila kamberisse (Laiuse);
Hiivalhame, purul kindad; Kas on saai saapil, Kaasigõ
käbukängil (Setu); Sial ta soela ('hundi poolt')
süüdi (Muhu).

Eltoodud tähendusvarjundite edasilandmiseks on
üldse mitmesuguseid võimalusi. Võrreldagu näiteks
järgmisi paralleelsusi:

Enen noolin nopitesse, taga püssin püünetesse (Karksi); Neiu pole loodud püssil püüda, Püssil püüda, võrgul võtta (Saarde);

Neio olõ õi püssil püütävä, Olõ õi võrgul võeta-va (Setu);

Neio ei ole püssi püündä, püssi püündä, noole noppi (Karksi);

See pole püssi püüdmine, võrgu kinnivõttamine (Suure-Jaani).

6) Alaleütlev võib väljendada suhet. Näiteks:

Ise mina rahale rikas (Koeru); Kis o rikas riide'ele (Muhu); Muu iks helmile iluse, Tõse sõlele tsõõriku, Mina iks ikule ilusa, silmaveele vereve (Sangaste); Kas muru puile puhas (Sangaste); Mõni om iks illos hiussele, Mõni paremb palgele (Setu); Ei ole noelale nobeda, ombluksella küll osava (Vaivara); Üks oli püssile pireda, Teine amaule agara, Kolmas noolele nobeda (Muhu).

Samuti võib alaleütlev väljendada siiret ühest olukorrast teise:

Mis on tehtud teisele näole, pandud teise palge'-ele (Muhu); Ehi neile ehtemile, pane neile panemile (Halliste).

7) Seesütlev kääne võib väljendada tööala või mingit kestvat olukorda. Näiteks:

hoostes, sius, lambus 'hobuse-, sea-, lambakar-jas', soldatis, madrusee (Suure-Jaani); naisih olla (Põlva); kubijah, kuningih, taarostih (Setu);

Kuda sääi orjas oldanessa, Käskujalas käidanessa (Pärnu).

8) Seestütlev võib tähendada tegijat:

Või siis tehtud tüdrikutest (Muhu); Teine teisest võideti (Põide); Tulli tuuli jumalast, Maru aste

Maarijast (Põlva).

Seestütlev esineb ka tähenduses "millegi eest":

Ole terve peretaati, Süüa andmast, juua andmast,
Lai lauda kattemast, Seda härja tappemast (Märjamaa);
Mis sai öö hoidemast, Kua päeva kaidsemast (Sangaste);
Sinu siita lõütämestä mulle süüda antanesse (Karksi);
Ma tahas lammast laulamesta, kohioinast kostamesta,
Kitsi keelta pessemasta (Halliste); Silmävesi sai
vihtumast, Sau sanna kütemäst (Setu); Ma anna lehmä
jauhmast, Anna lamba laulmast (Setu).

Vanuse- või kuuluvusesuhet väljendatakse samuti tihti seestütlevaga:

Võta naine neidudesta, Osta varasta hobune
(Harju-Jaani); Võtnud naine neidudesta (Karuse); Hau-
gub koera kutsikasta, Naerab naine neidudesta (Terma).

- 9) Alaltütlevat käänat kasutatakse lõuna-eesi lau-
ludes tihti ajalises tähenduses:

Kevadelt ei kõlva käia (Viljandi); Läksin õhtalt
hulkumale (Tori); Lätsi mõttsa hommungulta (Rõngu);
keväjält (Räpina); pühapält (Halliste).

- 10) Mõõdusuhete väljendamiseks kasutatakse erilist
vana konstruktsiooni, mis on osalt tuttav ka murde-
keeles:

läättsa laiu', marja suurru', 'läättsa laiune, marja
suurune' (Karula); pilve piin' (Põlva); põlve kõru
(Kanepi); üte piin' 'ühe pikkused' (Setu); sõmera
suuru 'sõmera suurune' (Otepää), Põhja-eesi laulu-
des on selle asemel: Seal oli kirpu härja suurus
'härja suurune' (Vändra).

- 11) da-tegevusnime puhul äratub tähelepanu vana geni-
tiivne konstruktsioon:

Puised toon ma puie rainu, Laised toon ma luse
käia (Suure-Jaani); Pealt saab pääsukae pageda (Varb-

la); Via vett mu väsinud juua, Kõiguta mu kõrvi juua, Nuusuta minu musta juua, Vana kõrvi keele kasta (Mu-hu); Tii lipe liivakuhe, Minu peo pehmitellä, Jalakuundse kostutella (Setu); Kubijide kurgu võida, Kilteriide keele võida (Rõngu).

- 12) des-vormi puhul tuleks märkida nn. absoluutse genitiivi ja des-lauselühendi kasutamist:

Viskan üksile õluta, saagaralle saadan kalja, et ei ulu uued üksed, kalju kaskised saagarad, vingu piidad pihlakased minu orja hulkudessa, vaese lapse vaarudessa, ematuma häilidessa (Virumaa); Laulu laulsi mine'essa, Teise laulse tulle'esa (Karuse); Leelot liinast tuvvehna, Laulu saieh Saaremaalt (Põlva); Uni tuli uikõnah, läbi laandõ lauldõnah (Urvaste); Kõige ma ihksi ellehnäni, Kai üles kasvehnani (Setu).

- 13) Üle-eestiliselt esineb rahvalauludes ka debitiivseid konstruktsioone:

Jänes on püssil püüdmine^{*}, Säinas on noodal noppimine, Särg on võrgul võttemine - Neiu põle püssil püüdmine Ega põle noodal noppimine Ega põle võrgul võttemine, Neiu on rahal ostemine, Kopikal kulutamine (Karuse); Oleks härjast tappemine, Hobuses ta äraandemine, Lehmasta vahetamine (Haljala).

Võrreldagu ka kesksõnalist konstruktsiooni samas tähenduses:

Ma pole talu tapetav, Ega pere peksetav - Lammas on talu tapetav, Rei on pere peksetav (Jõelähtme).

- 14) vat-konstruktsioonis esineb kesksõna osastava (Kuulin käo kukkuvada) asemel ka silitav (Kuulin käo kukkuv); Arvasin aita annetava) või saav (Kuulin linnu lendevasi).

* S. o.: jänest peab püssil püüdma, jänes on püssil püütav või püssi püüda.

SÕNAVARAST .

1) Rahvalauludes leidub hulk arhailisi sõnu, mis elavast keelest on juba ammu kadunud või kadumas. Osa niisuguseid sõnu leidub veel varasemas eesti kirjakeeles või rudimentaarselt murdeis, nende vasteid võime leida sugulaskeeltes. Olgu alljärgnevalt esitatud mõned näited niisugustest rahvalaulude keelele omastest sõnadest * :

ai (ae, aekene) 'veerispael'; aine 'armetu, hale' (Virumaa); alo 'madal maa, soo' (Setu); amb, ammu 'vibu'; ambar 'ait' (Setu); arbuja, arp(i)ja 'nõidusvahendite abil ennustaja'; arvuline 'vääriline, sünnis'; asel, askle (Võru-Setu, Mulgi) 'toimetus, talitus'; avaak 'rahakott' (Mulgi); elu 'maja, eluase'; hähä⁷ 'pulmad' (Setu); haanik 'õlu' (Iduna-Eesti); hahk, haha 'hall' (Võru-Setu); halama; halguma 'lõhkuma'; (h)arema 'lahku minema' (Setu); harm,-i 'hall koer'; haugutlema 'meelitama, peibutama'; helvet,-i 'põrgu'; heris,-e 'kelm'; hingist (hingest, hingust) 'täkk'; hiirate 'rauk' (Karula); hiis,-e, Hiisi, Hiie; hiiv,-a 'pärm' (Võru-Setu); hirrespuu 'võllas' (Virumaa); hool,-e 'mure'; hoonu 'halb', nõrk, vilets (Virumaa); huljuma 'kõikuma, tuikuma, vaaruma'; hurm,-a 'veri'; häll,-u 'katel' (Lääne-Saaremaa); (h)ärtu 'armas, kallid'; igi- 'igavene, iidne'; ihtuma 'väsima' (Saaremaa); ilda 'õhtu' (Virumaa); iluma (ilutsema, ilatsema) 'lõbutsema, laulma'; imb, imme (ilp) 'neiud'; jutt,-ta 'härja ikkerihm'; Joajõgi 'Narva jõgi' (Virumaa); kaelatsid kaelatsi 'kaela-

* Eriti põhja-eesti lauludes levinud sõnade järel ei ole esinemiskohta märgitud.

ehted' (Ida-, Lõuna-Eesti); kahi, kahja 'ohvrijook' (Virumaa, Lõuna-Eesti); kalduma 'tulema, minema' (Lõuna-Eesti); kallama 'minema'; kalm,-u; kalmuk,-i 'kalmõkk' (Lõuna-Eesti); kammelik,-u 'kole' (Setu); kapet~kaput 'sokk'; kapetjalg 'emasest soost libahunt'; karjalane, kurelane - rahvusnimetused - (Virumaa); kard,-rra 'plekk'; kassa 'pats' (Virumaa); kaster,-ri 'kindlus, linn' (Setu); kebja 'kerge'; kesa 'suvi' (Virumaa, Setu, Mulgi); kibu 'valu' (Saaremaa); kiko 'kukk' (Võru-Setu); kild, killa 'kaubavoor'; killing 'teat. raha'; kirjukorja 'saan' (Saaremaa); kirjutama 'kirjadega ehtima'; kitu~kidu 'kits'; kolk,-ga 'nurk'; komm,-i 'oinas' (Saaremaa); kool,-a 'ila'; koop,-ba 'haud' (Võru-Setu); koorima 'munast välja koorima' s. o. 'sünnitama' (Virumaa); kudrus 'klaaspärl'; kund,-nnu 'laas' (Lõuna-Eesti); kõrb, kõrve 'laas'; kulit 'rasku'; kõremus 'teat., meeste peakate' (Saaremaa); kärg, käre 'must rähn' (Võru-Setu); külmking~külmjalg 'kodukäija' (eriti Muhu, aga ka Türi, M.-Magdaleena jm.); kümbelma 'pesema' (Muhu); künnis 'lõvepak'; laaditama 'tegema' (Setu); laanima~laanima 'koristama'; lahja 'kink' (Virumaa); laid,-u 'kari' (Setu); lakk,-ki 'meeste kibar'; lape, lappe 'kõlg, veer, kõrvaline koht'; lebama; leema - abiverb (Saaremaa); leer,-i 'laager, ka: jõuk, salk'; leivalaps 'teenija, palgaline'; leem~leem 'arm, neitsiaue' (leemeleht); lepp,-pa 'veri'; lihuma 'lihavaks minema'; lihtima 'kaotama, paljaks tegema'; liik,-gi, lipp,-pu 'jõuk'; lits,-i 'emane koer'; liivistik 'naiste käised' (Põhja-Eesti); lood 'kuul'; loov,-i 'kaugastelgede see osa, kuhu suga vahele panakse ja millega kude kinni lüüakse', siit ka loovi lõõma; luulena 'arvama'; lõõper~leoper 'kääkjalgkiirjooksja'; lüll,-i 'võllas' (Ida-, Lõuna-Eesti); maaluma 'sõõruma'; maasulane 'kubjas'; malva 'malev'

(Setu); mamma(r), -e (Lõuna-Eesti) 'teat. jook';
Mana, Manala (Virumaa); mardus 'õnnetuse enne, õnnetus';
mark 'vanaaegne raha'; mehiko(d)ane 'teat. kirjaga kangas' (Ida-, Lõuna-Eesti); meiela 'meie talu, eluase' (Muhu); meeli, meelikus, meelas, meeles 'meeldiv, meelepärane (ka eesnimena)'; meelima 'meelepärane olema'; mudi 'koer' (Virumaa); mugel, mugla 'kõva, leelis, tuhaseep' (Lõuna-Eesti); mõõlama (mõõluma, mõlgutama) 'voolama'; mõnu 'regivärsi viis';
mõlv, -a 'linna rinnaluu'; mämm, -i 'lame (odra)leib linnasejahust pealsega'; mürk, -gi 'teras'; naast, -u; narv, -a 'kosk, juga'; nave 'laisk isane koer, ka halb inimene' (Saaremaa); naud, -i 'varandus' (Lõuna-Eesti); niduma 'siduma, põimima'; nimitsema 'valima' (Setu); oid, -u uid 'mõistus'; ori 'tõõvalm'; osa 'liha'; osmus 'malm' (Saaremaa); paader (Lõuna-Eesti) 'jutlus'; paat, -di 'tumekollane, hallikaskollane (hobune)'; paatrid 'kaelarahad'; paberine 'puuvillane riie'; pakk, -ki 'tubakas' (Saaremaa); palber 'habeajaaja-arst' (Peetri); panimed 'seeliku punutud veerispaelad' (Virumaa); panku 'paberraha'; parg, para 'vaeseke, õnnetu' (Viru-, Saaremaa); park ~ part 'salk, jõuk' (Viljandimaa, Lõuna-Eesti); penning 'muistseid rahasid'; pidu, peo 'ilm, ilmastik, elu'; piipu joema 'suitsetama'; piirama 'juukseid lõikama'; polus, -a 'õnnetu, vaene' (Setu); poru 'tüma maa' (Virumaa); poort, -di 'veerispael, tress'; pootima 'röövima' (Võru-Setu); pootma 'andma' (Võru-Setu); port, -du 'hoor'; puhe, -hte 'koiduaeg'; purgima ~ pürgima 'purema'; pussak, -u 'meestevöö'; põuk (püük) 'pesu'; päts, -u 'täkk' (Saaremaa); päätima 'peaga, otsaga lõppema; otsani jõudma; lõpetama'; pääpaik 'tanu, linnik' (Setu); põimima 'korjama, valima'; põlü 'tolm' (Setu); pügal, -a 'sisselõige, tärge'; raamat 'kiri'; rait, -da 'majade rida ühe katuse all; maja aluspalgid'; rakk, -ki 'koer'; rasud 'sääremähised' (Võru-

Setu); ribad 'säähemähised' (Mulgi); ridanik 'teat.
 mahumõõt'; riivel, -vli 'tulilukkpüss'; rind, -naa
 'rida, tõesesi'; roitma 'hulkuma'; rood, roo 'rida'
 (Mulgi); rukk, -ka (rokk, -a) 'seelik'; rääts, -a
 (Lõuna-Eesti) 'pannal'; saar, -e 'vihmapilv'; sahkama
 'juttu vestma'; sajatlema ~ saatlema; salitsema 'lükki-
 ma'; sangama 'eenterahadele sängu külge panema' (Mul-
 gi); sau, -a 'kepp'; sepp, -a 'pärm' (Lõuna-Eesti);
sine 'lina' (Setu); sirk, -gu 'lind'; sis, -i;
s(o)orsk, -sa 'metspart' (Saaremaa); sore laul 'ilm-
 lik laul, regivärss' (Lõuna-Eesti); sula 'meeldiv,
 ilus' (Viru-, Saaremaa); sundijsa 'kubjas'; sutitama
 'kohut mõistma' (Setu); suutuma 'vihastama' (Viru-
 maa); säävel ~ sääver 'piparrohi' (Saaremaa); sõnn
 'täkk' (Setu); sõlk 'siid' (Setu); taanimargid (tan-
 margid, tammargid, tamargid) 'taanlased'; tani-aegne
 'taaniaegne' (Saaremaa); taaler (taalder) 'muistseid
 rahasid'; taas 'jälle'; tahvet 'kiirkäskjalg'; taid,
taiu 'mõistus' (Virumaa); taidma, taidija 'oskama,
 teadma; teadmamees' (Virumaa); tapper, -pri (tapur,
 tapurgas) '(sõja-)kirves'; tarvohärg (Setu, vrd. Tarvi-
 -muistne härjanimi Rõuges); tibu 'muistseid rahasid';
tine, -da 'tume' (Lõuna-Eesti); ting, -a 'muistseid ra-
 hasid'; toon (Saaremaal taane); toonil, toonela (Võru-
 Setu); toores 'värske liha'; tukat, -i 'muistseid ra-
 hasid'; turdapuu 'üle suve seisnud põletuspuu'; tutke,
tutkme ~ tuke, tukme 'ots'; tukk, -a 'juuksed'; tuusija
 'nõid, tark'; tõra ~ tõre 'riid, tüli'; tõri, tõrve
 'karjasepasun' (saartel); tõuras 'veis'; tähe 'tõttu'
 (Setu); uik, -gu ~ uju 'pruudilinik'; vaabija 'vaene'
 (Mulgi); vaalina 'vaalikurikaga pesu rullima, puhas-
 tama'; vahelik 'aganaleib'; vakkond 'vakus, muistne
 territoriaalne haldusühik' (Saaremaa); valatama 'vaa-
 tama'; valge 'ilus'; valul 'valgel' (näit. tule valul,
 kuu valul); vardja ~ vardik 'külakubjas, külavanem;
 valvur'; vardal 'ääres, veeres' (Muhu); veering 'muist-

seid rahasid'; vell,-i 'jahusupp' (Virumaa); vesper,-pri 'õhtu' (Võru-Setu); vestu 'puss'; viik,-gu 'nädal' (Virumaa); viisama 'vahtima' (Virumaa); vilt 'vaip' (Virumaa, Võru-Setu); virb,-ve 'neiu'; virus,-e 'reheahju pealne' (Lõuna-Tartumaa, Võru-Setu); virutama 'kurikaga pesu pesema'; voos, voe 'aasta' (Virumaa); võhmas,-ma 'soosaar'; vägi '(töö) rahvas'; õ(1)letama 'teat, viisil leelotama'; õue-
raha 'teat. maks' (Jämaja); õrine 'inetu' (Saaremaa); Äijo, Äijolane (Setu); äks,-a 'kirves' (Lääne-, Saaremaa); ülg, ülä~ürg, üru 'mees, abikaasa' (Virumaa, Setu).

Kohanimedest pakuvad huvi eeskätt lõuna-eessti lauludes levinud Ügandi, Üandi~Oandi, mis viitab muistse Ügandi nimele. Leidub ka nimetust ugalane, kuigi mitte otseses geograafilises tähenduses; muudest kohanimedest märgitagu Narva jõe nime, mis eriti Virumaa lauludes on tuttav Joajõe nime all, mida tunnevad ka vadjalased. Huvipakkuv on Tallinna nimetus Röövele (Räpinast); naabrite alalt tuntakse näit. Moskvat (Muskva, Musku, Moskõva), Riiga, Aluliina (Alukane); eriti Kagu-Eestis Pihkvat ja isegi Kilevit (Pihkõva, Kijova), hiljem on tuttavaks saanud ka Peterburi (Peeterburk, Peeterbori, Pietari, Peedari jne.) Saaremaa lauludes mainitakse ka Aabu (Turu), Veabori, Viiberi ja Elsõngi linnu Soomes ning Ruonstati (Kroonlinn). Ka viru lauludes on Viiburi (Viiberi, Viibori). Eriti lõuna-eessti lauludes on tuttavad Koiva~Kuiva ning Väina~Väänä~Tütini (Väina e. Daugava) jõgi.

Lauludes on tuttavad kõik Eesti põliste maakondade ning linnade nimed, samuti on mainitud lähemaid ja kaugemaid maid (Venemaa, Soome, Läti, Kuuramaa, Pohlamaa, Leedu, Rootsi, Saksa, Hollandi, Turgimaa, Karjala jne.). Eriti Virumaa ja setu lauludes leiame muistseid mütoloogilisi mõisteid väljendavaid sõnu

ning nimesid, nagu Hiiela (Iiela), Tooni, Toonela, Manala, manalane, toonelane, kalmuline. Setu lauludest tunneme mõisteid Aio, Halv, Tiks.

Vanadest isikunimedest mainitagu Kalev(1), Kalevi poega, Lemmingäne ~ Lemmingine, Olevi, Sulevi poega, Osmi, Salme, Meeli ~ Meeles, Utregane. Palju on kato-liku ajast pärinevaid eesnimesid (Anne, Maie, Kale, Peedu, Mats, Ants, Jürje).

2) Väärrib märkimist seegi asjaolu, et paljud sõnad, mis tänapäeva elavas murdekeeles on lokaliseerunud suhteliselt kitsamale alale, on rahvalauludes veel laiemini tuntud. Niisuguste sõnade hulka kuuluvad näit. hame, hõim, hüva, kaatsad 'teat. püksid'; kabu, kao 'neiu'; lämm,-e 'soe'; manu 'juurde'; pard, parra 'habe'; pedakas (pedajas, pädakas); pelgama; sirk,-gu 'lind'; susi, soe 'hunt'; tare; vastne 'uus'; veli; vats,-a 'kõht'; väits,-e 'naga, puss'.

Näit. ei tunne tänapäeva saarte murrakute sõnavara niisuguseid sõnu, nagu hõim, lemm, roosk, sirk, susi, avama, sulgema, kabu, kao 'neiu', vastne, veli, vats, väits, kuid selle ala rahvalauludes on need sõnad veel tuttavad.

Eriti rikkalik on muidugi omaaegse elu-oluga ning ühiskondliku korraga seoses olev sõnavara, näit.: ümbrik, pallapool 'küljerätt', helmed, kudrused; tibu, killing, penning, tukat, taal(d)er; vaim, vaimutidruk, opman, kilter, kubjas; sigur (sigurik, sigurine) jne.

3) Mis puutub rahvalaulude keeles esineva sõnavara päritolusse, siis leidub siin algupärase muistse sõnavara kõrval ka hulgake eri aegadel ja eri allikaist saadud laene.

Näit. on balti algupära niisugused sõnad, nagu harm, paat, tarvas, rind; germaani laenuid on hatt

'emane koer'; hingist, rakk, kild, -lla jt.; slaavi allikaist on pärit sundima, sundija, tapper, viisama, kaatsad jt. sõnad. Hilisematest laenudest võiks märkida alamsaksa sõnu, nagu mukk, -ki 'nägu'; püük, lõõper, paater, penning, poort, roov, värvima 'palkama' jne. Leidub ka üksikuid rootsipoolseid laene. Vene keelest on saanud suur osa nekrutilaulude soldati-terminoloogiast. Ida-Besti, eriti aga setu lauludes on eriti silmatorkavalt vene laene, näit.: ambar 'ait', kamand 'salk, hulk'; Kosa 'pate'; kul'atama 'lusti pidama', kitasnik 'teat. üleriie', kumak 'teat. lõngaliik', kusal 'taru', laaditama 'tegema', maaster 'klooster', mututama 'eksitama', proogi? 'püksid', sõlk 'siid' jne. On ka läti laene (naud, poos-tima).

Silmatorkavalt ulatavalik on sõnavara see osa, mis on ühine soome keelega (alu, amb, asel, hähä? halgu-ma, haugutlema, hurm, ilda, ilu, imb, kesa, kõrb, luulema, parg, polus, poru, pöli, soorsk, sula, tõri, tähe, vell, vilk, vilt, voos, vägi, ürg jpt.). Enamail puhkudel ei saa siin küll juttu olla laenudest, vaid ühisest genuinsest (või ühistest allikatest laenatud) sõnavarast.

Juba varasemad uurijad (Salminen, Ridala) on märkinud eesti rahvalaulukultuuri üsna ulatuslikku mõju naaberlalladele. Nii on isuri lauludes kindlaks tehtud üle kolmesaja eestipoolse laensõna. Äärmiselt huvitav on sel puhul märkida, et laenuandjaks ei ole olnud mitte ainult põhja-eesti idamurrakud, vaid silmatorkaval määral ka Kagu-Besti keeleala (Setu murrak).

Näit. esitab Ridala setupoolsete laenudena isuri lauludes järgmisi sõnu: askelii 'toimetused' (Se asõl, askle); malvalahan 'sõtta' (Se malva 'malev'); puute 'vöö' (Se puude); tare; isloissa 'valjastes' (Se isüdsese? 'valjad') jne. Viimased keelelised tähelepanekud aina kinnitavad seda väidet. Tuleb arvata, et kunagi

minevikus võis eksisteerida vahetu kontakt Kagu-Eesti lauluala ja idapoolsete hõimurahvaste vahel (Peipsi idakalda kaudu?).

- 4) Toodagu eeltoodule lisaks ka mõni näide rahvalaulude keelt rikastavatest omapärastest liitsõnadest:

ajupeni (Iõuna-Eesti); hammaskartsas (Kullamaa); kangaspakk; kariväravad (Kadrina); kirvesvars (Saarde, Põltsamaa); kangasjalad (Muhu); mesimari poeetiliselt: 'ema', resp. 'neiu'; sigulaut (Jõhvi); sirinpuu 'sirel' (Risti); naeruskoer - sõimusõna (Risti); rätikkael poeetil. 'neiu' (Põltsamaa); ubakaun (Torma); unitsiga poeetil. 'laisk inimene' (Kanepi); verisilm - sõimusõna (Jõhvi); vesihoog (Tõstamaa); võllaskael 'võllaroog' (Lüganuse);

nastarinnad, nööpisrinnad, rihmusrinnad poeetil. 'noormehed' (Saaremaa); lammaste lahutismägi (Lääne-, Saaremaa); Saputan saratislauda (Muhu); takisjalad 'hakkjalad' (Põide); väärasjalg - sõimusõna (Jõhvi); (h)irrespuu 'võllas' (Jõhvi); unislauk 'teat. taim' (Kuusalu).

Värsitehnilistel või muudel põhjustel on liitsõna komponente lauludes mõnikord lahutatud või neid eraldi käänatud:

Kerves veel varte varalla (Jüri); Luu või sarve luigetellä (Sangaste); kulda üks küpär (Setu);

Miska läeb ori kiriku, sulane soo võsale (Kadrina); Kahatsesid karrad pärjad 'kardpärjad, poeetil. 'neiud' (Paide).

- 5) Otse hämmastavalt rikas on eesti regivärsside poeetiline sõnavara. Igaühele, kes pealiskaudseltki on tutvunud vanade rahvalauludega, torkab silma eriti poeetiliste sünonüümide rikkus. Tähelepanu vääriwad eeskätt nimisõnalised sünonüümid, mis oma traditsioo-

nipärasusele ning assonantsi-alliteratsiooni nõudeist tingitud mõningatele raamidele on siiski väga paindlikult nüansirikkad, poeetiliselt kaunid ning sage- li otse üllatavalt teravmeelsed.

Siinkohal on muidugi võimatu anda ammendavat üle- vaadet regivärsside poeetilisest sünonüümikast, see- pärast olgu näiteks toodud vaid mõne üksiku põhisõ- na mõningaid levinenumaid sünonüüme.

Neiu

helmeskaela, hõbekaela, kudruskaela, margakaela,
keedikaela, rätikkaela, taaderkaela, vaskikaela;

linajuuksi, linahius; linalakka, kardalakka; li-
natukka, tinatukka; vahalatva;

käharpea, kuldapää, linapää, pletipea, pärgapea,
silepää, tukkapää, lintipää, vanikpää, valgepää,
lumipea;

punapõski; ubasuu;

kuldarinda, tinarinda, vaskirinda, taalderrinda,
siidirinda, preesirinda, sõlgirinda, sinirinda;

kirjupihta, linapihta; sinisääri;

udusärki, vikelsukka, siidisukka, sinisukka;
hõbepoorti; tinavöö; vasklai; kardapärge; ummiskinga,
kuldakinga, käbikinga; punapõlli, sinipõlli, rohi-
põlli; sinisaba, hõõrihänd; põllepidaja, tanutahtja;

kullatilk, taputilk; tammetsõhv, tammetsõru; toome-
oksuke, karjavitsake, virveke, nõmmeladvake; marjake,
linaseeme; oakaunake, sinिताimeke, käbi, laugulill,
osjake, õunake;

hani(ne), kana(ne), lagle, linnuke, part(s),
pääsuke, püveke, siidilinnuke, tibuke, tihane, tuvi-
kene;

kullerkupp, mesilill, punalill, sinilill; maasi-
kas, jõhvikas, mesimarja;

mesileib, saiakakk.

Noormees
=====

kannusjalga; linajuuksed, vahajuuksed, kaabupea,
kahupea, käharpea, kübarpea, vahupea, valgepea; rih-
musrinda, nööpiarinda, nastasrinda;

vestiselga; saabassääri; raudakämmal;
hallikuubi, hallivatti; nahkasärki, hallisärki;
kõrgekübar, käbikübar, lakjakaabo;
kenakinga, kerikanda, ummiskinga, vikelsukka;
kuldakannus; vannusvöö; hõbeharjake;
vaherpuu, õunapuu; räägukene.

Enne
====

armuandja, kandija, kasvataja, koorija, liikane
linn, mesilindu, mesimarja, mesirinda, sukutaja,
tooja, vaalija.

Laps
====

tsirgupoig, kitsepoiga; konnakõnõ, kalamaim; ka-
napojuke, piimalinnuke, helle linnuke, kuldalindu,
tuike; lambatall, kitsetall; calilli, kaaralilli;
pohlaõiekene, õlekõrsi, marjavarrekene; marjakene,
maamari, meelimarja; leivaraasu, hernetera, kaeratera,
linaseeme, odratera, tangutera;

käsikannel, käsinukku, käsiline, sületäis, isä-
kirjä; puurusuu, udupea.

Kubjas (ka kilter)
=====

koputaja, tukistaja, näpistaja, vingutaja, vere-
valaja; hirmuandija, kepikandija, piitsakandija, vit-
savääniija, tagakatsuja, tagasundiija, ülevaatiija;

tuline kurat, kuradi poeg, kuradi sulane, kuradi roog; kirju litsi poeg; kirju koera keha; koeranakk; hoo rapoeg; jämemagu; must;
maavanem, majavanep, vallapäalik, vallasõja.

Mõis
=====

helveti elu, kuradi koda, tondi torn; kullipesa; vallasõja.

Härg ja lehm
=====

pikkahünda; kellakaela; hargijalga, sõrgajalga; haigusarvi; kumersarvi, lausarvi, sinisarvi, ugaarvi; sinisorka.

Kukk
=====

varvasjalga, kuldaharja, lakalindu, laululindu, öölindu, kanatäkk.

Lõpuks lisatagu veel mõned huvitavamad üksiknäited: hingerauda, kaelarauda, südamerauda, tuimaravva 'nuga või mõkk'; heinarauda, kaarerauda 'vikat'; piirirauda, leigurauda 'käärid'; ammurauda, kaarerauda, uagerauda, põimirauda, käsiamb 'püss'; kumerrauda, kõverrauda, helerauda 'sirp'; kehavits 'vöö'; ihukatus 'hame'; saksataar 'viin'; kesväleemi, toruvesi, odra-
vesi 'õlu'; ristiliiva 'kalmistu'; suitsuuni 'piip'; ninäviibur, nõnavilja 'tubakas'; künniraud, leeväpuu 'ader'; sõnapuu 'aer'; kuldaküüsi 'look'; valge 'ilus'; must 'inetu'.

Teatud mõistete (neiu, noormees, ema, isa, laps, mees, haine, ori, hobune jne.) sünonüümide leidub rahvalauludes rikkalikult, nagu see selgus ehk osalt eeltoodud näiterühmadestki. Seejuures on eri laulu-
aladel oma traditsioonid, mistõttu poetiline sõna-

vara pole üle-eestiliselt kaugelki ühesugune. võib
üsnä teravalt eristada näit. virumaa ja võru-setu
laulude omapärasest poeetilist sõnavara, samuti leidub
suuremaid või vähemaid erijooni teistegi alade laulu-
de sõnavaras.

Ka poeetilises sõnavaras on paljugi ühist vadja
ja isuri lauludega, kusjuures ei saa eitada eesti-
poolsete laenude olemasolu nende alade regivärsides.
On tähelepanev, et sünonüümikas on valdav osa liit-
sõnu ja just nimetavalise liitumisega.

KOKKUVÕTVAT JA ÜLDISTAVAT.

1. Regivärsiliste rahvalaulude keele kõige iseloomikumateks arhailisteks joonteks on järgmised:

- a) sise- ja lõpukao sagedane puudumine;
- b) kontraktsiooni sagedane puudumine, kusjuures teise ja kolmanda silbi rajal võib esineda rida varasemat arenemisjärge kajastavaid häälikulisi nähtusi;
- c) i-mineviku ja i-mitmuse palju ulatuslikum kasutamine kui tänapäeva kirjakeeles ja murdes;
- d) je-illatiiv ja maie-infinitiiv;
- e) kse-olevik ja tie-lõpp impersonaali minevikus ja teatavate verbide isikulise tegumoe minevikus;
- f) potentsiaal ja nekse-vorm;
- g) possessiivsufiksid.

Põhja-eestilise üldisemat laadi erijoonena võiks siis lisada veel lõputa ainsuse 3. pöörde esinemise.

Rahvalaulude keele kitsama ulatusega erivormideks on tänapäeval kirjakeelest ja murdest kas osaliselt või täiesti väljasurnud vormide eksisteerimine, näit. ne- ja kaasa-komitatiiv, ekstsessiiv, instruktiivi sagedasem tarvitamine, klusiilaines ainsuse 2. pöörde keeldkõnes mulgi murdes, mahe-infinitiiv setu lauludes, "vokatiivne" partitiiv, samuti rida kohalikku laadi nähtusi.

Rahvalaulude keele grammatiline ehitus on tänapäeva kirjakeelega või vastavate murdealade keelega võrreldes jäänud põhiliselt samaks. Olemasolevad arhailised erijooned on varasem kihistis, mille najal võime konstateerida meie keele grammatilise ja häälikulise struktuuri arengumist.

Muidugi on erilaadiline ka rahvalaulude sõnavara, sisaldades ka arhaisme ja rikka omapäraga poeetilise sõnavara. Niihästi sõnavara kui ka süntaktilised erijooned vajavad veel põhjalikku uurimist.

2. Rahvalaulude keeles leiduvate arhailist laadi erijoonte säilimise peamise tegurina on alates Neusist hakatud õigustatult pidama värsimõõdu konservatiivset mõju. Kahtlemata on see peamisi tegureid, mis suutis väljasurnud vorme säilitada aute, keele arengu tulemusena moodustunud vormide sissetungi eest. Vanade, elavas keeles tundmatute ja aute, elavas keeles tarvitataivate vormide vahel on seega toimunud sajanditepikkune võitlus, mille tulemusena vanad vormid on pidanud ajapikku loomulikult taanduma. Nii on näit. posesessivsufiksids või potentsiaal ja nekse-vorm väga paljudel puhkudel ka rahvalaulude keeles kasutusel ikkagi sisuliselt tähenduselt tuhmunud keele-elementidena, pigem kivinenud traditsiooniliste moodustistena kui tõeliselt elavate vormidena. Kuid värsimõõdu konservatiivne jõud on olnud siiski hämmastavalt suur, kasvõi näit. lõputkaos vältimisel, mis teatavasti oli meie murdeis osalt kindlasti juba XIII sajandil toimumas.

Tuleb juhtida tähelepanu ühele väga iseloomulikule üldisele nähtusele, mis avaldub vanemat algupära vormide säilimises. See on nimelt asjaolu, et rahvalaulude keelele omased lõput ja tunnused aitavad valdavas enamikus moodustada neljasilbilisi sõnu, näit.:

- a) maie-infinitiiv, kus maie-lõpp liitub peamiselt kahesilbilistele (pikavärtlelistele) tüvedele, moodustades vorme, nagu laulemaie, sõitemaie, otsimaie;
- b) nekse-vorm analoogilise liitamisviisiga (puutunekse, veerenekse, kõrvenekse jne.);
- c) des-vorm (lauladessa, tullessani);
- d) lõputa ainsuse 3. pööre ja kse-olevik ele-sõnadest: (ta) küsitelle, naeratelle; (ta) ütelekse, kostelekse;

- e) impersonaali minevik (annetie, hakatie); ja analoogilised isikulise tegumoe vormid (vaidelie, lendelie).

Ka mitmuse partitiivis võime konstateerida seesuguse tendentsi olemasolu. Kui me siia juurde arvame ainult mõnele aladele iseloomulikud jooned (näit. Saaremaa laulude (ta) ütelikku), kus avaldub sama tendents, siis võime väita, et neljasilbiline sõnakuju on rahvalaulude värsi-struktuuri seisukohalt olnud eriti eelistatav ja rohkesti kasutatav, kusjuures seesugune vorm on tavaliselt värsi lõpus. Tänu just sellele asjaolule ongi säilinud enamik neid vorme, mis rahvalaulude keeles kõige rohkem levinud ja iseloomulikud.

3. Huvitav on ka jälgida rahvalaulude keelele omaste üldisemate nähtuste levikut ja esinemissagedust murdealuti.

Lõpukaota vormid on kahtlemata nähtuseks, mis hõlmasid kogu keeleala rahvalaule. Kuid tuleb konstateerida, et lõuna-estis, eriti võru-setu lauludes on valdavamad lõpukaolised kujud. Siit võime teha järelduse, et lõpukadu on lõuna-estis murdeis toimunud varem. Sellel põhilisel asjaolul olid muidugi ka pöördelise tähtsusega tagajärjed eeskätt rahvalaulude värsimõõdu suhtes.

Põhja-Eestis on lõpukadu toimunud hiljem. Arhailisemal järjel on siin rannikumurre, kus üksikutes sõnades on siiani säilinud lõpukaota vorme (Hlj kaula, VNg orava, Jõh arga, pelde). Seepärast võime tinglikus mõttes kõnelda isegi lõpukao puudumise murdelisest taustast.

i-mitmusest rahvalauludes võime pidada nähtuseks, mis on tuttav kogu keeleala rahvalauludes. Mis puutub aga selle vormi traditsiooni tugevusse, siis pidime põhja-Eesti osas esile tõstma rannikumurret ja saarte murret (vähemas ulatuses ka läänemurret). On märkimisväärne see-egi fakt, et rannikumurdes, lõnamurdes, lääne- ja saarte murdes on i-mitmuse tüvi olnud valdav kogu mitmuse para-

digmas genitiivist alates.

je-illatiivi tuleb pidada põhja-eestiliseks vormiks, mille murdeline alus on rudimentaarselt säilinud rannikumurdes; vastava vormi esinemine lõunamurdeis on kahtlemata laenuline nähtus, mis on kaasas käinud laulude liikumisega põhjast lõunasse. Sõnatüübiti on selle vormi esinemissagedus suurem just kirde-eesti lauludes.

Analoogiline on olukord ka male-infinitiivi suhtes. Lõuna-eesti lauludes on see kahtlemata laenuline element, mis ulatub ka setu lauludesse. Ainuke ala, mis jääb väljaspoole selle vormi levikut, on mõniste murrak. Kuivõrd mõlemal vormil (vrd. ka da-lõppu ainsuse partitiivis) on murdeline alus kirdemurrakute näol olemas, siis on oletatud (Ridala) just selle murdealala vana ja ulatuslikku mõju teistele murdealadele.

kse-oleviku, nekse-vormi ja tie-lõpulise impersonaali levik murdealuti ei luba teha vahest nii kindlapiirilisi üldistusi kui varemtoodud vormid, sest siin on esinemus murdealuti tunduvalt ühtlasem. Mis puutub kse-oleviku esinemusse põhja-eesti lauludes, siis näib siingi suurima esinemistiheduse saavutavat piirkond, millesse kuuluvad Lääne-Virumaa, Ida-Harjumaa ja Järvamaa. Potentsiaal, mis ei ole ühenduses kse-olevikuga, on Põhja-Eestis põhiliselt piiratud sama murdealaga.

Mis puutub possessiivsufiksrite levikusse, siis kerkib siin selgesti esile kolm murdealala, kus vastav traditsioon on tunduvalt tugevam kui mujal. Need on rannikumurre, võru-setu ja saarte murre.

Need üldistused ei ole muidugi absoluutselt objektiivsed, sest ühe või teise vormi esinemissagedust kindlaks tehes peame arvestama ka seda, et rahvalaule on eri paikadest kogutud erineval hulgal.

4. Jälgides morfoloogiliste nähtuste geograafilist levikut, peame konstateerima ka mõningate vormide esinemist murdealadel, kus neil vormidel puudub murdeline taust.

Toome kokkuvõtte seesugustest vormidest. Nii võib leida: d-lõpulist mitmuse nominatiivi tartu ja eriti mulgi murdest pärinevais lauludes, sse-lõpulist illatiivi lõnamurdeis kuni setu murrakuni, he-lõpulist illatiivi tartu murdes, ssa-lõpulist inessiivi lõnamurdeis, n(a)a-lõpulist inessiivi setu, Häädemeeste ja Saarde kihelkonna lauludes ning laial alal idamurdes, tu- ja nu-partitsiipi idamurdes.

Põhja-eestiliste vormide (d-lõpuline mitm. nominatiiv, sse-illatiiv, ssa-inessiiv) esinemine lõnamurdeis võib tõendada Põhja-Eestist pärinevate laulude sissetungi lõunasse, aga üsna paljudel puhkudel kajastab see ka kunagist sisekolonisatsiooni. Mõlemad nähtused vajavad veel detailsemat uurimist (ka laulutüübiti).

Teisest küljest aga näib rahvalaulude keel tõendavat, et lõuna-eesti murdeala mõjupiirkond on ulatunud varem kaugemale üle Emajõe, mida tõendab n-inessiivi esinemine kogu idamurde rahvalauludes ja läände kuni Riia laheni (sama nähtus Häädemeeste ja Saarde kihelkonnas), milline ala oleks siis muistse Sakala rajamaaks. Muidugi tuleb siingi arvestada siirdlaste mõju.

Rahvalaulude keel pakub muuhulgas tõendeid ka idamurde-ala ning Kagu-Eesti vahelistest sidemetest. Muuhulgas tõendavad rahvalaulud st-lõpulise translatiivi sissetungi Kirde-Eestist lõuna suunas üle Kodavere setu murrakusse, kusjuures see vorm on kõrvale tõrjunud varasema ks- (> š) lõpu.

5. Eri paikkondade regivärsiliste rahvalaulude keelele on omased ka teatud tüüpilised jooned. Nii on eeskätt rannikumurde alale (mis varem oli kindlasti laiem) iseloomulikud järgmised arhailised jooned, milledest osal on säilinud ka murdeline taust:

- a) je-lõpuline mitmuse genitiiv (kaluje);
- b) ja (~je)-lõpp mitmuse partitiivis; rida vanu jooni üksikute sõnatüüpide käänetes (näit. tu-

karitiivi osastav -mieletunda);

- c) essiivi sagedane esinemine;
- d) ne-komitatiiv (meekanesa);
- e) da-infinitiivi pikem vorm (mähjakseni);
- f) nud-partitsiibi käänamine (surrele);
- g) konstruktsioon tud-partitsiip + possessiivsufiks (tehtudasa);
- h) possessiivsufiksite sagedasem esinemine ja vaheldus isikuti;
- i) eri vormid passiivi potentsiaalis (tehtaneie, annetanne).

Lisaksime veel, et rahvalaulude keele morfoloogiale omastest üldisemat laadi erijoontest omavad murdelist tausta selles laulukeskuses: da-lõpp ainsuse partitiivis, je-illatiiv, male-infinitiiv ning tugev i-mitmuse ning i-mineviku traditsioon. Foneetika osas on siin samuti mõnigi omapärane erijoon, eriti konsonantismis. See ala üsna varakult ka tugevasti majanduslikult arenenud - on mõju avaldanud naaberaladele.

Saaremaiste rahvalaulude (eeskätt Ida-Saaremaa laulude) keelt iseloomustavad järgmised erijooned:

- a) omapärane, praegusest murdest erinev i-mitmus (vendisile - vt. morfoloogia ptk. p. 1 lõpp);
 - b) geminatsiooni puudumine illatiivi, inessiivi, allatiivi ja adessiivi lõppudes;
 - c) suhteliselt tugev instruktiivi traditsioon;
 - d) eriline verbaaladjektiivne konstruktsioon (tema ütelikku) peamiselt ainsuse 3. pöördes;
 - e) suhteliselt sage possessiivsufiksite kasutamine.
- Siia lisanduvad mõned arhailised jooned foneetikas.

Rohkesti on ühisjooni Läänemaa lauludega.

Setu (millega liitub ka idapoolne osa end. Võrumaast) laulukultuuri iseloomustab vahest kõige rangem murdelisus, millega on suutnud läbi tungida küll mõned üldisemad põhja-eestilised jooned, millele varem tähelepanu juhtisime. Kuid nende laenuliste elementide esinemissagedus ei ole

märkimisväärselt arvukas. See osutab selle lauluala võrdlemisi suurele eraldatusele. Kui rääkida selle ala rahvalaulude omapärastest keelelistest traditsioonidest, siis on siin iseloomulikud arhailised vormid, mis on praeguste murdeliste vormide eelkäijaiks. Seesugused vormid oleksid näit. murdes tundmatu maie-infinitiiv ja hna-lõpuline inessiiv. Samuti iseloomustavad seda ala e-imperfekt, ekstsessiivi rudimendid, isikuline impersonaal (passiiv - vt. lk. 54) jt. vormid, rääkimata nendest üldtuntud nähtustest, mis iseloomustavad võru-setu murret. Märkimata ei saa jätta ka vanu häälikulisi jooni, eriti h esinemust. Kõrvu nende vana algupära nähtustega pidime aga märkima lõpukao varasemat toimumist sellel alal, mis on sügavalt mõjustanud võru-setu laulude üldilmet.

Selle kõrval on võru-setu lauludes ka vorme, mida võime pidada üldiselt lõuna-eesilisteks, näit. n-inessiiv, nud-partitsiibi translatiiv (saanuvesse) jt.

Võru murde edalanurgal (Hargla, Karula, osalt ka Urvaste, Rõuge ja Kanepigi) on peale arvukate murdeliste ühisjoonte, mis seovad seda nurka muu võru-setu murdealaga, keeleliselt siiski "midagi", mis sunnib rääkima selle ala mõningast iseseisvusest. Eeskätt kehtib see Hargla kihelkonna laulude keele kohta. Hargla rahvalaulude keelt iseloomustab eelkõige see, et siia (vähemalt mõnistesse) pole suutnud sisse tungida maie-infinitiiv. Samuti on siin omapäraks lõppude reduplikatsioon (des-vormis: tullenne; komparatiivis - koremban; instruktiivis: jalun). Kõigile neile kihelkondadele on omane a redutseerumine e-ks järgsilpides (näit. elatiivi ja inessiivi lõpus), milline nähtus seob seda ala mulgi murdega. Possessiiv-sufiks on siin haruldased, sagedane on inessiivi kasutamine instruktiivses tähenduses jne. Muidugi, Hargla laulude keeleline omapära (nagu murdekeelgi) on kergesti eristatav ja ka selles suhtes võib Harglat võtta ikkagi eraldiseisvana teistest siin mainitud end. Võrumaa kihelkondadest, kuid - nagu juba öeldud - on Urvastel, Rõugel ja

Kanepil ka rida erijooni võru-setu idapoolse alaga võrrel-
des. Küsimus nõuab muidugi detailsemat läbitöötamist, mida
aga raskendab rahvalaulude üleskirjutuste vähesus nendes
kihelkondades.

Mulgi murdealalt pärinevais lauludes on suhteliselt
vähem ainult sellele alale omaseid, murdest erinevaid joo-
ni. Seevastu on siin mõnevõrra arvukamalt rahvalaulude
keelele omaseid üldisi nähtusi (male-infinitiiv, je-illa-
tiiv, da-partitiiv) ja lõuna-eestilisi üldisi ühisjoo-
ni (n(n)a-inessiiv, nud-partitsiibi translatiiv (saanuvesse)
jt.).

Tähelepanu äratavad *ǰ > v (kibeveta 'kibedat'), je-
(ja-)-lõpuline mitmuse partitiiv (kaluje), k-(G-) lõpuli-
ne ainsuse 2. pööre keeldkõnes (minnäk). Possessiivsufik-
site traditsioon on siin nõrk, omades seejuures esinemu-
ses palju ühist võru-setu lauludega. Omal ajal on mulgi
alasse kuulunud ka Lõuna-Pärnumaa. Mulgi rahvalaulukeele
mõju võime konstateerida ka Põhja-Viljandimaal, millise
ala kaudu toimus tšenäoliselt ka suhtlemine põhjapoolsete
naabritega. Sõnavara alalt pakuvad mulgi laulud mõndagi
vana ja omapärast.

6. Tuleb tähelepanu juhtida ka veel sellele, et mõ-
ned omapärased (või kohalikule murdele võõrad keelendid)
esinevad tihtipeale vaid mõnes kindlas laulutüübis või veel-
gi piiratumalt - vaid teatud värsiridades. See asjaolu võib
anda pidet laulude suhtelise vanuse (eeldame seda, et va-
rasemates lauludes on arhailisem keel) kui ka laulude geo-
graafilise siirde kindlakstegemisel (eeldame seda, et
laul tõi tekkekohalt kaasa keelalisi joo-
ni, mis teatud mää-
ral suutsid vastu panna kohaliku murde assimileerivale
toimele). Seega on rahvalaulude keeles kahesugused põhi-
lised vastuolud. Esiteks vastuolu arhaismide ja kaasaja
(s. o. laulu käibimise aja) keele vahel ja teiseks võõralt
murdealalt pärinevate keelendite vastuolu kohalike murde-
tavadega. Arhaisme kaitses uuemate vormide tulva eest pea-

miselt värsimõõt, sõnavaralisi arhaisme ka parallelism, alliteratsioon ning assonants. Murdele võrastel morfoloogilistel vormidel puudub suuremalt osalt seesugune kaitse ning seepärast on neid suhteliselt ka hulga vähem.

7. Rahvalaulude keelel on arusaadavalt ka ühiseid jooni varasema kirjakeelega. Toome mõned näited: õigkedat (Stahl) 'õiged' - vrd. rl. valgedad; weix~weddikx 'veis' (Göseken), käiks (Hornung) - rl. sõrmuks; ühwa (Saaremaa kk.) 'ihu' - rl. tahvoma 'tahuma'; pöllexe (Saaremaa kk.) - rl. pölekse 'pöleb'; wallatuie (Hornung) 'vallatute' - rl. kubijuie; Rikkus §.e kahs (Stahl) 'rikkusega' - rl. laeva kaasa; päwa-tousma tulega (Kalender 1732) - 'tõusu', wihna puhmas (Gilläus) 'puuduses, puudumises', R[y]§tma §.t (Wanradt-Köll) 'ristimisest' - rl. laulmast 'laulmise eest' (kas ei ole ka Läti Henrikus esinev kuulus lause maga magamas tõlgendatav maga oma magamine, sest ma-infinitiiv esines ju varem verbaalnoomenina ja s on possessiivsufiks, mis varasemas kirjakeeles nii sagedasti esineb - erranis, igganis, jelles, koggonis, aggas, vrd. ka Lelow: §jynnu tachtmuß, Wanradt-Köll Synu tachmas 'sinu tahtmine'); hend oleva (Bengt Horni käsk) 'rase olevat' - rl. Kui see ema minda oli jne. Üldiselt on ju tuttav, et varasemas Põhja-Eesti kirjakeeles on nagu selle ala rahvalauludeski sagedamini i-mitmus ja i-minevik, et varasemas kirjakeeles esineb mõningaid possessiivsufiksi rudimente jne.

Palju ühist on rahvalaulude ja varasema kirjakeele sõnavaras. Paraku on aga mõlemat ainevalda meil veel vähe uuritud, mistõttu siin üldistusi veel teha ei saa. Üldse annaks rahvalaulude keele ja varasema kirjakeele detailsem võrdlemine väga palju uut ainekku eesti keele arenemiskäigu valgustamiseks.

Märgime veel seda, et ühisjoonte kõrval ei paku varasem kirjakeel mõnedele rahvalaulude keeles esinevatele üldlevinud nähtustele mingeid paralleele, näit. je-illaatiivile, da-lõpulisele partitiivile jne. Tuleb siis arva-

ta, et need vormid olid juba siis elavast kõnest kadunud, nagu oli üldiselt toimunud juba sise- ja lõpukadu ning kontraktsioongi.

x x

x

Lõpetuseks: rahvalaulude keel on erakordselt rikas. See on ala, kus palju on veel teaduslikult läbi uurimata, kus eesti keele ajalooost ning dialektoloogiast huvitatuid ootavad ees veel tänuväärseid ülesanded.

Peame sügavalt austama oma esivanemaid, kes läbi otse uskumatult raskete aegade suutsid säilitada nii rikkana ja kaunina oma emakeele, suurima kultuuritoe, mis kunagisel orirahval üldse oli. Vähe sellest - nad suutsid selle keele rikkusi kasutades luua klassikalisi meistriteoseid, mille poetiline küpsus on sageli otse hämmastav.

KAARDID .

Juuresolevatele kaartidele on ülevaatlikult kantud mõningate iseloomulike keeleliste joonte levik kihelkonniti (kusjuures tavaliselt ei ole kaardile kantud kõige harilikumaid vormivariante).

Eelnevalt tuleb seda märkida, et meie rahvalaulud pole kogu oma ulatuses veel keeleliselt läbi töötatud, mistõttu kaardid on paratamatult lünklikud. Tuleb arvestada ka seda, et rahvalaulude kogudki on kihelkonniti erinevad. Näit. torkab kaartidel silma, et Läänemaa on tihti suhteliselt "valgem". See tuleneb sellest, et vastavalt alalt on ka suhteliselt hõredamalt laule kogutud.

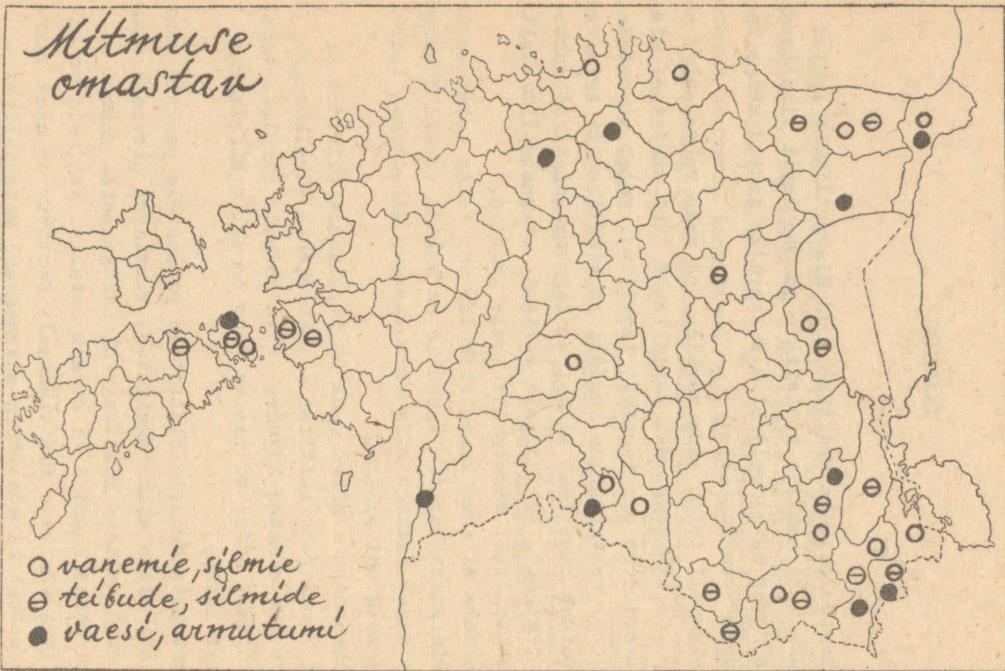
Telseks ei anna kaardistik ühe või teise vormi suhtelist esinemissagedust - kaardile on kantud vormid ühesuguste märkidega, esinegu siis vorm vastava kihelkonna lauludes üks kord või rohkem.

Kolmandaks - märgi asukoht kihelkonna piirides ei tähista vormi geograafilist esinemiskohta kihelkonnas (seda on varasemates kogudes tihti võimatu kindlaks teha), vaid lihtsalt seda, et vastav vorm on selle kihelkonna lauludest leitud.

Vaatamata nendele olulistele puudustele peaksid kaardid siiski olema abiks üksikutest vormidest ülevaate saamiseks ning eelneva käsitluse kinnistamiseks. Samuti sisaldavad mõned kaardid ka rohkem detaile, kui neid on antud vastava küsimuse käsitlemisel. Seetõttu on need kaardid sel kombel ka mõnevõrra süvendavaks materjaliks.

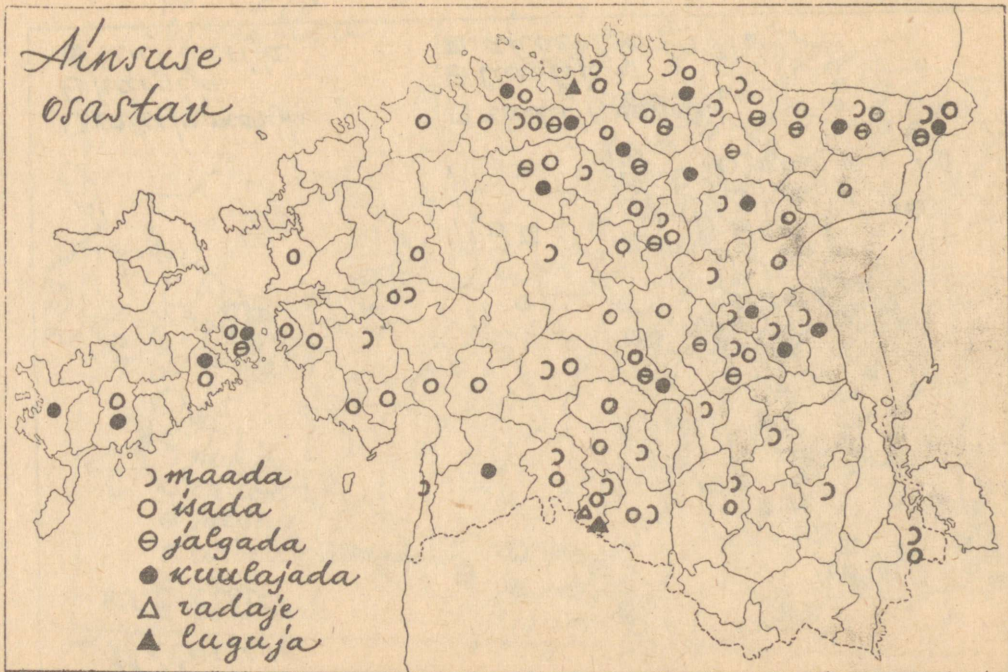
Kaardistiku lõppu on orienteerumise hõlbustamiseks lisatud kaart kihelkonnanimede lühenditega.

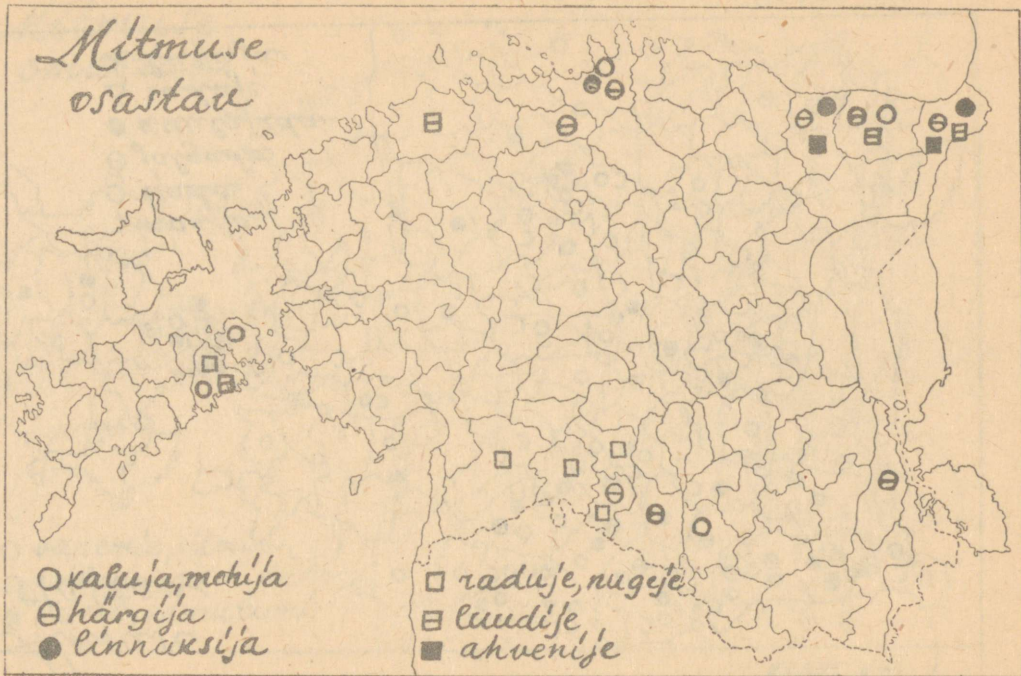
*Mitmuse
omastav*

KAART N^o1.

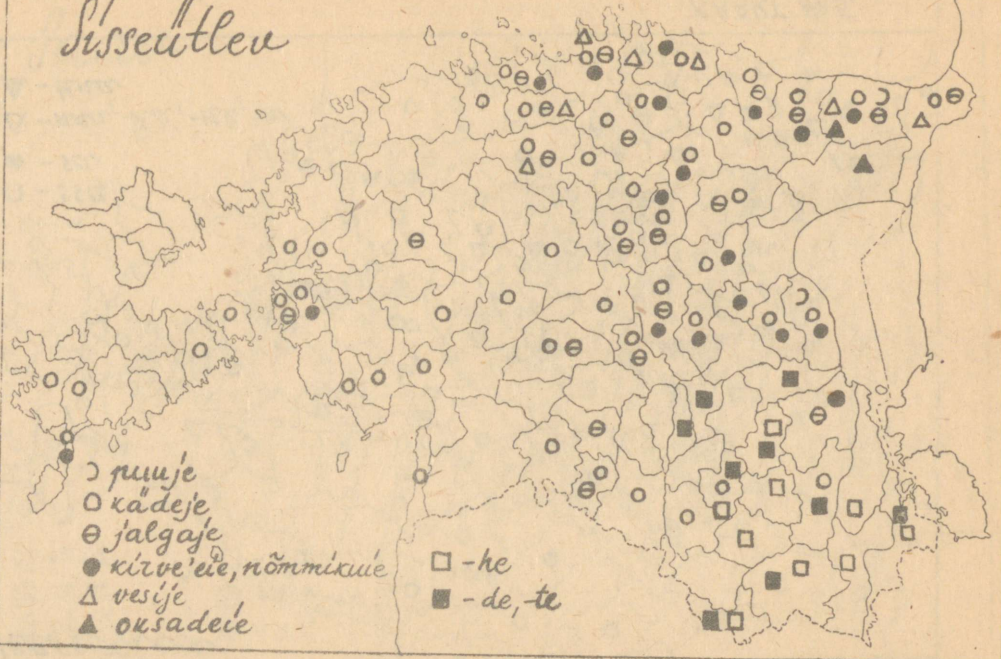
Ainsuse
osastav

KAART №3.

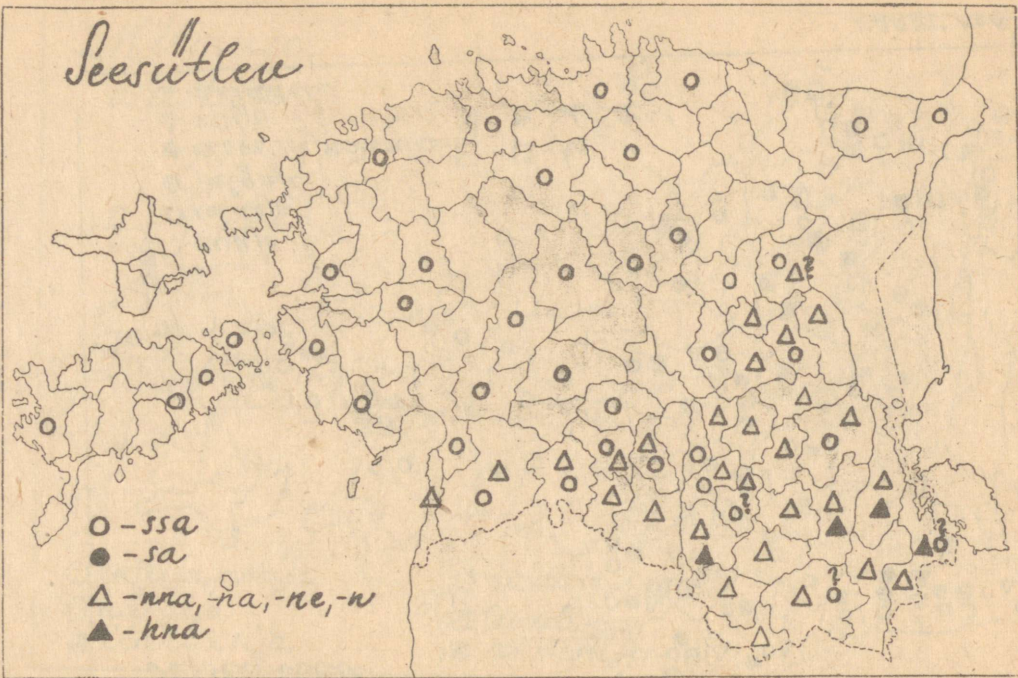
Sisseütleva

-95-

KAART №4.

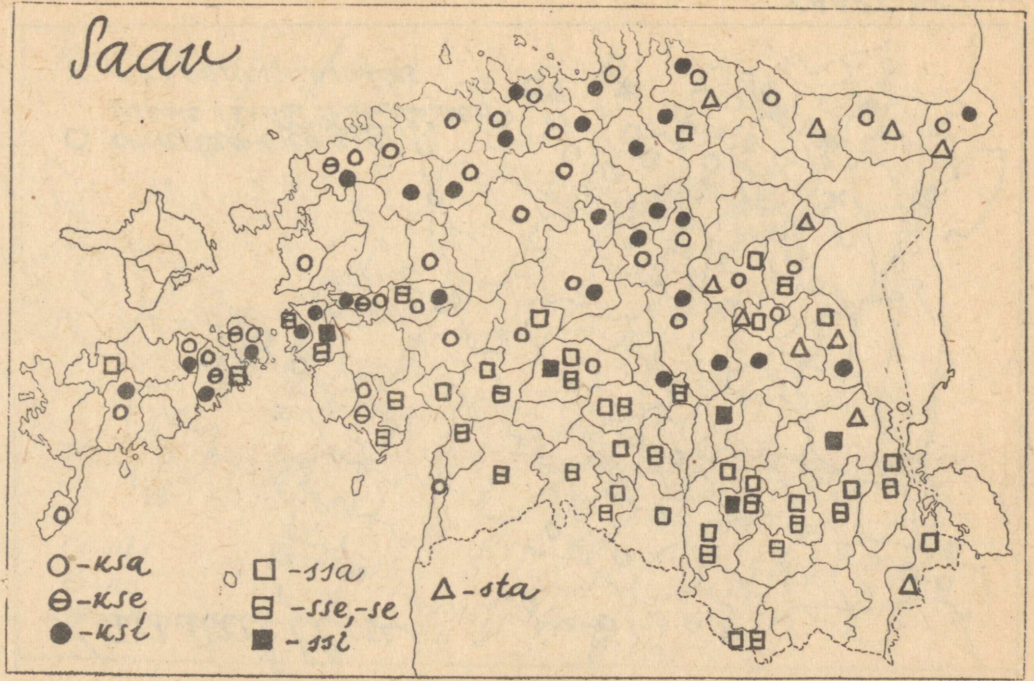
Seesütlev

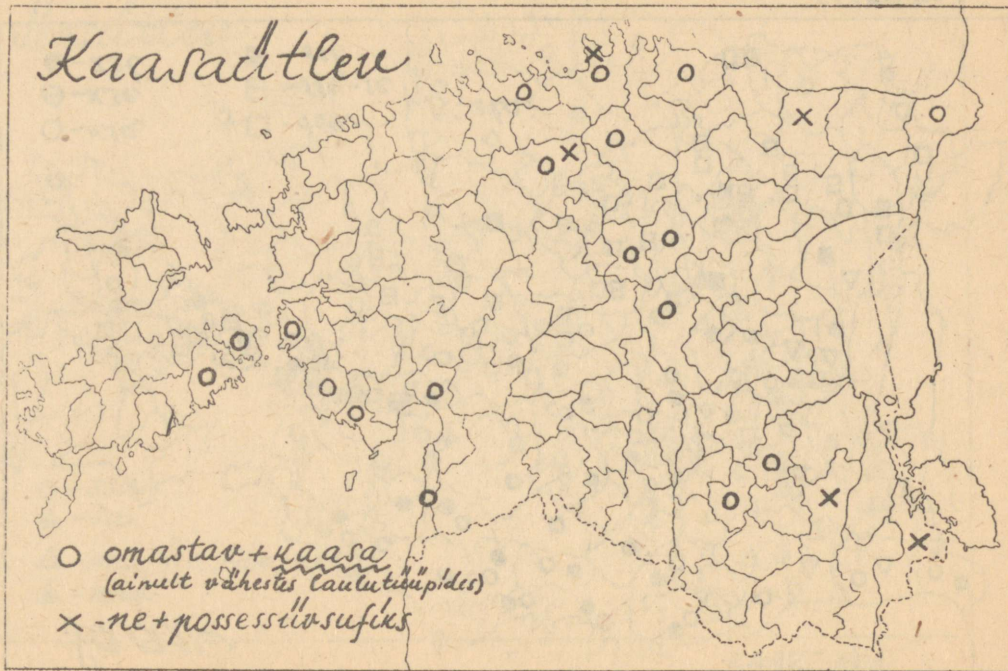
KAART №5.

-97-

Saar

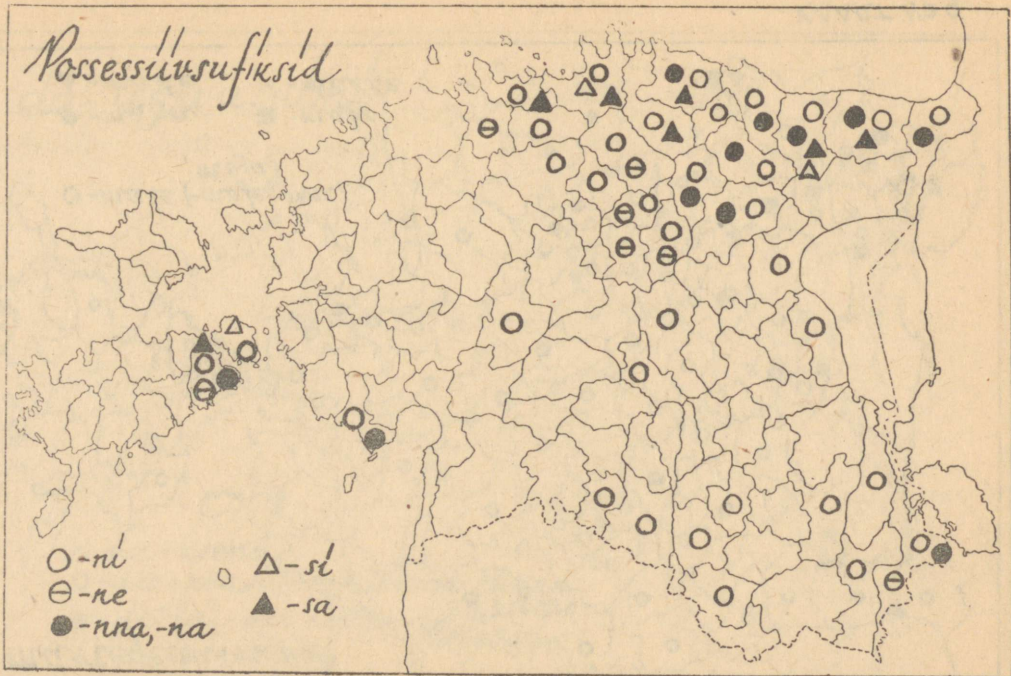

KAART N°6.

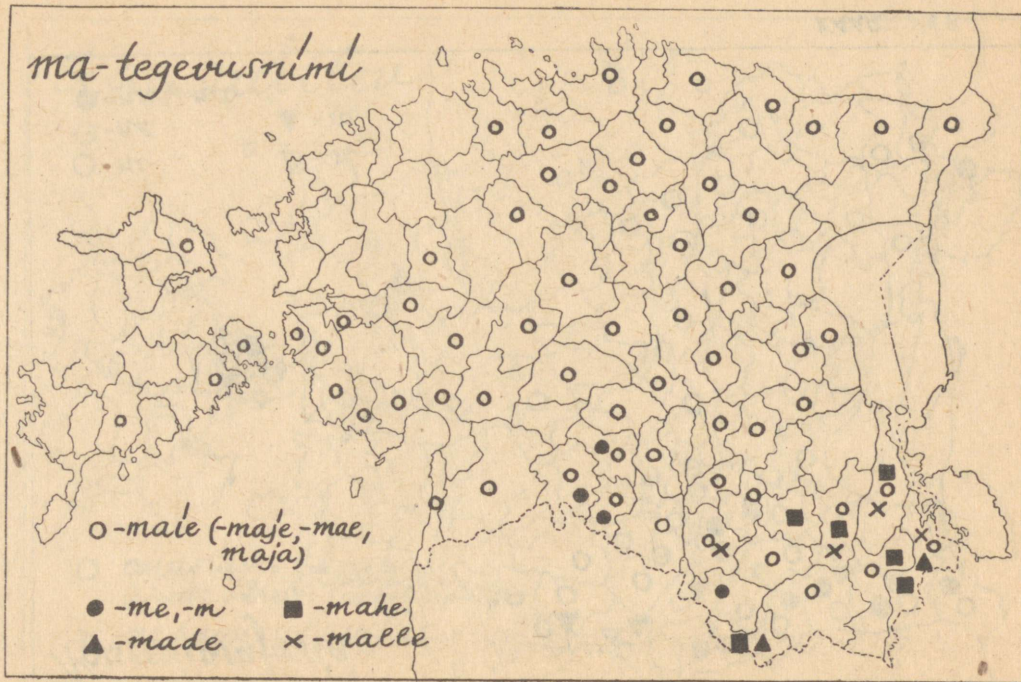
KAART N° 7.

Possessivsuffixid

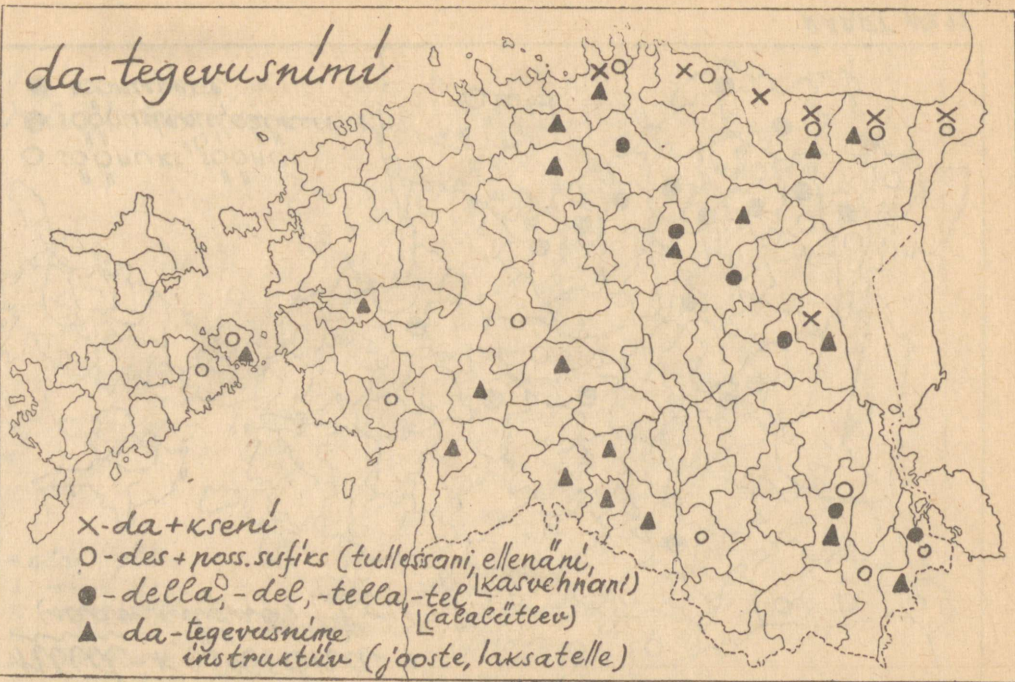

- -ni
- ⊖ -ne
- -nna, -na
- △ -si
- ▲ -sa

KAART № 8

da-tegevusnimi

X-da+kserni

○ -des + poss. suffix (tullesrani, ellenäni)

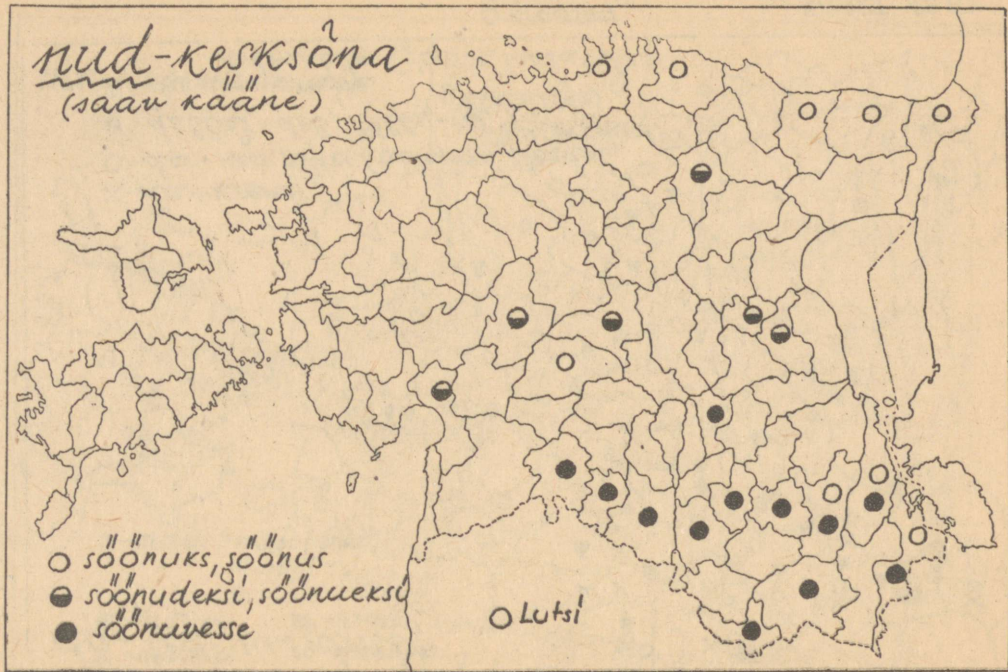
● -della, -del, -tella, -tel [karvehnani]

▲ da-tegevusnime instruktüür (jõoste, laksatelle)

○ Kraasna

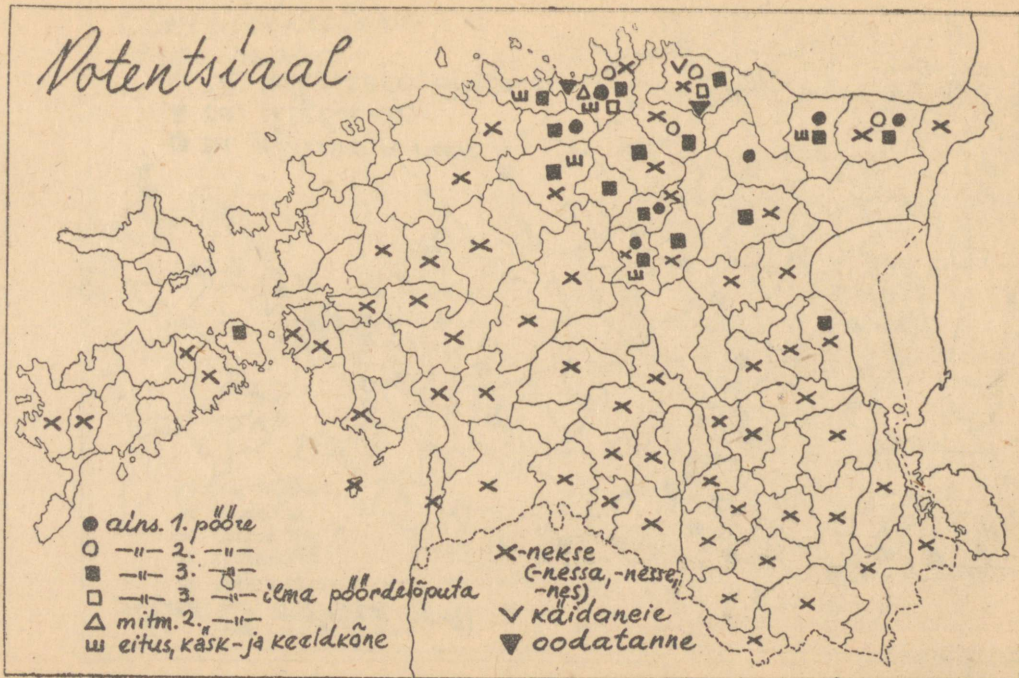
▲ Lutsi

KAART №10.

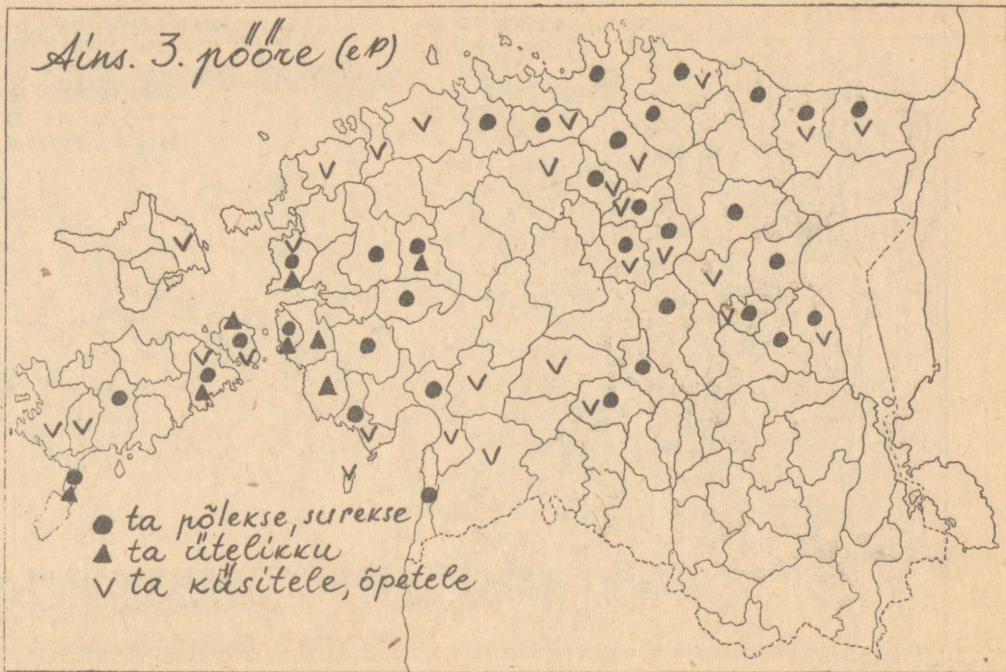
KAART № 11.

Potentsiaal

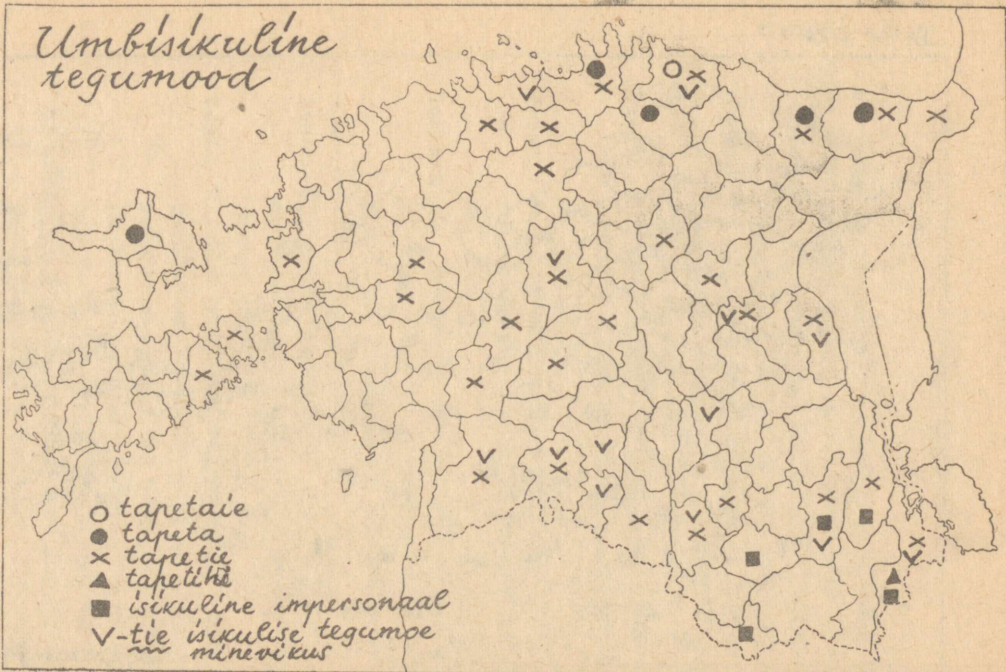
KAART №12.

Ains. 3. pöore (eP)

- ta põlekse, surekse
- ▲ ta üteliikku
- ∇ ta käsitatele, õpetele

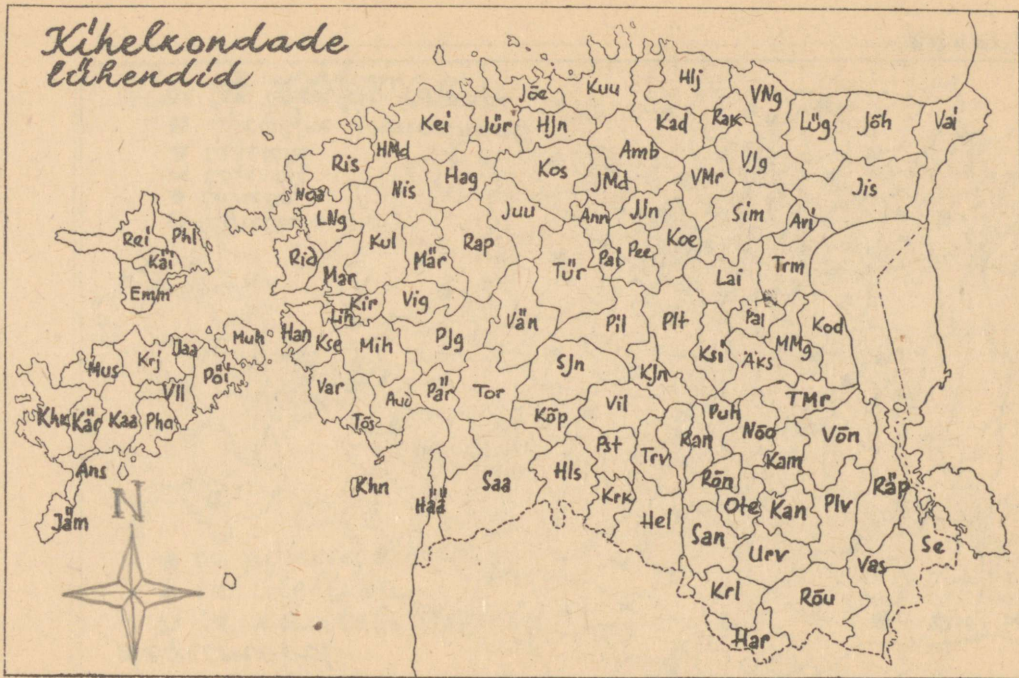
Umbisikuline
tegumood

- tapetaie
- tapeta
- X tapetiie
- ▲ tapetiie
- isikuline impersonaal
- V-tie isikulise tegumoe minevikus

KAART No 14.

Kihelkondade
lühendid

KIRJANDUS.

- Alljärgnevas loetelus on toodud ainult põhiline ja eeskätt kaugõppijatele hõlpsasti kättesaadav kirjandus.
- Laugaste, E., Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles, TRÜ Toimetised 38, Tallinn 1955.
- Peegel, J., Mõnedest arhailistest ja omapärastest vormidest rahvalaulude keeles. Emakeele Seltsi Aastaraamat I, Tallinn 1955.
- Peegel, J., Häälikuloolisi ääremärgusi rahvalaulude keelest. Emakeele Seltsi Aastaraamat II, Tallinn 1956.
- Peegel, J., Ühest erilaadsest vormist põhja-eesti regivärssides. "Keel ja Kirjandus" 1958, nr. 4/5.
- Tampere, H., Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn 1956, lk. 255 jj.
- Veske, M., Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega. Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1881.
- Veske, M., Zur Erklärung einiger Verbalformen in den estnischen Volksliedern. Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft 1881-1882 (Mõlemad artiklid leiduvad ka peatselt ilmuvas M. Veske keeleteaduse tööde valimikus.)
- Viidalepp, R., Eesti rahvalaulude poeetika ja keel. Eesti rahvaluule ülevaade, Tallinn 1959, lk. 115 jj.
- Soovitav on tutvuda ka J. Aaviku, V. Ridala ja A. Saareste rahvalaulude antoloogiates leiduvate keeleteaduse ülevaadetega.

Hind 13 kop.

A-24125

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00295794 4